

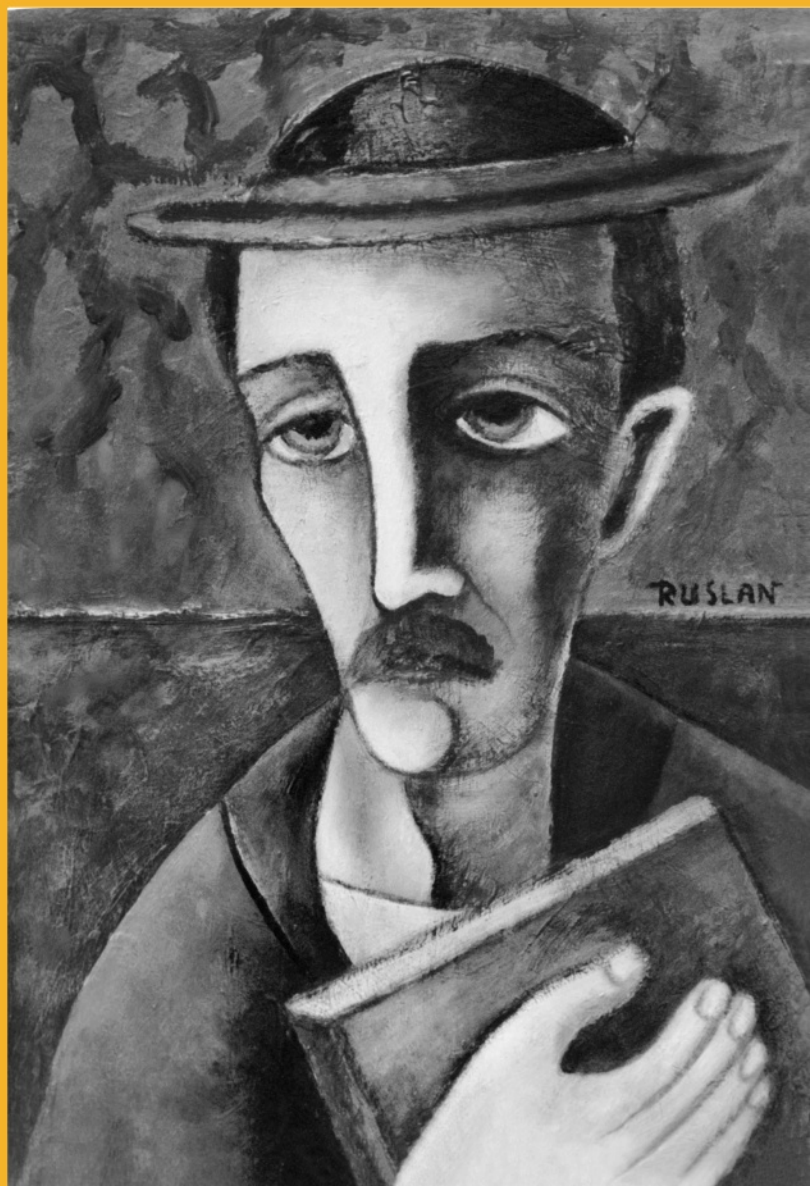
*Ахца хорз фæсгъзæцин ч, фæлæг – æвзæр æлгар.*

АЛЕКСАНДР ДЮМА-фырт

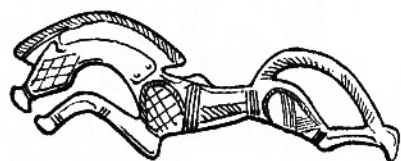
1

2006

# MAX ΔΥΓ







# НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

---

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ  
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

---

**Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ**

## **Редакция**

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

## **Общественный совет**

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2006

# МАХ ДУТ

1  
'06

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

---

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ  
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

---

**Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Æхсар**

## **Редакци**

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поззи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

## **Журналы æхсæны уынаффæдон**

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,  
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,  
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2006

**НОМЫРЫ ИС:**

|                                                                              |    |
|------------------------------------------------------------------------------|----|
| <i>АЙЛАРТЫ</i> Измаил. <b>Нæ дзырддаг, нæ мæтаг.</b> Æмдзæвгæтæ              | 5  |
| <i>ÆЛДАТТАТЫ</i> Виктор. <b>Кæм худгæ, кæм та...</b>                         | 10 |
| <i>КАСАТЫ</i> Батрадз. <b>Цардвæззæджы.</b> Æмдзæвгæтæ                       | 45 |
| <i>ДЗАБАЙТЫ-КЪЕСАОНТЫ</i> Таисæ. <b>Уæд ма, хæсты размæ...</b><br>Æцæг хабар | 50 |
| <i>ХЪОДАЛАТЫ</i> Герсан. <b>Мады зæлдаг зæрдæ.</b> Æмдзæвгæтæ                | 65 |

**БЕНДЖАМИН ФРАНКЛИН: 300 АЗЫ**

|                                                 |    |
|-------------------------------------------------|----|
| <b>Бенджамин Франклины зонды ныхæстæй</b>       | 76 |
| <i>ХОЗИТЫ</i> Макал. <b>Сабитæн.</b> Æмдзæвгæтæ | 79 |

**АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД**

|                                       |    |
|---------------------------------------|----|
| <b>Нарты кадджытæ.</b> Цыппæрæм чиныг | 82 |
|---------------------------------------|----|

|                            |     |
|----------------------------|-----|
| <b>«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ</b> | 104 |
|----------------------------|-----|

**УИДÆГТÆ**

|                                                    |     |
|----------------------------------------------------|-----|
| <i>ДЖЫККАЙТЫ</i> Шамил. <b>Уацамонгæ æмæ нузæн</b> | 116 |
|----------------------------------------------------|-----|

**ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ**

|                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>МАМИАТЫ</i> Изетæ. <b>«Кæсын æз дунемæ философы<br/>цæстытæй...»</b> | 127 |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|

|                              |     |
|------------------------------|-----|
| <b>ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ</b> | 146 |
|------------------------------|-----|

## НÆ ДЗЫРДДАГ, НÆ МÆТАГ

**И**рон адæмы фидæн ныры змæст дуджы фæци уæлдай мæтагдæр. Нæ фыдæлтæ сæ фидæны хуыздæрыл сагъæс кодтой рагацау æрвылбоны куыстæгтæ æмæ фæллæйттæй. Фыдбылызтæй сæхи хызтой рагагъоммæ, иугæр фыдбылыз æрцыди, уæд та йын фæразынæй-быхсынæй хуыздæр хос нæ зыдтой, æмæ уыцы уавæр хъуыдыйаг у абоны ирæттæн дæр. Æнæ развæлгъауы рæстаг ныхас æмæ бæстон уынаффæйæ хъуыддæгтæн хорзырдæм арагæн нæй. Хидвæллойы ад хатгæйæ-зонгæйæ ис тырнæн фæлтæртæн фидæны хуыздæрмæ.

## КЪОСТАЙЫ ФÆЗМГÆЙÆ

Къостайы мысгæйæ, Къостайы фæзмгæйæ  
 Мæгуырæй-хъæздыгæй, рæстагæй-хъæстагæй  
 Кæрæдзийы дзыхæй, мæстджын лæджы сихæй  
 Йæ ныхæстæ исæм:  
 «Цы уыздæн нæ фидæн, нæ фæстаг?»  
 Нæ хидгуысты хæрдзтæй, нæ удхъомыс хæрзтæй  
 Нæ фидæнæн — ном, дзыллæйæн — цæсгом...  
 — Гыццыл у Ирыстон, къуындæг у Фыдызæхх! —  
 Кæрæдзийы дзыхæй хъæстаджы фæлвыхæй  
 Уынгæджы хъæр исæм, фæлæ ма æркæсæм  
 Фыдызæххы мæрмæ, лæмбынæг æрхъусæм  
 Нæ уынгæджы хъæрмæ, кæддæра æмвæндæй,  
 Æмдыхæй-æмныхæй цы кæнæм, цы кусæм:  
 Гыццыл Ирыстонæн, къуындæг Фыдызæххæн  
 Йæ уынгæджы бонты цæрæццаг фæдонтæй  
 Цы рæтты бахъæуæм, цы хæрзты бацæуæм?!  
 Зæгъæм-ма æргомæй, зæрдæйы фæндонæй  
 Фыдæлты уæзæгыл, дзыллон фарны 'рнæгыл  
 Цæмæйты ауæрдæм, цы хæрзтæй аудæм?!  
 Бæрц цинæй уа, мастæй, зылынæй уæд — растæй,  
 Æнæ ивгъуыд бонтæй, æнæ ивгъуыд азтæй

Нæй абон, нæй райсом.  
 Нымд кад æмæ радæй цы хæрзты бацæуæм  
 Нæ мадæн, нæ фыдæн, сты-уыдон нымадæй,  
 Куыстæгты бæркадæй нæ бæллиццаг фидæн...

## КУЫСТÆГТÆ ÆМÆ ÆХСЫЗГÆТТÆ

Æхсызгæттæ — барвæнд,  
 Куыстæгтæ та — рады.  
 Афтид къухы, баууæнд,  
 Хъыргъы дæр бады.

Зымæгон бон — цалцæг,  
 Сæрдыгон — цыргъисæн.  
 Æвзаргæ мыггагæй  
 Цы байтауæм уалдзæг,  
 Уый фæззæджы сисæм.

Нæ куысты фæллæйттæй  
 Цы бафснайæм гонты,  
 Уый бахъауы зымæг  
 Йæ цыбыр хъызт бонты.

## КУВЫН ÆМÆ КУРЫН

Нæ куысты бæркадтæй,  
 Нæ удты лæггæдтæй  
 Хуыцау æмæ зæдтæм  
 Куыnnæ хъæуы кувын!  
 Уæлмонц цинты хæрзтæ,  
 Бæрц амæндты хæрдзтæ  
 Куыnnæ 'мбæлы курын?!

Хъæлдзæг цины бонты  
 Нæ рæзгæ фæдонты  
 Куыnnæ фæнды хъазын,  
 Зæрдæрухсæй зарын,

Уæнгтæрогæй зарын,  
Рæсугъд фæндтæ уафын,  
Нымд æнгасæй уарзын,  
Хæрын æмæ нуазын?!

Мæрдæрцыды бонты  
Фæтых вæййы зондыл  
Зæрдæхалæн хъарæг.  
Ныфссæттæн ныхæстæй,  
Фыдæхы сыгъд цæстæй  
Нындзыг вæййы зарæг.

Мæстытæ 'мæ цинтæн  
Сæдæтæ 'мæ минтæй  
Сæ ныхы дзуар — цардæй.  
Сты мæрдтæ 'мæ 'гæстæ  
Кæрæдзийы 'нгæстæ  
Сыгъдæг сомы, ардæй.

Фæлæ нын, мæ хуртæ,  
Нымд кад æмæ радæй  
Рæстæмбис нымадæй  
Ис Райгуырæн бæстæ,  
Уым барты æнгæстæ —  
Нæ фидинаг хæстæ...

Фыдæлты фæзмгæйæ,  
Нæ мæрдты мысгæйæ  
Арахъхы сыкъайыл  
Цæнгдыхæй хæцгæйæ  
Æгæр дæр ма кувæм,  
Æгæр дæр ма курæм  
Æвæлмоны хæртæ.

Гуыбыны фæлхасæй,  
Цæстмæхъус ныхасæй  
Кæрæдзийы уарзæм, —  
Хæрæм æмæ нуазæм.  
Æхсызгæттæ — тохы,  
Хъуыддæгтæ та — рохы..

## ФЫДÆХ ÆМÆ УАРЗТ

Нæй æнæ фыдæхæй уарзт,  
Нæй, мæ хуртæ, нæй!  
Цинимæ быцæу нæу маст,  
Уæд у цард фынаь.

Цины роны быры маст,  
Масты роны — цин.  
Хæрзты сæр нæ лæууы уарзт,  
Уæд фыдæх — æфсин.

Иу бæрæг фæдыл цæуынц  
Зылын æмæ раст,  
Иу бæстывæрдыл лæууынц  
Фыдæх æмæ уарзт.

Царды алцæмæн дæр — рад,  
Бæрц, бынат, афон.  
Фарны хæрзтæ сты нымад,  
'Мæ сæ дарын зон!..

## ХУЫЦАУÆЙ ÆЛГЪЫСТ

Æвæдза, æлгъыстаг  
Хуыцауæй у лæг,  
Уæд цотæй — фыдвæстаг,  
Зæрдæйæ — хæлæг.

Æвæдза, æлгъыстаг  
У адæмæй лæг,  
Уæд тугæй — æвæстаг,  
Æууæнкæй та — мæнг...

## ЦАРД ÆМÆ МÆЛÆТ

Хъæбысхæсты бацыдысты  
Цард æмæ мæлæт.  
Карз фыдæхыл бафтыдысты  
Сагъæс æмæ мæт.

Хъармы ныхмæ слæууыд уазал,  
Доныл сагъуыд арт.  
Сласта нæм фыдгул-фыдадзал  
Тугмондагæй кард.

Байдзаг Ир æхсины лæгтæй,  
Хæддзу сси æлдар.  
Кусæг лæг йæхи фæллæйттæй —  
Тыхст æмæ дæлбар.

Залым нын кæны уынаффæ  
Алы ран, уæдæ!  
Кады сæрæн хауы арфæ  
Сæудæджер лæгмæ...

*2005 аз*



## КÆМ ХУДГÆ, КÆМ ТА...

### ХЪУСТЫ ЗМÆЛД

Алик цыдæр хордта æмæ йæ чъылдымырдыгæй йæ кæстæр æфсымæр Бола афарста:

- Цы хæрыс, цы, Алик?
- Ницы хæрын...
- Уæдæ дæ хъустæ цæмæн змæлынц?

### ГÆДЫ НЫХАС

Мад лæспуйæн уайдзæф кæны:

- Мæ бон нал у! Абон дæр та дæ ахуыргæнæг хъаст кодта!
- Абон æз скъолайы куы нæ уыдтæн, уæд гæдыныхæстæ цæмæн кæны ахуыргæнæг?!

### ФЫНЫ ХЪÆБАТЫР

Йæ фыны цыма уыдис Хъæвдын тохы быдыры æмæ хъæрæй сидтис: «Размæ, знаджы ныхмæ!»

Куы райхъал, уæд йæ сæр хъæццулы бын анорста.

### АХХОСДЖЫН

Дохтыр рынчыны федта æмæ йын загъта:

- Дæ низы аххос у хъæбæр нозт.
- Бузныг, дохтыр! Æгайтма дзы æз нæ дæн аххосджын.

### АЙС ÆЙ, АНАЗ ÆЙ!

Ахуыргæнæг раззаг урочы бирæ фæдзырдта æгъдауы фæдыл: тамако дымын у зиан, хъæбæр нозтмæ хæстæг цæуын нæ хъæуы, расыг кæнын у худинаг...

Дыккаг урок сæм уыдис зарыны урок æмæ низзарыдысты: «Айс æй, аназ æй! Хæлар дын уыдзæн!»

## ХЪÆМП НЕ 'ЛХÆДТОЙ

- Заманхъулы колхозы сæрдар хæцыдис хъалагъурмæ:  
 — Колхозы мæнæу цæмæн ауæй кодтай?  
 — Уæдæ хъæмп не 'лхæдтой, — сбустæ кодта сæрдарыл.

## МОЛОДЕС

- Гæдо, дæ лæппутæ скъолайы куыд ахуыр кæнынц?  
 — Ахуыр кæнынц. Дыууæ кæстæры ницы ахæм: куы втæрой-ты вæййынц, куы третийты, фæлæ хистæр лæппу — молодес: æдзухдæр первæйтимæ вæййы!

## ЛÆВАР

- Зæронд ус Косер уынджы тындзгæ æрцæуы.  
 — Кæдæм тагъд кæныс, Косер, уыцы æнæвдæлонæй? — афарста йæ иу ус.  
 — Дысон нæ лæгæн æмбырды выгæвор радтой æмæ йæ æрхæссон, цалынмæ та йæ сæхимидæг нæ бакъаддæртæ кодтой, уæдмæ!

## ХЪÆБАТЫР

- Æмбал милиционер, ацы уынджы къæрныхтæй тæссаг нæу?  
 — Æмæ уæд æз ам лæууин? — загъта милиционер.

## ÆФСОН

- Хæрæндоны хицау йæ хæринаггæнæджы йæ куыстæй атардта.  
 — Цæмæн уæд?  
 — Йæ котлеты дзидза кæй разынд, уый тыххæй.

## ХЪÆДДЗАУ

- Чындзхæсджытæ фæндагыл æрбаййæфтой хъæддзауы æмæ йæм дзурынц:  
 — Хорз лæг, иу баназ! Фæллад уыдзынæ!  
 — Бузныг, ницы мæ хъæуы.  
 Чындзхæсджытæ сæ бæхтæ базмæлын кодтой æмæ уартæ афардæг сты.  
 — Ай æххормагæй куы мæлын, уæд мæ цы гуыбынниз тилы,

— æрфæсмон кодта хъæддзау. — Йæ бæх феуæгъд кодта, абадт ыл æмæ сæ асырдта:

— Хорз адæм! Уæдæр мæ нæ ныуадздзыстут, уый зонин æмæ — æриут, иу баназон! Хæргæ дæр акæндзынæн!

## СЫХАГ ТА МА ЦÆМÆН ХЪÆУЫ

Хæрнæджы фынгыл иу лæг хæраг разынд. Йæ разы фынг асыгъдæг кодта æмæ йæ бакомкоммæ бадæг лæджы хаймæ бавнæлдта:

— Ацы хай ма дæ истæмæн хъæуы?

— Дæу цæмæн хъæуы, мæн дæр уымæн! Хуым дзы мыййаг нæ кæнын!

— Уæдæ ма йæм цæмæ кæсыс?

— Дæндагæй рæвдз нæ дæн.

— Æз дын æй аууилон! Сыхаг та ма цæмæн фæхъæуы? — дзидза йæ дзыхы баппæрста.

## АЙК

— Баба, дæхи цæуылнæ æхсыс? Дæ былтыл бæрæг у, абон цы бахордтай, уый.

— Цы бахордтон?

— Айк.

— Фæрæрыдтæ. Уый знон бахордтон!

## ÆФСАРМ

Дзибка йæ иу къахыл тынг къуылых цыд. Хатт ын-иу уын-джы цæугæйæ куы срыст, уæд æм-иу æргуыбыр кодта. Куыйтæ та-иу афтæ æнхъæлдтой цыма сæм дур сисынмæ æрæвналы. Æмæ-иу ыл æрæмбырд сты рæйгæ.

Иу хатт та Дзибка уын-джы афтæ æрæвнæлдта йæ ррисаг къахмæ. Куыйтæ йыл срайдтой, ныккомкоммæ йæм сты.

Дзибка йæ астæу сраст кодта, йе 'ргом куыйтæм раздæхта, йæ армы тъæпæнтæ сæм равдыста æмæ сæм дзуры:

— Куы ницы ис мæ къухты, уæ рын бахæрон, уæд мыл уæ хъал цы калут?!

Куыйтæ сæ сæртæ фæгуыбыр кодтой æмæ æфсармхуызæй азылдысты.

Дзибка сæ фæдыл кæсгæйæ йæ сæр батылдта æмæ афтæ зæгъы:

— Кæсыс, куыйтæ дæр æфсæрмы зоның! Хъуыдабердмæ та къахихсыв бадæн, ме 'хца, зæгъгæ, æмæ мæ хъуыды дæр нæ кæны!

## НИЦЫ

Лæг йæ куыстæй хæдзармæ æрцыд, æмæ йын йæ ус афтæ:  
 — Абон мыл бустæ нæ кæндзынæ, хæринаг кæнын нæ зоныс, зæгъгæ.  
 — Диссæгтæ! Æмæ нæм уагæры цы хæринаг ис?  
 — Ницы...

## ХЪÆБАТЫР

Рувас тæссæй зыр-зыр кæны. Тæрхъус æй афарста:  
 — Цы кæныс? Цæмæй фæтарстæ?  
 — Тигр мæ фæцæйхордта!  
 — Тигрæй та цæмæй тæрсыс? Æз ыл куы амбæлин, æз!  
 Уыцы минут уартæ цуанæттæ æрбацæйхастой тигры царм.  
 Тæрхъус царм куы ауыдта, уæд тæссæй фæсур.

## ÆХЦА ДÆМ КУЫ УА

Туаты Лазо уыдис тырсыяг. Цардис Чермены хъæуы, 1960-æм азты иу æмдзæвгæ афтæ ныффыста:

*Æхца дæм куы уа,  
 Уæд дуне у дæу,  
 Æхца дæм куы нæ уа,  
 Уæд дуармæ лæуу,  
 Куыд гуымыдза цæу!  
 Ничи æрхъуыды кæндзæн дæу!*

## ÆФСЫМÆР

Узбекаг йæ хæрæгыл бадт æмæ йæ надта. Цыдæр хицаугонд æм дзуры:  
 — Рахиз æмæ дзы хатыр ракур!  
 Узбекаг хæрæджы размæ æрлæууыд æмæ йæм дзуры:  
 — Бахатыр кæн, нæ йæ зыдтон, де 'фсымæр мыл амбæлдзæн, уый!

## ДÆЛГОММÆ ПОХЦИ

Коллективизацийы фыццаг азты колхозон быдыртæм арæх æрвыст цыдысты партийы обкомы кусджытæй адæмы куыстмæ кæсджытæ. Колхозонтæ бæхтæй похци ластой. Фæзынд сæм иу ахæм æрвыст лæг бæхыл. Кæсы, нартхæртты æвзартæ похцийы фæстæ куыд ныххуыссынц, уымæ. Афтæ вæййы, уый не 'мбæрста. Фæххæр сыл кодта:

— Уромут! Цы кусут уый?! Цæмæн сафут хоры æвзартæ? Уый у знаджы куыст! Ам бæрæг у кулакты агитаци!

— Похцийæ ласæм, хорз лæг! Колхозы сæрдар нын афтæ бахæс кодта, дæлгоммæ похци, дам, ауадзут хуымтыл. Нæ сæрдар уыдзæн уæд знаг, — хъазгæйæ загъта сæ иу.

Хицауады лæг ныртхъирæн кодта:

— Фендзыстæм парткомы уæ сæрдары дæр. Дæлгоммæ похци йыл кæд уагъд не 'рцæуа!

## ХУЫСКЪÆЛ

1930-æм азты иу горæтаг инструктор партийы райкомæй æрцыд колхозы быдыртæ уынынмæ. Нартхоры хуымты кæрон саргъы бæхыл æрлæууыд.

Колхозонтæ йæ базыдтой, ацы галстукджын хортæн кæй ницы зондзæн. Хуыस्कъæлы хæдтæ йын æнæххæн куырис сбастой:

— Мæнæ ахæм у нæ нартхор! Ахæсс æмæ сæ фенын кæн хицауадæн.

Уый дæр куырис абаста йæ фæсарц æмæ афардæг.

## КЪÆРНЫХ

Къæрных иу хæдзарæй цыдæртæ рацæйдафта æмæ хæдзары хицауимæ гуырайтæ-гуырма фæсты.

— Чи дæ, цы кусыс? — æрхæцыд хицау къæрныхыл.

— Бахатыр кæн! Дæу хæдзар уыд, уый нæ зыдтон! — хатыр куырда къæрных.

— Æмæ дæ хæдзар нæу, уый дæр нæ зыдтай?!

## КУЫРМ

Тъасо та уисой райста æмæ кæрт мæрзы. Йæ ног чындз æм

дзуры:

— Дада, мæрзын нæ зоныс. Мæ цæгатмæ ацу æмæ дæ мæ мад сахуыр кæна мæрзын.

— Æмæ уæд дæу цæуылнæ сахуыр кодта?!

— Мæн никуы бауагъта мæрзын, дæ къухтæ, дам, счъизи уыдзысты.

— Гъемæ мах тæригъæд фæхæссæд!

— Æмæ дын цы кодта, дада?

— Махæн цы балæвар кодта, уый!

— Æмæ уын исты балæвар кодта? Нæ лæг дæр æй зоны?

— Дæ лæг нырма куырм у. Мæнæ цæстæй куы ракаса, уæд базондзæн уыцы лæвар.

— Куыд куырм у? Уæдæ мæн куыд федта?

— Куырмæй, сау куырмæй! — мæстæй загъта лæг.

— Æнхъæлдæн æмæ мæхи фенамонд кодтон! Мæ лæг куырм у! — скуыдта чындз.

## БУЗНЫГ

Артист зард куы фæци, уæд æм сценæмæ дидинджытæ хæссын байдыдтой. Иу та йæм балæвардта хосы гуцъула. Артист ын афтæ:

— Дæуæй та уæлдай бузныг, дæ холлаг дæ дзыхæй кæмæндæр кæй ратыдтай, уый тыххæй!

## МÆГУЫР

— Не 'фсинæн йæ гуырæнбонмæ цы балхæнон, уый нæ зонын.

— Æмæ йын йæхи бафæрс.

— Нæ-æ, уыйбæрц æхца мæм нæ разындзæн!

## ЛЕКТОР

Иу лектор æрцыд горæтæй хъæумæ, адæм клубы æрæмбырд кодтой. Æрбахастой дзурæгæн табуреткæ. Слæууыд ыл æмæ байдыдта доклад кæнын. Колхозонтæ иугай-дыгай сæхи айстой. Иу лæг ма дзы базада. Лектор æм дзуры:

— Бузныг, ды мæм лæмбынæг хъусыс!

— Æз дæр дæм хъусгæ нæ кæнын. Мæ табуреткæмæ æнхъæлмæ кæсын!

## ЗОНЫНДЖЫН

- Нæ зоныс, хурмæ хус кæрдæджытæй адджын хæринаг куыд скæнæн ис, уый?
- Зонын. Дзæбæх сæм нард фысы фæрсчытæ бафтау.

## ТÆРХОНДОНЫ

- Суды лæг зылын лæгæн!
- Фæстаг ныхас ма цы зæгъдзынæ?
- Мин сомы! Æндæр мæм нæй!

## ХÆСТÆДЖЫТÆ

- Дыууæ лæджы уынджы хыл кæнынц.
- Хæрæг дæ, æндæр цы дæ?!
- Хæрæгæй сæ хъусын.
- Иу лæг сæ цурты æрбацæйцыд æмæ сæм дзурæ:
- Цæуыл хыл кæнут, кæд кæрæдзийæн ахæм хæстæджытæ стут, уæд?

## БÆРÆГ У

- Буска базары уæй кодта йæ хъуг. Иу лæг ацæуы, æрбацæуы æмæ та Бускайы афæрсы:
- Цасыл ратдзынæ дæ хъуг? Æз хъомтимæ схъомыл дæн, сæ æргътæ сын хорз зонын.
- Бæрæг у, фосимæ кæй схъомыл дæ! Ныр мæ цалæм хатт фæрсыс? — загъта йын Буска.

## ÆРЫСКЪÆФТÆ

- Гыццыл Гæбил бацыд сыхæгтæм æмæ афтæ:
- Нана рынчын у æмæ æрыскъæфты фых агуры.
- Цæм дын аварон, ахæм тæбæгъ, æндæрæй мæм ницы ис.
- Тæбæгъ нæ хъæуы, æз ам дæр ахæрдзынæн!

## КУЫД ЦÆРУТ?..

- Инæлар æфсæддонты афарста:
- Куыд цæрут? Хæринагæй куыд стут?
- Тынг хорз, дæ бæрзонддзинад. Уæлдайдæр ма ныууадзæм.

- Æмæ уæ уæлдæйттæ цы фæкæнут?  
 — Бахæрæм сæ, дæ бæрзонддзинад. Стæй ма нæм хæрын дæр фæцæуы!

## ÆМÆ ТА — ХЪУЫРРЫТТ

Æртæ сыхаджы зымагон хъæдмæ сугмæ ацыдысты. Кусынц, кæнынц суг, стæй сæ фæллад уадзынмæ фæдзырдтой кæрæдзимæ. Уæрдоны ратæнæгъдтыл æрбадтысты. Систой сæ къæбæртæ: цыхт, кæрдзын, арахъхъ... Фæйна анызтой æмæ сæ зæрдыл æрлæууыдысты бæрæгбæтты минастæ.

- Джеоргуыбайы минас нæ цуры куы фестид! — загъта сæ иу.  
 — Уый ма ницы, фæлæ дæлæ Тебо чызг куы ’рвыста, уæд уым цы фыс æргæвст уыд! Йæ чъапæ сивыры нæ цыд. Кард ыл рауадз, æмæ та дзы дынджыр хай цæхдоны атул...

Гыццыл лæппу дæр уыд сæ уæлхъус. Кæрдзын æууылдта. Лæджы ныхæстæм сцыбæл:

- Æмæ та — хъуыррытт, и?!

## ÆМГЪУЫД

- Мамæ, театрмæ кæд цæуæм?  
 — Дæхи хорз дарын куы байдайай, уæд.  
 — Уæдмæ уый йæхæдæг нал уыдзæн.

## ФÆРАЗÆЙ

Советон дуджы иу журналы нывгонд уыдысты дыууæ хъуджы уæрдæтты ифтыгъдæй. Уæрдæтты гуыффæты уыдис æхсыры бидонтæ. Иу уæрдоны колхозон æхсырласæг лæг лæууы, иннæйы та америкаг лæг.

Колхозон æхсырласæг фæразæй, америкаг фæсте баззад. Тъасо касы нывмæ æмæ афтæ:

- Махон а-гъай фæразæй, кæд æмæ йæ бидонтæ афтид сты!

## НÆ ЗОНЫН

- Машинæ скъæрын зоныс?  
 — Нæ зонын.  
 — Уæдæ мын мæ машинæ фæхъахъхъæн, æз дуканимæ бауайон!  
 Дуканийæ рацыд, машинæ уым нал!

## БÆРЦ

— Бирæ сылгоймагтæ сæ лæгтæй фæлидзынц, уымæн æмæ хъæбæр нозт æгæр фæнуазынц, — загъта иу ус.

— Æмæ, цымæ, уый тыххæй цас баназын хъæуы? — афарста йæ иу лæг.

## АРАХЪХЪ

Нозтуарзаг тракторист алы изæр дæр хæдзармæ нозджынай цыдис. Æфсинæн хъыг куыд нæ уыдаид лæджы хабар. Йæ сыхаг усæн-иу радзырдта, дысон та нæ дарæг тынг нозджынай æрбацыдис, зæгъгæ.

Сыхаг ус ын бацамыдта ахæм хос: «Куыдзы стæг ссар, лыстæг æй ныммур кæн æмæ йын æй арахъхыл ныккæн. Уымæй куы баназа, уæд нозтмæ хæстæг нал бацæудзæн».

Лæг фехъуыста дыууæ усы ныхас. Æмæ изæрæй йемæ æрбахаста нозты авг. Ус ын кæй сæвæрдта, уыцы авг та аппæрста, фæлæ йæхион банызта. Афтид стъолыл ныууагъта.

Ус лæгмæ йæ хъус дарын байдыдта, цы кæндзæн, зæгъгæ. Хæрд куы фæци, уæд усыл куыдзы хъырнд кæны, куы йыл срæйы. Ус сыхæгтæм фæфæдис. Сыхаг устытæ дæр æрбацыдысты кæртмæ, æмæ сæ лæг, куыдзы рæйд кæнгæйæ, кæртæй расырдат. Устытæ хъыллытæгæнгæ фæлыгъдысты.

Лæг дзы иуы сæ кулдуары онг йæ разæй айста. Ус мидæмæ балыгъд. Лæг бæласыл йæ къах схыл кодта, куыдз куыд фæкæны, афтæ æмæ раздæхт сæхимæ.

Йæхи ус кærты лæууы æмæ ууыл дæр рæйы, дæндагæй йæм лæбуры.

Ус тæссæй сыхæгтæм бамбæхст æмæ фæхыл, чи йын бацамыдта стæгимæ арахъхъ, уымæ:

— Цы мын бакуыстай?! Куы ма бабын кодтай!

Дыккаг бон сыхы устытæ лæджы хъуыды дардтой, цы фæци, зæгъгæ, фæлæ лæг æхсæвы хорз фæфынай кодта, райсомæй раджы йæ куыстмæ ацыд. Йæ хабæртæ трактористтæн радзырдта, æмæ худæгæй гуыбынхæлдтæ фесты.

## ÆРÆДЖЫТÆГÆНÆГ

Ахуыргæнæг скъоладзауæн:

— Цæмæн байрæджы кодтай?

- Нæ хæдзарæй æрæгмæ рацыдтæн.
- Æмæ раздæр цæуылнæ рацыдтæ?
- Байрæджы кодтон.

### КЪЕПКАЕ

- Денджызы был иу ус хъæр кæны:
- Мæ лæппуйы мын чи фæрвæзын кодта денджызæй?
  - Нæлгоймæгтæй иу йæ сæр сдардта, змисыл хуыстæйæ:
  - Æз!
  - Йæ къепкæ йын цы фæкодтай? — сбустæ йыл кодта лæппуйы мад.

### ПЫЛЫ НАД

- Иу мæлдзыг иннæмæ дзуры:
- Цæй, æмæ пылы фæнæмæм!
  - Куыд?
  - Зын йæ абырсын у, стæй йæ нæ къæхты бын ныццъæл-ныммур кæндзыстæм!

### ГУЫМЫ

- Ацце, æз хонæг дæн: де 'фсымæр Тебо амардис!

### ХÆСНАГ

- Марды фæцæйхастой. Иу иннæйы фæрсы:
- Цы кодта, цы?
  - Дыууæйæ схæснаг кодтой, трамвайы рудзынгæй, дам, йæ сæр æддæдæр чи радарид, зæгъгæ.
  - Æмæ чи амбылдта?
  - Мæнæ, кæй фæхæссынц, уый.

### ÆНÆХИЦАУ

- Бригадир колхозон Тебойæн загъта:
- Мæнмæ райкоммæ дзурынц, æмæ уырдаем цæуын. Изæры ма-иу мæ бæх æмæ бидаркæ акæн æмæ сæ-иу бафснай!
  - Тебо изæры æркодта бæх æмæ бидаркæ кæртмæ. Суагъта бæх æмæ скъæтмæ бацыд. Хамут æмæ саргъ уым ныууагъта æдде, æхсæвы сыл ныууарыд.

- Райсомы бригадир фæрсы Тебойы:  
 — Цæуылнæ бафснайдтай бæхы дзаума?  
 — Уымæн æмæ дæу дæр не сты æмæ мæн дæр!

### БИПП

Иу уазæгæн йæ фысымтæ æхсæвæрæн бацымын кодтой æрмæст цай. Райсомы тыргътæй бынмæ йæхи æхсадта æмæ бабызы цъиутæ, æхсæндонны сæхи найгæйæ «бипп-бипп» систой. Уазæг бахъуыр-хъуыр кодта:

— О, бипп нæ, фæлæ уæ цайы хуыппæй мæ сæрыл хъен куыд нæ ныллæудзынæн!

### ХЪЫГ

- Саска, цы хъыг мын у, дæ лæппу Тему тамако кæй дымы, уый!  
 — Æмæ йæ дæуæн Къола æууилгæ куы кæны!

### ВОПРОС СЧЕРПАН

Лæг æмæ ус сæ иунæг фыртæн хъуыддаг бакодтой, фæлæ чындз разындис зивæггæнаг, магуса. Райсомæй уæлæмæ не стад. Хæдзары куыстытæм йæ хъус нæ дардта. Æфсин раздæрау йæхæдæг згъордта донмæ, кæрт марзта.

Уæд æфсин æмæ зæронд лæг баныхас кодтой:

— Нæхиуыл æй сахуыр кæнæм. Райсомæй-иу къæртатимæ кæрты кæрæдзимæ хатдзыстæм: «Æри, æз æрдавдзынæн дон. Иннæ та: нæ, мæхæдæг æрдавдзынæн!» Чындз нæ фехъусдзæн æмæ нæм-иу рауайдзæн.

Афтæ бакодтой лæг æмæ ус иу цалдæр хатты. Иу бон та къæртатимæ кæрæдзимæ куы хатыдтой, æз æрдавдзынæн дон, зæгъгæ, уæд сæм чындз уаты рудзынгæй рахъæр кодта:

— Уæ хорзæхæй, алы райсом уæ хъæрæй куы сфæлмæцыдтæн! Æрра систут? Цæмæн дзы хъæуы быцæу кæнын? Абон уæ иу æрдавæд дон, райсом та уе 'ннæ!

Лæг къæртатæ зæххыл фæкодта:

— Вопрос счерпан, не 'фсин!.. — йæ цæссыгтæ мæстæй ас-æрфта.

## СЫДÆЙМАРД

Горæты хицæуттæй иу хъæрæй доклад кæны хъæуы æмæ æппæлы:

— Хорз цæрæм! Ничи мæлы!

Уалынмæ тигъæй æрбазындысты мæрддзыго. Кæугæ хæссынц марды.

— Уæдæ уæртæ уый циу? Заргæ куы нæ кæнынц?

— Уый дæлæ нæ дуаргæс сыдæй амард.

## ФЫН

Дысон бонмæ мæ фыны хос карстон æмæ бастадтæн. Æмæ мæ ныр абон изæрма фынай хъæуы.

## ФÆСТÆДÆР

— Тебойæн-ма зæгъут, йæ усæн та дыууæ чызджы райгуыр-дис!

— Ныртæккæ нæ! Йæхи дасы!

## ИРОН

— Зоныс, мæ лымæн, уырыссæгтæй алы бон дæр ацы хъæбæр нозтæй цас мæлы, уый?

— Зонын, фæлæ æз ирон дæн!

## МЫЗД

Дыууæ усы уæлмæрды куыдтой иу ингæны уæлхъус. Иу дзы иннаы фæрсы:

— Ды та кæуыл кæуыс?

— Мæ лæгыл.

— Æмæ ай мæ лæг куы уыд. Йæ мызд мæнмæ куы хаста.

— Мæн йæ мызд нæ хъуыд — йæхæдæг мæ хъуыд.

## РÆСТÆМБИС

— Куыд æрзад дæ картоф?

— Рæстæмбис.

— Уый та куыд у?

— Цыппар голладжы ныссагътон æмæ дзы дыууæ æркъахтон.

## ДÆНДАГХЪУАГ

Иу лæгыл сæххæст сæдæ дæс азы. Йæ сыхаг æй фæрсы:

— Куыд дæ?

— Æвзæр... Мæ дæндагтæй иу змæлын райдыдта...

## БОНЫХЪÆД

Зæронд лæг дохтырæй æрбацыд æмæ йæ усæн æппæлыд:

— Дохтыр мын ме 'ндыснæг сдзæбæх кодта!

— Уæууа! Æмæ ма-иу уæдæ ныр боныхъæд рагацау куыд базондзыстæм?! — бахынцъым кодта уыд.

## ДЗАБЫРЫ ТÆРИГЪÆД

Коллективизацийы рæстæджы иу хъæуы адæмы æрæмбырд кодтой уынджы æмæ сын фæстагмæ загътой, колхозмæ кæй фæнды бацæуын, уый мæнæ ацы гыщыл къанауы доны сæрты бахизæд иннæ фарсмæ.

Чи бахызт, чи нæ. Иу лæг гуырысхотæгæнгæ къанауы сæрмæ йæ къах систа: «Бахизон!.. Ма бахизон!» — фæцудыдта æмæ доны астæу æрлæууыд.

— Æнæрай скæнут уæ колхозæй! Мæ хæцъыл дзабыры тæригъæд фæхæссут!

## ХЪÆБАТЫР

Паддзах сфæнд кодта базонын, йæ æфсады салдæттæй хъæбатырдæр цавæр адæмыхаттытæй сты, уый. Алы адæмыхаттæй дæр иу салдат ракодта æмæ сæ рæнхъ æрлæууын кодта фæрсæй-фæрстæм. Сарæзта сæм сармадзан æмæ сыл ныхъхъæртæ кодта:

— Ницæйаг стут! Æфсæддонтæн нæ бæззут! Фехсут сæ! — къухæй ацамыдта сармадзанæй æхсæгмæ.

Сармадзан фехста æфсæддонты сæрты. Æфсæддонтæ иуæй фæстæмæ æрхуыссыдысты зæххыл. Уырдыг лæугæ чи баззад, уымæ бацыд паддзах. Арфæ йын кæны: «Дæуæй хъæбатырдæр дзы ничи разынд! Ды бæззыс æфсæддонæн. Цы лæвар дын ракаенон?»

— Дæ бæрзонддзинад! Ницы лæвар мæ хъæуы. Æрмæст мын мæ мидæггаг хæлаф ногæй баив! — загъта салдат.

— Цы адæмæй дæ?

— Дзуттаг, дæ бæрзонддзинад!

— Фехсут æй! — бардзырд радта паддзах æмæ ацыд.

## СТИГЪДЖЫТÆ

Талынджы кæрæдзиуыл фембæлдысты дыууæ лæджы. Сæ иу иннæмæ фелвæста кард: «Æхца!» Иннæ лæг йæ дзыппæй фелвæста дамбаца:

- Цы дзы кæныс æхцайæ?
- Дамбаца фенгæйæ уый æфсон акодта:
- Мæнæ мæ сом алыстæг кодтаин!
- Æри алыстæг дын сæ кæнон! — æхца йæ дзыппы нывæрд-та æмæ ацыд.

## ХÆРИНАГ

Хæрæндоны кусæг фæрсы æрбацауджыты:

- Уæ зæрдæ цы хæринаг зæгъы?
- Уæ ревизортæн цы хæринаг æрæвæрут, ахæм!

## ХУДÆДЖЫ ХОС

- Дада, ды дæр гыццыл уыдтæ?
- Уыдтæн.
- Æмæ дыл нæ худтысты?
- Цæмæн уæд?
- Дæ даргъ боцъоты тыххæй!

## ÆФСТАУ

Лæппу сæ сыхæгтæм бацыд:

- Гыцци мæ парвыста. Иу-дæс айчы нын раттут къуырттæн.
- Æмæ уæм карк дæр куы нæ ис.
- Ме 'фсымæр та иннæ сыхмæ ацыд каркгур.
- Æмæ куы нæ ссара карк, уæд та?
- Уæд сæ хъайла скæндзыстæм.

## ХОРЗ УС

- Бæрæг у, дæ ус хорз ус кæй у, уый.
- Цæмæй бæрæг у?
- Дæ цæппæртæ хорз хуыд сты.
- Мæ ус мæ æппæты разæй хуыйын сахуыр кодта.

## ИТУВÆРД

- Лæг йæ усæн уайдзæф кæны:  
 — Мæ хæлафыл мын иту нæ сæвæрдтай.  
 — Сæвæрдтон.  
 — Уæд æхцатæ дзыппы нал уаиккой!

## СКЪÆФТ

- Лæппутæ чызджы скъæфтой, æмæ сын чызг афтæ:  
 — Мæ къухтыл мын ныххæцут æмæ мæ машинæмæ тыххæй æппарут!  
 Лæппутæ дæр афтæ бакодтой.  
 Чызг машинæйы куы фæмидæг, уæд ныхъхъæр кодта. Шо-  
 фыр ахсынæй тæрсгæйæ фæурæдта:  
 — Ахиз мæ машинæйæ!  
 Чызг ныссыпп.

## ХУЫССЫНАФОН

- Бинонтæ телевизормæ кæсынц. Уалынджы дзы бæгънæг адаймæгтæ фæзынд. Фыд йæ кæстæртæн загъта:  
 — Хорз, сыстут, хуыссын афон у, уæртæ уыдон дæр сæ гæртæ раластой!

## ÆНÆ САУДЖЫНÆЙ

- Раджы иу хъæуы хицау хъæуæн фехъусын кодта, мард æнæ сауджынæй ма ныгæнут, зæгъгæ.  
 Хъæуы зиан æрцыд æмæ адæм сауджыны мардимæ баныгæдтой.  
 — Нæ сауджын кæм и, куы нæуал зыны? — фæрсы хъæуы-  
 хицау.  
 — Афтæ нæ загътай, æнæ сауджын мард ма ныгæнут, зæгъгæ?

## ÆНАРÆХСТ

- Лæг æмæ ус дуканийы балхæдтой авджын дзаума. Ус сывæл-  
 лоны дæтты лæгмæ:  
 — Хæц сывæллоныл, æнарæхст! Тæбæгътæ, мæнмæ æри,  
 кæннод дæ къухы ницы лæууы!

## ДЗУРАГ

Ахуыргæнæг скъоладзау чызджы бонджы ныффыста: «Дзæгъæлдзырд бирæ кæны».

Чызджы фыд бакаст бонджы фыст æмæ дзы ахуыргæнæгмæ ныффыста: «Уагæр ма йын йæ мадмæ куы байхъусис».

## ХИМАРÆГ

Магуса Муртут йæ бинонтимæ фæхыл æмæ хъæугæронмæ ныццафта: «Æз мæхи доны куы нæ баппарон!»

Тæнæг доны ныххуыссыд æмæ та фæкæны: «Мæхи марын! Мæхи марын!»

Фыййау æм кæсы æмæ йæм дзуры:

- Дуртыл цы ратул-батул кæныс? Мæнæ ам мал у, ардæм рацу!
- Æмæ мæ дон аласа!
- Уæдæ ацу æмæ дæхи уæ тасы ныппар! Ам хæфсыты ма тæрсын кæн!

## ФЫДЫУС

Датъе галты сæрбосыл хæцгæ уæрдон æрласы. Уæле хосыл бадынц лæппу æмæ йæ фыдыус. Уырдыджы галтæ æрызгъордтой, æмæ фыдыус уæрдонæй ахауд.

Кæртмæ куы батылд уæрдон, уæд фыд фæрсы фырты:

- Æмæ дæ мад кæм и?
- Æмæ уый уырдыджы раджы куы ахауд, — йæ къух ауыгъта.

## ЗОНД

Лæгты æхсæн цы ныхас нæ рауайы. Бесо афтæ зæгъы: «Æвæдза, Хуыцау рæстывтæ кæны».

- Цæмæн дæм афтæ кæсы?
- Адæмы зондæй æмхуызон скодта.
- Ау, адæм зондæй æмхуызон сты?
- Сты. Нырма иу лæг дæр нæма загъта, зондцух дæн, зæгъгæ.

## УАСÆГ

Сыхаг лæг фæрсы сыхаг лæппуйы:

- Мæ уасæг нæ зыны. Нæ йæ федтай?
- Цавæр, сырх?

- О, сырх уасæг.
- Мамæ йæ тоны нæхимæ.

## БАЗАРЫ

Базары иу лæг фæрсы иннæйы:

- Дæ уасæг цæй аргъ у?
- Мæ уасæг уæййаг нæу.
- Уæдæ йæ базармæ цæмæ рахастай?
- Кæрчытæ нæ куымдтой æнæ уасæг.

## ÆФХÆРÆГ

Тæрхъус фысы кæугæ уыны æмæ йæ фæрсы:

- Чи дæ бафхæрдта? Æз æй ныртæккæ æрцыбыртæ кæнон!
- Бирæгъ! — загъта фыс.
- О, уый дзæгъæлы никæй бафхæрдзæн, — загъта тæрхъус.

## ГУЫБЫНДЗÆЛ

Дохтыр нард лæгæн амыдта, цæмæй смæллæг уа, уыдæттæ: фистæгæй цæуын, хи доны найын, уæнггуыст кæнын, къаддæр хæрын...

— Алцæуыл дæр разы дæн, фæлæ мын къаддæр хæрыны кой мачи кæнæд, — загъта æмæ ацыд.

## КУЫДЗ

— Нæ куыдз тынг зондджын у. Куыддæр нæм æцæгæлон фæзыны, афтæ нын æй базонын кæны: сынтæджы бын бабыры.

## ХÆЗГУЛТÆ

Иу лæг сыхаг идæдз усмæ фæцахуыр. Къæсарæй-иу къæбылайы рæйд бакодта усмæ. Ус æй æмбæрста. Дуар ын-иу бакодта.

Уый сыхаг иннæ лæг бамбæрста æмæ иу æхсæв фæраздæр иннæ лæгæй. Къæбылайы рæйд бакодта уый дæр, æмæ ус дуар бакодта.

Уæдмæ фыццаг хæзгул дæр фæзынд. Къæбылайы рæйд та бакодта усмæ, фæлæ йæм мидагæй иннæ лæг фыййау дынджыр куыдзы рæйд куы ракодта, уæд уæнтæхылæй раздæхт.

## СÆРÆЙ СÆРМÆ

Хæрæндоньы Бускайæн хъæдур рахастой. Кæсы иннæ фын-джы фарсмæ, æмæ уыдонæн та рахастой физонæг.

— Ай куыд раст у? Кæмæн хъæдур, кæмæн физонæг рахæс-сут?

— Æмæ ды дæр райс физонæг.

— Рахæсс-ма физонæг уæдæ. Хъæдур нæхимæ дæр ис!

Рахастой йын физонæг. Бахордта æмæ рацæйцыд.

— Хорз лæг, фидгæ та чи бакæндзæн? — дзуры йæм чызг.

— Цæй тыххæй?

— Физонæг нæ бахордтай?

— Æмæ дын æз йæ бæсты хъæдур нæ радтон?

— Хъæдур дæр æмæ дын физонæг дæр æз нæ рахастон?

— Æмæ хъæдур бахордтон? Физонæджы хардзмæ дын æй нæ радтон? Цы ма дæ дарын?

Чызг фæтыхст. Буска ацыд.

## ÆРЧЪИАГ

Амардис хъæубæсты фыдбылызы къæрных лæг Къæмсо. Мæнæ хуыссы йæ кæрты астæу чырыны. Фæндарасты ныхас зæгъын ын ничи куымдта кæрты мæрддзыгойы дзыллæйæ.

Гæнæн нал уыд æмæ сыхаг сабыр лæг Лексо сразы. Æрлæу-уыд марды чырыны уæлхъус, цы арæхст, уый дзырдта. Марды фыдкой, дам, нæ фæкæнынц. Фæлæ Лексо куы загъта: «Хорз лæг уыдис Къæмсо», — уæд æм иу лæг бадзырдта мæрддзы-гойы адæмæй:

— Лексо, уæдæ-ма уалæ сарайы хъайвантыл дæ хъулон хъу-джы æрчъиагмæ скæс!

Скаст Лексо. Фарон дзы цы хъулон хъуг фесæфт, уый æрчъи-аг хъайвантыл тыгъдæй æвæрд!

— Пуй, налат! Уый æцæг мæ хъуджы æрчъиаг куы у!

Акаст Лексо, кæрты адæммæ: «Ахæссут æй! Лæппу, кæм дæ? Райс уæлæ царæй æрчъиаг æмæ цом нæ хæдзармæ! — фæдзырдта йæ лæппумæ.

## ÆНÆНЦОЙ МАРД

Иу къамисæг кæйдæр марды къам иста чырынмæ.

Цасдæры фæстæ къамтæм мæрдджын барвыста йæ лæппуйы.

— Нæ рауадысты къамтæ. Мæн аххос нæу. Мард фезмæлыд.  
Æндæр хатт æй сисдзыстæм, — загъта къамисæг.

### ИУГÆНДЗОН УАРЗТ

- Æмбал лейтенант. Æфсад куы нæ уайд, уæд цы кусис?
- Уæд милицæйы кусин.
- Милицæ куы нæ уайд, уæд та?
- Уæд та сыгъдхуыссынгæнджытимæ.
- Сыгъдхуыссынгæнджытæ куы нæ уой, уæд та?
- Уæддæр та ницы кусин.

### КЪОПИТÆ

- Писыр йæ хицауæн загъта:
- Не скъапп гæххæттæй байдзаг.
- Хицау ын афтæ:
- Сæ къопитæ сын сис æмæ иннæтæ акал!

### ТÆРИГЪÆДГÆНÆГ

- Фехъуыстай, Гитлеры æркъуырджой, уый? — зæгъы иу нозтджын лæг иннæ нозтджын лæгæн.
- Ау, цæй тыххæй? Уагæр хæсыл цал авджы райста, мæгуыр?

### СÆРСТ

- Саба цар байсæрдын кодта Четойæн. Цалдæр боны фæстæ Саба Четома хъæстмæ æрцыд:
- Мæ цары сæрст сындæггай згъæлы!
- Æмæ мын цæуылнæ загътай, сæрст иу хауд цæмæй æркодтаид, афтæ байсæрдын?

### ЦÆХДЖЫН

- Лæппу базары зæронд усы цыхт адафта æмæ йæ бахордта. Уый фæстæ лæппу усмæ бацыд æмæ йын уайдзæф кæны:
- Хорз ус, дæ цыхт æгæр цæхджын уыд æмæ мæ дойныйæ мары. Ахæм цæхджын цыхтытæ мауал рахæсс!

## КÆРДЗЫН

Мускъел скъолайы æвзæр ахуыр кодта æмæ йæ йæ фыд алы изæр надта. Лæппу изæрыгæтты хæдзармæ нал уæндыд, фыд цалымæ схуыссыдаид, уæдмæ. Цæмæй æххæрмаг ма уа урокты фæстæ, уый тыххæй-иу йæ хызыны скъоламæ ахаста кæрдзын. Стыр перенайы фæстæ урок райдыдта. Мускъел асгæрста хызын, æмæ кæрдзын уым нал. Уæдмæ ахуыргæнæг фæрсын райдыдта:

— Чи радзурдзæн, знон цы ахуыр кодтам?

Мускъел йæ къух сдардта. Ахуыргæнæг бахъæлдзæг: О-о! Мускъел! Радзур-ма!

— Ахуыргæнæг, ам чидæр йæ мады хъыгдары! Кæрдзын йæ бынаты нал ис!

— Уый цытæ дзурыс, уый?! Цы фæуыдаид?! Мæнæй уæлдай ам ничи уыд!

— Уæдæ мын æй дæхæдæг бахордтай?! — скуыдта Мускъел.

## ХЪУГ — ФИСТÆГ

Сылгоймаг йæ хъуджы æрбацæйкодта тротуарыл. Уайдзæфгæнæгын фæцис:

— Ауылты фистæг адæм фæцæуынц!

— Æмæ мæ хъуг дæр хæдтулгæйы куы нæ бады!

## ХОНÆГ

Батыр фæцæйцыд чындзæхсæвмæ. Соло йыл амбæлд:

— Цæй арæзт дæ? Кæдæм цæуыс?

— Чындзæхсæвмæ.

— Цом, æз дæр цæуын.

— Хонæг дæм уыдис?

— Мæн уырдаем хонын нæ хъæуы, уырдыгæй мæ хъæудзæн хонын.

## ИВАР

Автоинспектор фæндагыл баурæдта шофыры. Шофыр рахызт æмæ йæ фæрсы:

— Цы у? Цы кодтон?

— Ивар бафид фондз сомы!

— Цæй тыххæй?

- Дæ машинæ чъизи у!
- Ай дын туман: мæхæдæг дæр сыгъдæгдæр нæ дæн!

### ФÆНЫК

Иу уазæг йæ фысымтæм тамако фæдымдта. Тамакойы фæнык зæхмæ фæкалдта. Æфсин цъылынæй мæрзы фæнык æмæ уазæгæн загъта:

- Дæ тамакойы фæнык мæнæ гæххæтмæ кал!
- Уазæг фембæрста æмæ афтæ:
- Уæуу, мæ фæнык дзæгъæлы куыд фесæфтон!

### САБЫР УС

- Датъе, замманай сабыр усыл фæхæст дæ: куысты дæр æмæ дзы сыхы астæу дæр иу ныхас нæ фехъусдзынæ!
- Се 'ппæтимæ дæр хыл у!

### РÆДЫД

- Ал-ло! Уый Тебойы фатер у?
- Нæу. Фæрæдыдтæ. Махмæ телефон нæй.

### РАЗДÆР

- Автобусы лæг бады, йæ уæлхъус ус лæууы æмæ дзуры:
- Раздæр уæздан лæгтæ фылдæр уыдис.
- Лæг усмæ скаст:
- Ныр дæр уæздæттæ — хæрх, фæлæ автобустæ фаг нæй!

### СОМЫГОНД

- Ус йæ лæгæн уайдзæф кæны:
- Уарзын дæ, зæгъгæ, дæр мын никуы загътай!
- Раджы басомы кодтон, гæды ныхас мæ дзыхæй никуы суадздзынæн, зæгъгæ, — загъта лæг.

### ЦЫ НÆМ У ХÆСТÆГДÆР...

- Ахуыргæнæг:
- Цы нæм у хæстæгдæр, мæй æви Америка?
- Скъоладзау:

— Мæй нæм у хæстæгдæр: мæйы уынæм, Америкæйы нæ уынæм.

## УÆДÆЙ ФÆСТÆМÆ

Гæдойы кæрчытæ æдзух йæ сыхаг Дадойы цæхæрадонмæ цыдысты, фæлæ Дадо æфсæрмы кодта Гæдойæн уайдзæф бакæнын. Уæд Дадо йæ цæхæрадоны æйчытæ сæвæрдта æмæ дзуры Гæдомæ:

— Ацы æйчытæ ам дæ карк æфтауы. Уæхимæ куы 'фтауид, уæд хуыздæр нæу?

Уæдæй фæстæмæ Гæдо йæ кæрчытæ кæртæй æддæмæ нал уагъта.

## КÆРДОТÆ

Четыр уазæгуаты бадти. Сæ цуры графины нозт нал уыд, фæлæ скъаппы чъылдыммæ дынджыр авг дзагæй зындис. Фысым ницы дзуры. Четыр ын уæд афтæ:

— Бауырнад дæ, Габо, мæ цæхæрадоны ахæм кæрдотæ зайы, æмæ раст, уæртæ скъаппы фарсмæ дзагæй цы авг лæууы, уыйæстæ.

## ТÆТÆРИЙЫ ФАРСМÆ

Уынджы иу æндæрхъæуккаг фæрсы бынæттон цæрæджы:

— Ам Тембол кæм цæры?

— Афтæ æмраст ацу, стæй галиумæ базил, уым дæлæмæ ацу æмæ Тætæрийы фарсмæ.

## ХУРМÆ ХУС

— Алан, цу-ма, ацы хæдон кауыл хурмæ ацауындз!

— Нана, кауæн йæ сæрмæ дæр ма сбырыдтæн, уæддæр хурмæ нæ сæххæссыдтæн.

## АМОНДДЖЫН

Ус рудзынгæй кæсы æмæ дзуры йæ лæгмæ:

— Устытæй амондджынтæ ис, сæ лæгтæ сын хорз æххуыс кæнынд!

- Цæй тыххæй зæгъыс?
- Кæс-ма кæртмæ. Лæг æхсад гæрстæ ауындзæнæй куыд дзæбæх исы!
- Хорз æй уыныс, фæлæ уыцы гæрстæ нæхи сты!

## БАСТ КУЫДЗ

- Ахуыргæнæг фæрсы сывæллæттæ:
- Фæткъуы тонын хуыздæр кæд у?
- Куыдз баст куы уа, уæд, — дзуапп радта къæйныхдæр лæппу.

## ХУЫЗДÆР ЛÆВАР

- Колхозы сæрдары дон фæцæйласта, æмæ йæ фервæзын код-та колхозон хуымæтæг лæг.
- Сæрдар æй фæрсы:
- Цы лæвар дын ракæнон?
- Ницы. Æрмæст макæмæн зæгъ, æз дæ фервæзын кодтон, уый.

## ГЫХХ

- Хуыцауæхсæв зæронд лæг куывта æртæ чъирийы. Сывæллон чъиритæм бавнæлдта æмæ йын зæронд лæг афтæ:
- Ма 'внал, гыхх сты!

## ХУРМÆ БАЛЦ

- Америкаг космонавтæ Мæймæ куы стахтысты, уæд Брежнев фæдзырдта советон космонавтæм:
- Сымах та Хурмæ стæхут!
- Дæ фæндон дын сæххæст кæндзыстæм, фæлæ басудз-дыстæм.
- Брежнев йе 'рфгуйтæ фæхъуынджын кодта:
- Æнхъæлут, æмæ ЦК-айы æдылытæ бады! Æхсæвыгон æм стæхут!

## ЗÆРДÆТÆ

- Мæ чызг, уыцы лæппуйы мæ хæдзармæ мауал кæн, мæ зæрдæ исты кæндзæн!
- Хорз, мæ фыд. Амæй фæстæмæ мæхæдæг цæудзынæн лæппуйы хæдзармæ. Уадз æмæ йæ мады зæрдæ исты кæна!

## ХЪÆРМХУЫПП ÆМÆ УАРЗТ

Ус дзуры лæгмæ:

— Уарзондзинадæй хуыздæр исты ис?

Лæг æм бакаст тызмæг:

— Дæ хъæрмхуыпп нæма сфыхт?

## ТÆНЗÆРДÆ

— Цæй, дохтыр дын цы загъта?

— Нæй, дам, дын нуазæн сæн дæр, бæгæны дæр.

— Арахъхъ та?

— Уый тыххæй йæ мæ зæрдæ бафæрсын дæр нæ бакуымдта.

## ФЫНЫ ÆМБÆЛТТÆ

Ахуыргæнæг фæрсы:

— Таму, урокмæ цæмæн байрæджы кодтай?

— Афоныл нæ райхъал дæн. Мæ фыны цыма Францмæ цыдтæн.

— Уæд ды та цæмæн байрæджы кодтай, Батыр?

— Тамуйы Францмæ фæндараст кодтон.

## РОМАН

Боциты Бароны роман «Саст рæхыс»-ы тыххæй Фысджыты цæдисы ныхас цыд, цы аргъ ын скæнæм, зæгъгæ.

Ныхасы бар ракуырда Хозиты Яков æмæ загъта:

Фурд йæ роман хоны

Боциты Барон,

Уымæн æмæ зоны —

Нæй дзы къаддæр дон.

## НÆЛ ХÆРÆГ

Æрыгон лæг йæ усы рынчындонмæ арынмæ ласта. Ус йæ лæгæн афтæ:

— Нæ ноггуырда неграджы хуызæн сау уыдзæн: нæ рæзты сау гæды азгъордта.

Лæг сæхимæ куы 'рбацыд, уæд йæ фыдæн радзырдта, нæ сывæллон, дам, неграджы хуызæн уыдзæн.

Фыд æй фæрсы:

- Цæмæн?
- Нæ рæзты сау гæды азгъордта.
- Уæд зæронд лæг йæ усæн зæгъы:
- Не 'фсин, æз дæ кæддæр рынчындонмæ куы ластон ацы лæппуы тыххæй, уæд, мыййаг, нæ рæзты нæл хæрæг нæ ауад?!

## ТАБУ РЫНÆН

- Сауджын амбæлд афтечы кусæгыл æмæ йæ фæрсы:
- Цы хабæрттæ дæм ис?
- Афтечы кусæг ын загъта:
- Хорзæй ницы, мæ лымæн. Дæ Хуыцау тагъд рæстæджы адæмыл рын куы нæ бафтауа, уæд нæ дыууæ дæр мæгуырай амæлдыстæм!

## ÆВЗÆГТÆ

- Скъоладзау Къола йæ уроктæ кодта æмæ йæ фыды афарста:
- Æвзæгтæй дæм хуыздæр кæцы кæсы: ирон, уырыссаг æви немыцаг æвзаг?
- Галы æвзагæй дзы хуыздæр нæй, — загъта фыд.

## МÆ КУЫДЗ

- Мæ куыдз ахæм зонджын куыдз у, æмæ нæхимæ куы 'рбацауы, уæд дзæнгæрæг йæхæдæг ныццагъды, — æппæлы иу.
- Мæ куыдзы дзæнгæрæг ницæмæн хъæуы: йæхимæ дæгъæл ис, — загъта иннæ лæг.

## ЗДАЧЫ

- Гыццыл лæппу уæйгæнæгмæ æхца балавæрдта. Агуывзæйы-дзаг адджын дон райста æмæ йæ банызта.
- Уæйгæнæг æм радзырдта:
- Ныр цы зæгъын хъæуы?
- Здачы мæм æмбæлы, æмæ сæ æри! — загъта лæппу.

## ФАРСТОН СÆ

- Сережæ, æнæ бафæрсгæйæ къафеттæ цæмæн райстай?
- Фарстон сæ æмæ мæм ницы сдзырдтой.

## ИУГÆНДЗОН ФАРСТ

Скъоладзау сæ хæдзармæ кæугæ æрцыд æмæ йæ йæ фыд фæрсы?

— Цы хабар у?

— Æртæ хатты æртæ цас у, уый нæ зыдтон æмæ мæ ратардта, дæ фыды, дам, æркæн!

— Ау, æмæ йæ абоны онг нæма базыдтой? Ссæдз азы размæ мæн дæр уымæй фарстой, — загъта фыд.

## ФЫСТÆГ

— Цы ми кæныс, Сулди?

— Мæнæ мæхимæ писмо фыссын, Булди.

— Æмæ цы фыст ис дæ писмойы, Сулди?

— Нырма йæ нæ зонын, мæ хæлар, Булди.

— Уæдæ йæ кæд базондзынæ, Сулди?

— Куы йæ райсон æмæ йæ куы бакæсон, уæд, мæ хæлар Булди!

## ТУМАН ФАГ У

Иу лæг йæ уæрдон цалцæг кæнынмæ бакодта куырдадзмæ. Куы йын æм базылдысты, уæд куырдаен арфæтæ байдыдта: «Дæ царæнбон бирæ! Хуыцау дын баххуыс кæнæд! Арфæгонд у!..»

Уæд ын куырда афтæ:

— Уыдон æгæр бирæ сты! Иу туман æгъгъæд у!

## ÆДДÆМÆ, МИДÆМÆ

Иу хæл лæг мæгуыр ахуыргонд лæгæн афтæ зæгъы:

— Дæ дысты скъуыдтæй дæ ахуыргонддзинад æддæмæ зыны.

— Дæ æдылдызнад та дзы мидæмæ зыны, — бахудт æм уый дæр.

## ЗОНД

— Дохтыр дын нæ загъта, згъоргæ арæхдæр кæн, зæгъгæ?

— Загъта.

— Æмæ згъорыс?

— Не згъорын.

- Цæуылнæ?
- Кæцырдæм згъорон, уыцы зонд мын нæ бацамыдта.

## ДЕМОКРАТ КÆРЧЫТÆ

Дадо сыхаг хъæуы сæмбæлдис йæ хæстæджытæм. Хæдзары æфсин ын афтæ зæгъы:

- Тынг æдзæллагæй нæ æрбайæфтай! Чъири дын акæнон?
- Уый æрæгмæ уыздæн. Хъайла мын акæн!
- Бæргæ дын акæнин хъайла, фæлæ нæ кæрчытæ хъуыдатт йеддæмæ айк не 'фтауынц.
- Дæ кæрчытæ демократтæ сты, æвæццæгæн? — загъта Дадо æмæ кулдуарырдæм азылдис.

## НИЗЫХАТТ

- Дохтыр, мæ низтæ мын не сбæрæг кæнис?
- Æз философийы дохтыр дæн.
- Философийы дохтыр?! Дунейыл цы нæ низ ис, цы! — бадис кодта рынчын.

## РЫНЧЫНФÆРСÆГ

Скъоладзаутæй иу сæ рынчын ахуыргæнæджы бабæрæг кодта рынчындонмæ. Куы æрбаздæхт скъоламæ, уæд æй скъоладзаутæ афарстой:

- Куыд у йæ уавæр нæ ахуыргæнæгæн?
- Ницы йын у. Райсом æй рафысдысты.
- Нæ раны та уыздыстæм уæдæ! Бæллæхы бонтæ та ныл уыздæн! — бахъынцъым кодтой скъоладзаутæ.

## ТУТИ

Черчилль Сталинмæ æрбарвыста туги æмæ кæд дзырдта: «Долой коммунизм!»

- Берия йæм рамæсты æмæ фæрсы Сталины:
- Йæ хурх ын стонон?
- Сталин ын афтæ:
- Уæртæ-ма йæ уазалгæнæны баппар!
- Туги уым дзæвгар куы абадт, уæд æй райстой æмæ дзурын байдыта иннæрдæм: «Долой капитализм!»
- Арвитут æй ныр фæстæмæ Черчилльмæ! — загъта Сталин.

## СИХÆГТÆ

Кæкус æмæ Гуыдæ уыдысты дыууæ сыхаджы. Кæкусы ус балцы уыдис æмæ Кæкус кæрты иунæгæй лæууыд.

Гуыдæ йæм дзуры кауы сæрты:

— Куыд дæ, мæ сыхаг? Исты бахордтай?

— Хæрæджы къæдзил бахордтон!

— Уæдæ дын сихормæ фаг уызæн, — загъта Гуыдæ æмæ мидæмæ бацыд.

Кæкус нæ фæрох кодта Гуыдæйы ныхас. Цасдæр рæстæджы фæстæ Кæкус Гуыдæйæ йæ хæс исын фæнд скодта æмæ афтæ загъты:

— Мæ фыраен æгъгъæд у. Уымæй нарддæр нал суызæн. Аргæвдын æй хъæуы. Мæ кæрдтæ цыдæр къуымых сты. Дæ кусартгæнæн ма дзæбæх сдау! Райсом уыцы фыры æрфæлдахæм! Дыккаг бон Гуыдæ Кæкусы кæрты æрлæууыд.

— Кæм дæ, Кæкус? Дысоны ныхас, — карды ком уырзæй æвзары.

— Нæ лæг ам нæй! Райсомæй нæ фыры базармæ аласта, — радзырдта йæм Кæкусы ус.

## ИСАХЪЫ ХÆЙРÆДЖЫТÆ

Быдыры Хъахъхъæдуры уыдис дыууæ колхозы: «Марксы» æмæ «Штейнгардты» колхозтæ. Сæ колхозонтæ-иу кæрæдзиимæ куы сæмбæлдысты, уæд сæ алчидæр æппæлыд йæхи колхозæй:

— Уæллæй, Марксы колхозонтæ, сымах Штейнгардты колхозонты нæ аййафдыстут! — Нæ! Марксы колхоз раздæр цауы куысты! — дзырдтой иннæтæ.

Габысаты Исахъ уыдис «Марксы колхозы» уæнг æмæ афтæ загъты:

— Байхъусут-ма мæм! Зымæджы уыдтæн хъæды. Мæ галты сæрбосыл хæцгæ æрцæйцыдтæн нæхимæ. Ёрдæгфæндагыл мыл сæмбæлдысты хæйрæджытæ. Иуырæм дæр мæ нал уадзынц. Ёз сæм æвзидын лæдзæгæй, нæй, фæрæтæй — нæй, уæддæр мæ размæ нал уадзынц. Мæ амондæн мæ блокнот æмæ кърандас мæ хæлафы дзыппы разындысты, æмæ сæм сæ фелвæстон: «Ауадзут мæ, кæннод уæ Штейнгардты колхозмæ фыссын!» Уæд хæйрæджытæ цыдæр æрбаисты!

— Амбылдтай та нæ, Исахъ! — ныххудтысты адæм.

## РУВАС ФÆСАЙДЫ

Рувас уасæджы æрцахста. Уасæг ын зæгъы: «Ма мæ бахæр, рувас: мæллæг дæн! Мæ мад нарддæр у, æмæ уый бахæрдзынæ, изæры дæм æй ракандзынæн!» Ауагъта рувас уасæджы. Изæры йæм æрцыд: «Ракæн дæ мады!»

— Мучты дын! Мæнæн мад нæй! Инкубатыры цъиутæй дæн!

## ХИСТÆРМÆ ХЪУСЫН ХЪÆУЫ

Иу лæппу, мæ мадæн йæ хæрзтæ бафидон, зæгъгæ, сбыдта дынджыр тæскъ. Йæ мады дзы-иу фæлмæнтыл сбадын кодта æмæ-иу æй рахæсс-бахæсс кодта уынгты.

Лæппуы иу зæронд лæг бафарста:

— Цы кусыс, лæппу? Алы бон дæ мады де 'ккой тæсчъы куы хæссыс?

— Йæ фæллæйттæ йын фидын.

— Уымæй йын нæ бафиддзынæ йæ фæллæйттæ, фæлтау æй моймæ ратт!

— Моймæ ма йын цы афон у, йæ къæхтыл куы нæ лæууы, уæд, — загъта лæппу.

Уæд ус тæскъæй йæхиуыл схæцыд æмæ йæ фырты сæр къухæй фæлмæн æркъуырдат:

— Хистæрмæ хъусын хъæуы!

## ÆВИ...

Дыууæ хирурджы рынчынмæ кæсынц æмæ иу хирург ин-нæйы фæрсы:

— Кæнæм ын операци, æви уадз æмæ цæра?

## ДАВЫН ЗЫН У?

Ахуыргæнæг фæрсы дуканигæсы:

— Давын зын у?

— Æз дæ куы нæ фæрсын, сывæллæтты ахуыр кæнын зын у, нæу, зæгъгæ, уымæй. Алчи дæр хъуамæ йæ куыст кæна.

## КЪÆРНЫХТÆ

Сыхаг фæфæдис ахуыргæнæгмæ:

— Дæ библиотекæйы къæрныхтæ!

— Æмæ, цымæ, цавæр чингуытæ кæсынц?

## ДЫСОН

Иу ләгән йә бәх нызда. Боны йә хизынмә раласта.  
Сыхәгтә йәм дзурынц:

— Кәд нызда дә бәх? Цы дзәбәх байраг у!

Бәхы хицау ницы сдзырдта. Аласта йә бәхы хизынмә,  
фәхызта йә. Изәрырдәм әрыздәхт әд бәх әмә сыхәгтән  
уәд дзуапп радта:

— Дысон...

## КЪУЫЛЫХ

— Къуылых та цәмән цәуыс?

— Мә дзабыртә мә әлхъивынц: дыууә дәр галиу къахән  
сты.

— Аздәх уәхимә әмә дзы иу аив.

— Ницы дзы рауайдзән, нәхимә чи ис, уыдон дыууә дәр  
рахизтә сты.

## ФЫН

— Ды фыны цы федтай, мә ләшпу?

— Тынг әвзәр фын, баба: ахуыргәнәг мын мә хъуыдытә  
иронау дзурын кодта!

## БУЛӘМӘРГЪ

— Байхъус-ма, нә ләг, буләмәргъ куыд дзәбәх зары!

— Әмә йыл цы дис кәныс? Уымән ус нәма ис, хәстә нә  
дары. Цәуылнә хъуамә зара?!

## СУДЗАГ ДОН

Хохаг быдырма рафтыд. Йә фысымтә йын пәмидортә  
скарстой цывзымә. Цывзытә йә басыгътой. Дон анызта әмә  
йә ком тынгдәр ссыгъдис.

— О-о! Быдырән сә дон дәр цывзийау судзы!

## ЭВЕРЕСТ

Ләшпу йә уроктә кәны әмә дзуры йә фыдмә:

— Эверест кәм ис, уый ссарын мә бон нәу, феххуыс ма  
мын кән.

— Кæд та йæ дæ мад бамбæхста... Уый нымæхсæнтæ смудаг куыдз дæр не ссардзæн!

### НАСДЖЫН — ФУТТ!

Фыдыбæстæйы хæсты фæстæ адæм къæбæрхъуаг æййæфтой. Колхозонтæн клубы æмбырд уыд. Дуар байгом æмæ мидæмæ гытцыл чызг хъæрæй бадзырдта:

— Мамæ, Витя насджынмæ æвналы!

Адæм ныххудтысты. Чысыл фæстæдæр та чызг æрбазгъордта æмæ кæуын хъæлæсæй бахъæр кодта йæ мадмæ:

— Мамæ! Ды уал уым бад! Витя насджын — футт!

### ХОРЗ

— Фæстаг хатт ма дын зæгъын, мæ дæс мины мын ратт!

— Хорз у, фæстаг хатт мын кæд зæгъыс, уæд. Мæ хъустæ дæ фæрыстысты, мæ дæс мины мын ратт-раттæй!

### САГЪÆС

Лæппу чызгмæ телефонæй дзуры:

— А-ло! Уый ды дæ? Цæй куыд зæгъыс? Бакомдзынæ мын?

— Зæрдиагæй мæ фæрсыс? — фæрсы чызг.

— Зæрдиагæй, баууæнд мыл!

— Ацы хъуыддагыл бæстон ахъуыды кæнын хъæуы. Иу-фондз минуты фæстæ мæм-иу æрбадзур!

### ХУЫФÆДЖЫ ХОС

— Дохтыр, æвзæр хъусын байдыдтон. Куыд хуыфын, уый дæр нæ хъусын.

— Мæнæ дын хостæ рафыстон.

— Хуыздæр хъусдзынæн?

— Нæ, хъæрдæрæй хуыфдзынæ!

### ТÆРХОНДОНЫ

— Кæйдæр хæдзар куы къахтай, уæд дæ мад дæ фыдыл нæ ахъуыды кодтай?

— Цæуылнæ, фæлæ дзы уыдоны аккаг ницы разындис.

## ТÆФÆРФÆС

Иу æгуыдзæг, магуса лæг амард. Йæ чырыны уæлхъус дзурын ничи куымдта. Йæ фырт иу лæгæн балæгъстæ кодта. Æмæ лæг ныхас куы фæци, уæд æм марды фырт бацыд:

— Дæ хорзæхæй, мæ фыды хабæрттæ мын йе 'гасæй куыд никуы радзырдтай?

## АМАЛХЪОМ

— Серго, куыстафон дæ быдыры кустæ никуы федтон, афтæмæй дæм хор мæнæй фылдæр ис?

— Æхсæв къаддæр фынай кæнын хъæуы!

## ТАМАКО

Ботас йæ фырты тамако дымгæ федта æмæ йын афтæ зæгъы:

— Лæппу, æгæр раджы дымын нæ райдыдтай тамако?

— Æмæ ныр фæссихор куы у!

## МЫГГАГ

Ахуыргæнæг сывæллæттæн радта хæдзармæ куыст: «Нæ бинонты равзæрд».

Серо бафарста йæ фыды: «Дунемæ кæцæй разындтæ?»

— Къулы хуынкъæй рахаудтæн.

— Мамæ та?

— Хърихъуш æй æрхаста.

— Уæд æз та кæцæй фæзындтæн?

— Къабускайы сыфæй рахаудтæ.

Серо уæд ныффыста: «Æртæ фæлтæрæй дæр нæ бинонтæй иу дæр адæмы мыггагæй нæ райгуырды».

## УАРЫ МА?

Дада Бутусмæ фæдзырдта:

— Бутусбег, акæс-ма, уары ма?

Бутус акаст кæртмæ æмæ дзуры дадамæ:

— Дада, доны уары, зæххы — нæ!

## ХЪЫБЫЛТÆ

— Бутус, кæм дæ? Акæс-ма, хъыбылтæ се 'ппæт сæ мадимæ сты?

Бутус ауад кæртмæ æмæ нымайы. Мæсты хуызæй æрбауад æмæ дзуры:

— Дада, æхсæз хъыбылы ам сты, фæлæ иу хъыбыл разгъор-базгъор кæны æмæ мын нымайын нæ комы!

## ДОХТЫРМÆ

— Дохтыр, не 'фсинимæ ныр цæрæм къорд азы, фæлæ нын цот нæй.

— Загътон дын, дæ усы курортмæ арвит, зæгъгæ.

— Уыдыстæм цалдæр хатты курорты дæр.

— Дæу нæ хъуыди йемæ цæуын.

## О, МАМÆ

Францаг чызг ирон лæппумæ смой кодта. Йæ мад æй фæрсы:

— Мæ чызг, амонджын дæ?

— О, мама! Æз ныр амæй фæстæмæ æрмæстдæр ирон лæппутæм мой кæндзынæн.

## ХУЫРХУЫРГÆНАГ МАРД

Марды уæлмæрдмæ фæцæйхастой. Иу усмæ афтæ фæкаст, цыма мард йæ иу фарсыл æвæрд æрцыд. Чырын чи хаста, уыдонмæ дзуры:

— Лæппутæ, мард уæлгоммæ нæ, фæлæ йæ фарсыл цыма æвæрд у...

Уæд æм чырыны бынæй иу лæппу мæсты хъæр ракодта:

— Уæлгоммæ æвæрдæй хуыр-хуыр кæны!

## КÆЙДÆР ХÆЛЛАФ

Фæсхохаг сæмбæлд хуынды фынгыл. Хистæр сысты æмæ та бадты адæм дæр сыстынц.

Уæд фæсхохаг нал сбадти, йæ хæрд, йæ нозт кодта уырдыг лæугæ-йæ. Дзурынц æм уæд:

— Сбад ныр, цæмæ ма лæууыс?

— Уæддæр та мæ стын хъæудзæн, мæ хæлаф баихсидзæн — кæйдæр хæлаф мын у.

## ЧИ ЦÆМÆЙ АМАРД

Дыууæ марды мæрдты бæстæйы сæмбæлдысты æмæ фæрсынц сæ кæрæдзи, чи сæ цæмæй амард, уымæй.

— Æз фырцинæй амардтæн, — загъта сæ иу.

— Æз уазалæй амардтæн, уымæн уæвæн ис, фæлæ фырцинæй та куыд амæлæн ис?

— Æмæ байхъус уæдæ. Балцы уыдтæн æмæ куы æрцыдтæн нæхимæ, уæд уынын стъолыл диссаджы минас: нозтæй, хæринагæй! Мæ усы фæрсын: «Адон кæмæн сцæттæ кодтай?»

— Дæуæн, æндæр кæмæн!

Æз фæгуырысхо дæн, фæлæ нæм ничи разынд нымæхст æмæ фырцинæй амардтæн, мæ ус мыл æнувыд у, зæгъгæ.

— А-а! Бамбæрстон дæ. Уыцы агургæйæ уæ уазалгæнæн куы байгом кодтаис, уæд нæ дыууæ дæр æгас уаиккам, — загъта иннæ мард.

## МИЛА

Иу хæдзары цалдæр лæджы уазæгуаты бахсæвиуат кодтой. Райсомы куы сыстадысты, уæд уазджытæй иу йæ дзыпп асгæрста, æмæ æхцатæ уым нал уыдысты.

Ныхас стынг. Фысымтæ дæр хъынцъым байдыдтой, ницы сæ сæрæн зыдтой.

Уæд хæдзары æфсин ацыд дæснымæ æмæ йæ æрбакодта. Дæсны бацагуырда уасæг. Уасæджы рагъ аджы милайæ сахуырста æмæ загъта:

— Цырагъ ахуыссын кæндзынæн, æмæ алчи дæр йæ къухы армæй асæрфæд уасæджы рагъ. Давæджы къух ыл куы андзæва, уæд уасæг ныууасдзæн.

Афтæ бакодтой, иуæй фæстæмæ. Æхца давæг тарсти уасæджы ныууастæй æмæ йæ къухæй нæ андзæвыд уасæгыл. Йæ арм не смила иннæ лæгты æрмтты хуызæн.

## ХÆС

Тедо фæзиан. Адæм сабæттаг дæттынц. Мускъел дæр бацыд æмæ æхца фыссæг лæппуйæн афтæ:

— Ныффысс мæн дæр: «Сильно плакал». Уымæн æмæ мæ Тедо йæхæдæг туман дары — чи ма йын бафиддзæн йæ хæс?

### САУДЖЫНТÆ

Иу чындзæн йе 'фсин æмæ йæ дыууæ ходыгъды æдзух йæ цæстмæ дардтой:

— Цинæй мæл! Дæ фыды мæгуыр талынг къуымтæй аргъуаны хуызæн уæттæм æрхаудтæ!

Чындз уыцы уайдзæфтæй схъыг æмæ сын иу хатт афтæ зæгъы:

— Мæгуыр хæдзары схъомыл дæн, ууыл сæттын, фæлæ мын æдылы æнхæл стут? Ау, нæ йæ уынын, нæ йæ 'мбарын, аргъуан-мæ кæй æрæфтыдтæн, уый? Алы бон дæр мыл æртæ сауджыны куы аргъауы!



КАСАТЫ Батрадз

## ЦАРДВÆЗЗÆДЖЫ

\* \* \*

Мæ царды фæззæг  
 Алæууыд мæ уæлхъус.  
 Рæууон ыстъалы дзир-дзуртæ кæны.  
 Гæзæмæ хур дæр батавид мæ зæрдæ...  
 Алдымбыдау дæ цæсгомæй зыны  
 Рæвдыды æвдылд хуртауæг æнгæстæ...  
 Ивылы алы хуызтæй цард.  
 Тæхгæ амонд ныл андзæвы йæ армæй,  
 Æмæ цыма нæ вæййы уымæн аргъ –  
 Фæцæйтæхæм йæ фæстæ хъалæй.  
 Æрвæрттыгдау ныйирд вæййы хъысмæт,  
 Лæджы рохтыл æгъатырæй æрхæцы.  
 Мæ саст ныфсæн ма мын æрмæст  
 Æнкъарæн рухс фидæн æрхæссы...  
 Ныууары зæгъ фæлмæн æртæхтæй удыл,  
 Æвзонг талатæн фегом вæййы арв,  
 Уæлдунейæ цæрæнбонты цы курæм,  
 Хуымæтæг дзырдтæй банкъарæм уый арф...  
 Сывæллонау нæ фембæлдæй ныррухс дæн  
 Æнæнхъæлæджы. Раздæхтай мæм ныфс.  
 Мæ рыст зæрдæ дæ нывонд уа, кæй хур дæ,  
 Уæларвон цин кæй зæрдæйæн хæссы  
 Дæ фæлмæн дзырд, дæ цин æмæ дæ рухсæй...

## ХАТЫР

Мæ фыдæл, нæ хистæр,  
 Хæстæфхæрд хæстон лæг,  
 Мæ сæрæй дын кувын ныллæг.  
 Цæрæнбон фæхастай

Дæ рухс ном сыгъдæгæй,  
 Дæ хуыцау – рæстдзинад.  
 Нæ бауагътай цудын  
 Ирон лæджы фарн æмæ кад.  
 Нæ зыдтай, кæд уыдзæн  
 Дæ цардæн йæ кæрон,  
 Кæд бахуысдзæн  
 Иу бон дæ зынг,  
 Фæлæ-иу дыууæ дзырды –  
 «Намыс», «лæгдзинад» –  
 Фыдæлты ныхæстæй  
 Куы райхъуыст дæумæ,  
 Уæд дурвидар – буарæй,  
 Зæрдæйæ,  
 Ызнагыл уæлахиз уыдтæ.  
 Дæ кæстæртæн, махæн,  
 Дæ фидæны фарнæн  
 Нывондгæнгæ хастай дæ цард.  
 Нæ фæдыл, нæ хистæр,  
 Хæстæфхæрд хæстон лæг,  
 Ныббар нын, кæд абон  
 Дæ фæндиаг нæ фæцис нæ цард.  
 Нæ фыдæл, нæ хистæр,  
 Хæстæфхæрд хæстон лæг,  
 Ныббар нын, ныббар нын.  
 Нæ базыдтам никуы  
 Дæ лæггæдтæн аргъ...

## ПОЭЗИЙЫ БАРÆГ

*Хаджеты Таймуразы рухс ном мысгæйæ*

Бæрзонд поэзийы æфсургъ  
 Дæу расайдта Къуыдаргомæй йæ фæдыл.  
 Ды йемæ кодтай сонт уадау æмдугъ,  
 Йæ зæрин барц ын ацахстай йæ цæфыл.

Лæгау-лæг, загътай, разæй уа, бæгуы, –  
 Ёнæсаргъæй йыл баппæрстай дæхи  
 Ёмæ тæхы, æд барæг бæх, тæхы.  
 Хъысмæты ихдзæрна дзæхстытæй  
 Зыбыттаджы хъæбатыр лæг йæхи  
 Нæ базыдта æвæрын,  
 Сывæллонау æууæнкимæ цыди,  
 Уа цин, уа тох – лæджы хъару æвзарæн,  
 Йæ цин та-иу æгæрон цин уыди,  
 Ныффæрæзта-иу йе знагæн дæр барын...

Ныр тауы рухс поэзийы цæхæртæй,  
 Ёнкъард зæрдæтæн басудзы сæ маст.  
 Ныййазæлдзæн Ирыстоны къæсæртæй  
 Йæ хъуытаз хъæлæс, райхъал кæндзæн уарзт.  
 Уæууæй, Хадже, дæ бæллицты æмвæндтæн  
 Дæ хивæндæй куы нал æрхастай цин...  
 Цæхæртæ скалдтой æфсургъы цæфхæдтæ,  
 Йæ барæг та...  
 Поэзийы сызгъæрин тын нывæндæг  
 Къæвда уа, хур –  
 Тæмæнкалгæ зындзæн.

## ИРОН ЛÆГ

*(Поэт Къадзаты Станиславы райгуырды бонмæ)*

Сайæн бон райгуырди,  
 Афтæмæй хины мур  
 Йе сдзырд, йæ хъуыдыйы нæй.

Сабийау цингæнаг,  
 Растдзырдыл тохгæнаг,  
 Домы йæхицæй фылдæр.

Баззайдзæн уазалы,  
 Фæлæ фæстаг хæдон  
 Ратдзæн æмгарæн уæддæр.



Ир ын куыд зынаргъ у,  
Иры цæйбæрц уарзы!  
Афтæмæй уымæй та  
Фаг рæвдыд нæй.

Нарты дунемæ  
Дзырддзуаны ахизы,  
Йе ссаргæ дзырдтæ  
Ыскалынц цæхæр.

Батавынц зæрдæтæ,  
Хурæмдых хъаруйæ,  
Уды рæвдыдæй – æххæст.

Йе 'гъдау, йæ æфсармæй  
Алкæд фыруæзданæй  
Бафтауы адæмыл дис.

Хосгæрстмæ бавнæлдта,  
Ерысы бацыдис –  
Хъахъхъæ дæ фæссчылтæ,  
Кæнæ йын авæр  
Дзæбæхæй дæ уис.

Дзуры «æфсымæрæй»,  
«Хойæ» æппæтмæ дæр,  
Мастæй ыссудзы –  
Куы фены хæрам.

Ма кæс йæ къæсхуырмæ,  
Дуры ныддон кæндзæн,  
Расты фарс рахæцдзæн –  
Фестдзæн гæрзарм.

Хуртау – йæ кæстæртæ,  
Хорз зылд йæ фæндæгтæ,  
Хъарм у йæ къона,  
Æфснайд у, бæстон.

Сайæн бон райгуырди,  
Афтæмæй хины мур  
Йе сдзырд, йæ хъуыддæгты нæй.

\* \* \*

Æмæ та ног, мæ рагдæр бонты уарзон,  
Куы базыдтон æппæт дæр царды,  
Цыма у хурты хуры фаззон –  
Мæ рыст удыл йæ тынтæ луары,  
Кæнæ мæ зæрдæйы хъæдгæмттæн  
Узæлгæ рог дымгæйау батæ,  
Цыма та дидинджын цъæх кæмтты  
Æнæвгъау уарæм не 'взонг азтæ,  
Цыма та фидæны æврæгъты  
Нæхи фæндон нывæндæм рухс цард,  
Вæййæм нæ сонт митæн æфхæрды,  
Уæддæр нæ бæллиц – хурсæр.  
Бæргæ ма уыцы зæрин азтæй  
Сæ иу хайæн куы уайд здахæн,  
Фæлæ цытæ ауадзай уарзтæй,  
Уый маргъау нал вæййы æрцахсæн..  
Уæддæр та ног, мæ рагдæр бонты уарзон,  
Куы сфæлтæрдтон æппæт дæр царды,  
Дæу мысын, хурты хуры фаззон,  
Мæ рыст удыл дæ тынтæ уары...



## УÆД МА, ХÆСТЫ РАЗМÆ...

*(Æцæг хабар)*

Хестанты Саукуыдз йæ хо Венерæйы фæстæ хуын æрвыста. Хъарман-Сындзыхъæуы фæтæнуæхск, æлвæстастæу, уæздан фæсивæд сæ дуармæ бонасадæн кодтой. Иутæ та кæртмæ сæхи байстой — хъазтмæ. Хæдзар лæууы хъæуысæрмæ цæугæйæ галиу фарс тигъыл. Æхсæруисæй быд, аив нывæфтыд кулдуарæй дæлæмæ уынджы чылауи бæлæстæ рæнхъæй сагъд. Сæ кæроны Борæтæм хæстæг домбай тутæ бæлас сæрыстырæй фæлгæсы — макуыцæй фæзынæнт цъиусур, гæркъæраг, гъе халон æмæ, ма бахъыгдарæнт, сыхбæсты бæлæстæй цы алымыггаг цъиуты зарын хъуысы, уый уаг. Йæ быны цы бабызтæ бадынц сæ лæппынтимæ, уыдон æдасдзинадмæ дæр йæ цæст дары. Бæласæй тутайы гага куы 'рхауы, уæд фæдисон бапп-баппæнгæ сæхи тутайы нæмыгыл ныццæвынц... Фæстæмæ æрбадынц. Алчидæр сæ йæ мæстæлгъæд цæстæнгас ахæссы йе 'мбæлттыл, уæдæ, чи аныхъуырдта тутæ, зæгъгæ. Сæ базыртæй цы рыг скалынц, уый нæмæ æрбады, афтæ та æрхауы тутæ æмæ та, бабызты бапп-баппы айзæлд Урсдоны донгуыроны ныййазæлы.

Уæллаг тигъыл Габанты хæдзары раз дæр фæйлауы тутæ, урс тутæ бæлас. Уым та бадынц хъазты къорд. Цал тутайы нæмыджы æрхауы, уал хатты хъазты хъæр сыхбæсты йæ сæрыл сисы.

Цæхгæрмæ уынджы Додтитырдыгæй донгуыронæй узгæ-узгæ сæрбæрзондæй, æмраст рæнхъæй æрбацæуынц хъазты дзуг. Ныфсхастæй се 'ргом фездæхтой урс тутамæ. Фæлæ сын уайтагъд сæ раз рацахстой цалдæр хъазы, хъуыр даргъ æмæ æхситтæнгæ. Æмæ уæд Джерджытырдæм фæраст сты.

Уалынмæ хъæлæбагæнгæ сывæллæттæ фæзындысты, сæ иутæ сау тутамæ бырынц, иннæ къорд ныййарц урс тутамæ, фæлæ, Хестанты раз адæм куы ауыдтой, уæд фæфæстæмæ сты æмæ уыдон дæр уайтагъд сау тута бæласы сæрæй ракастысты. Тута бæлас, цыма йæ фырцинæй æмризæджы рызти — йæ къалиутыл, йæ цæнгтыл æхсæрсæттæгау сывæллæттæ куы апырх сты, уæд... Куы бафсæстысты бабызтæ, уæд доныбылмæ уæзбын атындзыдтой. Уайтагъд бæласы бын фæзындысты гогызтæ æмæ кæрчытæ сæ цъиутимæ. Нæл гогыз хъуа-хъуагæнгæ кафыд куы иуырдаем, куы иннардаем. Искуы иу хатт-иу зæхмæ тутамæ æрæвнæлдта...

Тута бæласыл фæззæг былысчыл фæкæнынц зымæгон сырх-варс фæткъуытæ. Салыгæрдæйнаг кæрдоты æнæрцæф хъал ныхæстæн та кæрон нæ ваййы. Фæлæ сæ тута хъуыды дæр нæ кæны. Зоны йæхи. Адæм дæр æй зонынц. Рувæнтæй суанг мæнаугæрдæнтæм сывæллæттæ йе 'ккойæ нæ хизынц. Адæм дæр дзы сæ дыргъмæ мондæгтæ суадзынц. Хæдзары æфсинты, сæ цæнгтыл сывæллæттæ, афтæмæй сæ бабызтæ æмæ хъазты агурын нæ фæхъæуы, фæстаг тутайы онг бадынц йæ быны.

Уæдæ æмбисонды цыллæйы кæлмыты дæр тута хæссы йæ сойджын сыфæй.

Чылауиты бын бричкæ лæууы, дыууæ сырх бæхы ифтыгъд дзы. Бæхтæй иуы зыгъар ных йæ къухæй сæрфы хæрзконд, бæрæгбон арæст, саухил лæппу.

Ацы къобор лæппу йæ цæстæнгас исдуг уæлæсыхмæ фехсы — уæдæ Тамарæ цæй арæгмæ цæуы? Кæд æм сæрмагондæй дыккаг хонæг æрвыст нæма æрцыд? Уæвгæ, чызджы æфсымæртæ, сæ сыхбæсты лæппутæй дæр йæ цæст никæуыл ма æрхæцыд.

Уалынды тигъæй æрбазындысты Дзбойты Сослæнбег, Тæтархъан, Алибек, Цæбиты Джамболат, Цæрукъаты Дзанхот, Мæир, Хъамболат, Батыр, Хъараты Цæрай, Алыкка, Сау, Кудзи, Атарбек... Сæхи бричкæмæ хæстæг байстой. Салам радтой Адамæн. Уый дæр сын арфæ ракодта.

— Адам, дæ бæх йæ иннæ урс цъында кæм фесæфта?

— Цы æрттывтытæ калынц, цы йæ бæхтæ?

— О, Къесаонты кәрчытæ дзæбæх æфтауынц.  
 — Айкæвдылд уæдæ цæмæй сты?  
 — Кæсут-ма, кæсут, — Сослæнбег бакъуырда Дзанхоты, —  
 йæ бæхты дзылæрттæ хурмæ цæхæртæ куыд калынц!

— Лыстæг ма сæм бакæсут, — йæ сæры тылдæй йæ цæстæнгас  
 аразгæйæ сæм дзуры Алыкка, — сыфтæр сыл кæрдæгхуыз  
 тæмæнæй куыд хъазы!..

Æхсызгонæй кæсынц дзылæрттæм. Æрæджиау ныфсхаст  
 ныхасы уагæй Сау загъта:

— Æвзист цады тылд сты!

Иууылдæр ныххудтысты, сæ фыргуыстæй скъуыдтæ стыр  
 къухтæ аивæй æмбæхсгæйæ.

Уалынмæ сæ размæ сызгъордтой, сæ къухтæ, цæсгæмттæ,  
 сæ дарæс тутайæ хъулаæттæ, афтæмæй сыхы сывæллæттæ.  
 Кæрæдзийæн дзырды бар нæ дæтгæйæ, дзырдтой алцыппæт.  
 Дзургæ-дзурын сæ тутайæ сау былты агъудæй сæ дæндæгтæ  
 дзæнхъа дуртау æрттывтой. Иутæн миццухæй.

— Фæлæуут, — дзуры сæм Адам, — уæ иу уал радзурæд.

— Дзылæмттæ, — сдзырдта иу лæппу.

— Стæ-ма, — размæ рахызт цурчы хуызæн иу цыппæрдæсæз-  
 дзыд лæджы бындзæфхад. — Знон нæхи найынмæ ацыдыстæм.  
 Кæсæм æмæ куыройы раз донхæрис бæлæсты бын лæууы Адамы  
 бричкæ. Уайтагъд дæр æй бамбæрстам, хуындзау та кæй цыда-  
 ид, уый. Чындзхæссæг куы фæцæуы, уæд йæ бричкæ фехсы.  
 Сапонæй ныхсадтам дзылæрттæ, цалынмæ уыдон хурмæ хус  
 кодтой, уæдмæ бричкæ змисæй хафтам цъалатæй...

— Цъала цы у? — афарста Мæир.

Чызджытæй иу, иннæтæй зына-нæ зына бæрзонддæр чи уыди,  
 уый радзырдта:

— Цъала зайы тæккæ донгæрон, — йæ къухты пака æнгуылдзтæй  
 къозогонд акодта, — цупалæй зайы, гæдйы дымæджы æнгæс йæ  
 сыфтæ, фæлæ цыбыр. Нæ бедратæ дзы фехсæм æмæ сæрттивынц.

— Бамбæрстам, — хъуыды ныхасы уагæй загъта Цæрай, цыма  
 цъала никуы федта, ахæм хуызы. — Кæй чызг дæ?

— Бадтайы.

— Адон профессортæ куы сты, — загъта Дзанхот.

Цурчы хуызæн лæппу та йæ ныхас райста:

— Дзылæрттæ куы схус сты, уæд сæ фæныкæй нымæтхудæй  
 ныссæрфтам...

— Фәләуу-ма, фәләуу, Адам, — бахатыд әм Алибек, — знон чызгәрвысты нә уыдтә?

— Азиләнтә кодтон әмә рацыдтән.

— Цәмән, дә бричкаә әхсынмә?

Адамы сдзурын нә бауагъта иу фындәсәсәздыд ләппу:

— Баба фынгыл бадт чындзхәсджитимә, әмә йын не 'мбәлд сбадын. Стәй, — аңамыдта Сосләнбегмә, — ды дәр иуварс ләппутимә куы ләууыдтә, уымән әмә дәуән дәр дә фыд Зауырбег чындзхонтимә бадт...

Сәрыстыр фәсивәд, сә сәртә тилгә, сә мидбылты бахуыдысты сывәлләтты әмбаргә ныхәстыл. Тәтәрхъаны армы бафтыд бафәрсын:

— Кәй ләппу дә, кә? Дә ном цы хуыйны?

— Дрис...

— Ме 'фсымәр у, — загъта Адам.

— Цал әфсымәры стут? — афарста Мәир.

— Әхсәз...

— Хуыцау уә фылдәр фәкәнәд.

— Кәсут-ма, — дзуры Хәмболат, — нә буц хистәр сылгоймәгтә, сыгдәгәй дәр, хуын уынынмә ссәуынц.

Фәсивәд бричкаәйы алы фарс аив аләууыдысты. Кәрәдзийән салам радтыны фәстә сәм Ләсга дзуры:

— Сымахәй дәр бирәты тыххәй ахәм фәрнджын хъуыдаджы фәдыл тагъд рәстәджы куыд әрбамбырд уәм, ахәм амонд уә уәд.

Уайдзәф кәмә хауд, уыцы усгур ләппутә кәмдзәстыгәй сәхи бәхты фәстәмә байстой...

— Мәнмә дәр фәләуут, — сә размә баләууыд кәрәмисыл доны дыууә бедраимә Гадзыга.

Мәир Саумә аивәй бадзырдта: «Йә бедратә куыд әрттивынц. Цәлайә сә ныхсадта, әвәццәгән...»

— Кәм уыдтә уәдәй нырмә? — Бабуца йә афарста, — әз куыройә куы рацыдтән, уәд ды та Надзыггаты цәхәрадоны фысынәй куы фәзындтә?

Гадзыга, цыма дыууә ләппуйы сусәг ныхас банкъардта, афтә дын куы зәгъид:

— Мә бедратә цәлайә әхсадтон. Әз ныртәккә, — сә куларәй фәмидәг.

Сывәлләттә сә нанатәм базгъорынмә хъавыдысты, фәлә,

сæ тутайæ хъулон къухтæ æмæ уæладарæс фæхъуыды кæнгæйæ, æнцæд алаууыдысты.

Гадзыга фæдисонæй йæ уæхсчытыл йæ райс-бавæрдзы гуыр-дзиаг зæлдаг кæлмæрзæн кæнгæ рауад.

— Цæй æрæгмæ та уыдтæ? — афарста йæ Женья.

Гадзыга, йæ цæсгом фенцъылдтæ кодта, йæ сæр батылдта æмæ загъта:

— Сирæн хуырх фæуæларт кодтон, æмæ...

— Æмæ зæххы бар бацц, и, — сдзырдта Дадинна. Уыцы иумæ, сылгоймæгты худын, фæсивæды худын æмæ бæхтæй сæ иуы мыр-мыр фæиу сты æмæ, раст уыцы цъусдуг доны былæй райхъуыст хæрæджы уасын.

Сылгоймæгтæ худгæ фæраст сты хуынуынæг.

Сабитæм дзуры Кудзи:

— Сымах тынг хорз сывæллæттæ стут. Ныр цæут æмæ уæхи цæхсут.

Сабитæ уæрыччытау азгъордтой, лæппутæ кæрæдзийы къуыргæ...

Сæ фæстæ цыдæр æнахуыр иу цасдæр бæстæ ныссабыр.

Фæлæ дын кæсынц, æмæ бричкæйы фæсте рацыд аргъæутты дзуринаг иу æхсæзæдзыд чызг.

Æмхуызонæй йыл бацин сты. Цыма сæм арвæй цыкурайы фæрдыг æрхауд.

— Рауай-ма, кæй дзæбæх чызг дæ? — афарста Куыдзи.

— Ме 'фсымæры чызг у, — загъта Адам.

Сагсур лæппуты раз лæууыд саби урс джиппæйфыст къаба æмæ хихуыд ирон кæрдæгхуыз дзабырты. Йæ цыллæхуыз бæзджын дзыкку рог уылæнтæй йæ уæхсчытыл калд. Йæ сыгъдæг, егъау æрвхуыз цæстытæ се 'ппæтыл ахаста, стæй æрæнцадысты, чи йæм сдзырдта фыццаг, ууыл нæ, фæлæ Алыккайыл. Цæмæн? Хуыцау йæ зонæг. Чызгæн хæрдмæ кæсгæйæ йæ сæр афтæ акъул, æмæ йæ дзыккутæ йæ астæумæ æрхæццæ сты.

Алыкка чызджы бур дзыккутыл йæ дæрзæг къух фæлмæн æруагъта æмæ загъта:

— Ацы чызджы сæр уæларвон Куырдалæгон йæ куырдадзы хæрз æхсыт бакодта сызгъæринæй. — Дæ ном цы хуыйны?

Чызг ныфсæрмы, йæ цæстæнгас байста йæ фыды æфсымæрмæ.

Æмæ йын Адам радта дзуапп:

— Нæ хæдзарвæндаджы сывæллæттæй иунаг ацы чызг у бурсæр.

Гыццыл чызгыл ацин кæныны рæстæг сæ нал фæци. Саукуыдз сæ уæлхъус алæууыд æмæ сæ йæ разæй хæдзармæ ахуыдта.

Адам чызджы арвыста сæхимæ, æмæ егъау сæрвасæнæй бæхты бæрцытæ фасын райдыдта.

Саукуыдзы бæстон митæ Адамы дисы æфтауынц, цыма арвы айдæны акæсы, афтæ. Уайтагъд йæ хуынд адæмы раз февзæры. Уый афтæ æгъдау дæттынмæ йæ ныфс нæ хæссы, кæд æмгæрттæ сты, уæддæр. Саукуыдз лæппутæй хистæр у хæдзары, уымæн та дыууæ хистæр æфсымæры ис æмæ йæ æгъдау дæттыны æфсарм нæма æрцахста.

Йæ хъуыдытæ йын фемхæццæ кодта нæлгоймæгты ныхас. Аив цыды уагæй ссæуынц дæлæ сыхы фæсивæд: Уырымты Арыпхан, Цæрукъаты Голо, Бутаты Адзæдзæ, Габанты Дæтту, Виктор йæ хоймæ, уæлæсыхы лæппутæ дæр тагæй дзæвгар фæдæлæ сты, хæрзконд æмæ хæрзарæзтæй: Бутаты Дзанте, Валодя, Цæразон, Сланджери, Мидел, Цæрæкты Алыксандр, Дзибо, Сало, Дзалаты Геор, Бузарты Елхъан, Дзугкойты Гаврил, Бимболат, Осмæн, Магкæты Гаги (Алыксандр), Тотрадз, Адасо, Константин, Кокайты Гермæн, Бутаты Аслæнбег... Æмæ кæмæ æнхъæлмæ кæсы, уый æфсымæры семæ куы федта, уæд бынтон батыхст. Йе 'фсымæр Ладæимæ кæм нæ рацыд, уым!.. Цæй, чызджытимæ зындзæн...

Дыууæ сыхы фæсивæд кæрæдзийæн салам куы лæвардтой, уæд та сæ уæлхъус алæууыд Саукуыдз. Дуарæй сæ фæмидæг кодта æмæ Адаммæ дзуры:

— Рацу мидæмæ, фынгыл абад.

— Ныртæккæ нæхимæ уыдтæн...

— Æнæрацæугæ дын нæй.

— Нæ цæуын. Чертыби, Чертыби уым ис.

— Уый кафынæй не 'вдæлы, — ныххуыдтысты.

Сæ сияхс Азæмæт сæм дзуры кулдуарæй:

— Рацæут, сыхахмæ кæсынц.

Саукуыдз атындзыдта кæртмæ.

Адам, раст хуынтæ æварæн бынат гуыффæйы куыд бæстон кодта, афтæ йæ хъустыл ауад чызджыты худын. Фæкаст æмæ тигъыл лæууынц доны хъуазтау сæ сыхы æмæ уæлæсыхы чындз-дзон чызджытæ рæсугъд æмæ хæрзарæзтæй. Семæ Борæты Тимофей йæ хо Нюрæимæ, Къæбысты Граф, Гатеты Аким... Адонимæ дæр та нæй... «Хацъæты чызджытæй дæр ам ничима и», — зæрдæ æвардта йæхицæн.

Кæртæй рацыдысты сылгоймæгтæ митыхæпæнау урс тæбæгъбæттæнтæй баст бæрзонд хуынтимæ, æмæ сæ гъеныр бричкайы савæрой, зæгъгæ, афтæ бæхтæрæг сгæпп кодта уæрдонмæ. Адæм фæсах сты...

Æфсинты масты хъæлæба, лæппуты айуан ныхас æмæ худт, цыппæрвадæй згъорæг бæхты къæхтыхъæр, цæлхыты гыбаргыбур... Уыдон иу кодтой Урсдоны стыф хæл-хæлимæ æмæ, уыцы æхцон уынаер, хæхтæй рог дымгæйы уддзæф фæстæмæ æмбæлын кодта хъæубæстыл æхсызгон айзæлдæй.

Бричкайы фæдисон хъæр фегуыппæг Сафонкайы хæдзары дуармæ. Дыууæ бæхы сæ фæстæгтыл алаууыдысты. Хъал бæхты сæртæ, мыр-мыргæнгæ схæццæ сты раст сæ размæ бур чылауи-йы цъупмæ, цыма дзы æвирхъау маргъ ауыдтой æмæ йæ сæ комытафæй сырдой, ахæм хæстон хуызæй. Æмæ, æцæгдæр, бæласæй фæдисонæй апæр-пæр кодта сырдонцъиуты бал.

Бæхтæрæг асæррæтт ласта, бози цыппардзæлхыджы рæтæнагъ-дыл баппæрста. Бутатæм кæй барвита, ууыл æй бирæ тыхсын нæ бахъуыд. Хæдзары хицау йæхæдæг ракаст æнæсæрфат уæрдоны æрфистæгмæ...

Сæ чызг Тамарæ æнæвдæлон, стæй йæ кар дæр уыйас нæма амыдта. Уымæ гæсгæ йæ хъусы тъæбæртты дæр нæ уыди хуын-дзау ацæуын. Фæлæ йæм ныр йæ фыд дзурь:

— Къесаоны-фырты бæхты мыр-мыр нæ тохынайы сæрæй ма райхъуысын кæн.

Талф-тулфæй арæвдз чызг, æмæ уæрдоны скуыси, йæ цæсгом сæрфгæ. Уырдыгæй йæ мад Фаризæтмæ хисæрфæн раппæрста. Чызджы рæсугъд цæсгом зынди рагуалдзæг уымæл кæрдæгау.

Адам йæ сæрæй арфæ ракодта, бозийыл фæхæцыд. Бричка цæхгæр зылд ныккодта. Цæлхытæ, цæугæдонырдыгæй — раз-заг æмæ фæстаг цæлхытæ, сæ мидбынат æрзылдысты, фæстаг цæлхытæй иу — галиу та зæхх афсæрста, гутон ауæдзы йæ фындз куы ацæвы, фæлæ дзы куы нæ абыры, уыйау. Цæвиттон, цыппар цалхы зæххыл æрфыстой, Ногбоны Басылгур хоры æфсирхуыз ныв.

— Сабырдæр цу, ма игæртæ мын фехæлдтай! — схъуыр-хъуыр кодта Тамарæ, фæлæ йæм лæппу кæсгæ дæр нæ фæкодта, нæ фæлæ ма таджы куы фæуырдыг сты, уæд бричкамæ сгæпп кодта... æрбалвæста бози...

Таджы амбæлдысты æртæ хæрзарæзт хуындзау лæппуйыл

— уыдон хъазæн-айуан ныхæстæ фехстой Адаммæ: «Къесаоны-фырт йæ уарзоны фескъæфы... Йæ файтоны»... Тамарæ дæр бæхтарæгмæ цыдæртæ дзырдта...

Фæлæ бричкæ цæстыфæныкъуылдмæ уыцы иу дугъæй бассæста таджы доны. Лæппутæ федтой царциаты æмбисонды ныв: бричкайæн йæ рахиз цæлхыты бынæй доны егъау стъæлфæнты уылæн йæхи фехста æмæ таджы фахсыл Хъараты цæхæрадоны стыр дзæнæт фæткъуы бæласыл бацæлахъ ласта. Бæлас æхцонæй, уæзбын йæхи батылдта.

— Кæсут-ма, — фырцинæй сдзырдта Дзобаты Батырбег, бæласмæ амонгæйæ йæ рахиз къухæй, — доны æртæхтæ йæ къалиутыл, сыфтыл фæрдгуытау куыд тыбар-тыбур кæнынц хуры тынтæй.

— Гъеныр ын йæ хуыз сис, йе та йæ сныв кæн, — бахæлаг кодта Дзæгу Бутаты. — Исчи нæ Ленинграды нывгæнынады академийы куы ахуыр кæнид...

— Æмæ цы мæнг зæгъыс, Дзæгу, — йæ сæр батилгæйæ загъта Дзугкойты Алыксандр, — ды ныв кæнынмæ скъолайы дæр тылаваст уыдтæ. Бавдæл æмæ ма дæ фæччитæ дæ сины сæр асадз æмæ тæккæ ацы сæрд Ленинградмæ афардæг у!

Дзæгуыи сау цæстытæ цины цæхæртæ скалдтой.

— Æз нæхи Едзиты нывгæнджытæм цæуын, — фæстæмæ здæхыны змæлд фæкодта Батырбег.

— Фæлæуу-ма, — дзуры Дзæгу, — Саукуыдзæй худинаг у. Уæдæмæ хуындзау нæ ацæудзыстæм, кæд нын бантыса нæхи фæаууон кæнын, уæд дыууæйæ ацæудзыстæм. Гъе æрмæст бæлас бæстон бахъуыды кæнæм — æд æртæхтæ, кænнод айсысдзысты...

Батырбег тамако ссыгъта, сдымдта æмæ афтæ зæгъы:

— Ау, Едзиты Сослæнбеджы къухты уираг дур куы сдзуры, уæд бæласыл дон нæ бапырх кæндзæн?

Лæппутæ мидбылхудтгæнгæ аздадысты Саулохы дзæнæты фæткъуы бæласмæ.

Ахæм хуызы сæ æрæйæфтой Бутаты лæппутæ Хъазджери, Хъасболат æмæ Сланджери.

— Дзæбидыр ныуыдат, æви? — Батырбеджы цонгмæ фæнæлдта Сланджери.

Хъазджерийы ауынгæйæ Гаппойы фырт йæ тамако амбæхста. Къæмдзæстыг æмæ сæргуыбырæй иуварс алæууыд.

— Цомут, — дзуры сæм Хъазджери, — уæ гуырыкондмæ гæсгæ хуындзау хуынд стут сымах дæр.

Фæсивæд фæныфсхаст сты æмæ хистæрæн къаххидмæ фæндаг радтыны фæдыл иуварс сæхи айстой.

Дыууæ фæйнæгæй хидыл фыццаг йæ æрттивгæ хром цырыхъхы йæ рахиз къах æрæвæрдта Хъазджери...

Уæрдон уым дæлæмæ згъордта, кæрчытæ æмæ гогызты кау-рæбынтæм сургæ. Бæхтæ сæ фæстæгтыл алаууыдысты хуын-дзæутты раз. Адам зæхмæ æргæпп ласта, бадæн фæйнæджы бынæй хæцъил фелвæста æмæ бæхты рагъ сæрфынмæ фæци.

Саукуыдзы мад Хадзыгуа хæстæг бацыд Тамарæмæ, къухау-уонæй йæм скаст бричкæмæ æмæ былысчылæй загъта:

— Мæнæ амæ бахъуыд дыууæ бæхæй хонæг?..

Сындзыхъæуы уæздан æмæ сæрыстыр фæсивæд æрфситæг сты Салыгæрдæны Цæрæкты дуармæ...

Хъазты зилахар сæ йæхимæ байста.

Рагæй-æрæгмæ дæр Салыгæрдæн æмæ Црауы лæппутæ Сындзыхъæуы чызджытæм æмхиц сты. Сындзыхъæуы лæппутæй дæр бирæтæ балаууынц ацы хъæуты хæдзæртты фæсдуар сияхсы бынаты. Мæнæ ныр дæр, Тамарæйыл йæ цæст æрæвæрдта алагираг æрыгон лæппу Фардзинты Дзамболат. Хъазты чъегъы-рейæн бамбарын кодта æмæ нысангонд кафты аив басирдта Тамарæмæ.

Фæндыры цагъд, зард, æмдзæгъд, зæрдæхцон уылæнæй айзæлд хъæдрæбын. Тамарæ гуырцæй сæрæн уыди, иннæмæй та йæ кар дæр кæй нæма æййæфта, уымæ гæсгæ йæхи æнæмæт дардта. Фæерыс сты кафты мидæг. Лæппумæ бадзырдта нæлгоймæгтæй чидæр:

— Сæр дæ бахъуыд, Дзамболат, ацы чызг Ирыстоны номдзыд мыггæгты цырвы сæртæй конд у!

Уаты кæстæр уазджытæн хистæрæн бадти Бецыкк. Фысымтæй сæ иу уыди Фардзины-фырт. Фынджы æгъдаумæ гæсгæ Тамарæйы фарсмæ бадт куы фæци Дзамболат, уæд Къесаоны-фырты цæстытæ мæсты æрттывд фæкодтой. «Ничи йæм кæсы, цытæ æнтысы алагирагæн».

Цал хатты каджын хай æмæ нуазæнæн фæстадысты, чи сæ банымайдзæн! Иуахæмы Дзамболаты къухы карчы риугуыдыры сажил сгуы бафтыд. Сфæнд кодта Тамарæимæ хæснаг скæнын.

Фынджы æгъдаумæ гæсгæ Дзамболат йæ фæндон бамбарын кодта хистæрæн. Акæс-ма, Бецыккæн дæр йæ бон нæ уыд, сæ хистæр Арыпханы æвастæй хæснаг кæныны бар раттын æмæ, хай

æмæ нузæн арвыста кæртмæ хистæртæм. Фæндон дзуаппимæ йæм æрбаздæхтысты хатджытæ.

Дзамболат æмæ Тамарæ хæснаг кæныныл æрлæууыдысты. Æвдисæн сын уыди Бецыкк йæхæдæг. Адамы тымбыл к'уыхтæ сæхи фынгæмбæрзæны к'æдзыбын амбæхстой. Тамарæ æмæ Дзамболат фынгæй фестадысты. Лæппу заг'та:

— Кæд æмæ дæ амбулон æз — баззатæ ам.

— Куыд?! — фестад Къесаоны-фырт, фæлæ йын фынджы фарн йе уæхсчытыл æрæнцæд. Хорз æмæ йæ хистæр нæ æрыстæфти, æндæр дæ гуырæй райгæ у — ивар сык'ба йыл сæмбæлдаид. Иу æхсгæ каст ма фæкодта хистæрмаæ æмæ уæзбын йæхи æруаг'та. Хæснаг кæныны фæтк йæ асы куы бацыд, уæд Бецыкк бафарста Дзамболаты:

— Ды куы фембылды уай, ды, уæд та?

— Уæд?! — æнæсæрфат фæкаст Дзамболатмæ ацы фарста. Ау, куыд фæхæрд уыздæн? Æмæ йæ чи амбулдзæн? Лæппын зæрватыккау х'уымыздзых чызг? Уæд æмбисондæн куы баззайдзæн Ирыстоны. Цы йæм бауæндыдысты, дæ хорзæхæй, ацы сындзых'æуккæгтæ!

— О, о, уæд та? — айх'уыста та Бецытчы фарста.

— Уæд?.. — цæттæ нæ уыди сæрыстыр Фардзины-фырт, уæд та цы уыздæн, уымæ, уымæн æмæ уый цы зæг'гы, уый йæ бынаты уыздæн, фæлæ? Йæ цæсгом фæтар, йæ х'уыддаг, Хуыцау бахизæд, куы фæсыкк уа, уæд?

— Уæд та æз Тамарæйы хынцын дыууиссæдз лæгимæ!..

Чызг дзых'х'ы лæуд кæм уыди, æмæ дын йæ сæр ах'яззаг нæ разыйы тылд куы бакæнид. «Цымæ, цы йæ зæрдæ ис сау рæсуг'дæн», — ах'уыды кодта Адам. Йе 'фсымæр Ладе йæ дæле бады æмæ разыйæ йæ мидбылты худы.

Æппынфæстаг Бецыкк чызгæн йæ фæндон зæг'гыны бар радта.

Тамарæ дын сæрыстырæй афтæ куы зæг'гид:

— Уæд та ды рацæудзынæ немæ...

Фынгыл ауылæн кодта дисы тауыс. Ладе йæ рихи адаудта. Дзамболат та йæ йæхирдыгонау бамбæрста æмæ сæрыстырæй йæ х'мамайы сæрыл æрхæцыд. Ацæудзæн, бæгуы æмæ чызгимæ фездæхдзæн.

Тамарæйы ныхасмæ Адам, к'æдзæх йæ мидбынат базмæлæгау, базмæлыд, фæлæ йын чызджы ныхас йæ иу к'уых иннæйы рацахсын кодта.

— ...æххуырстæн нын бæздзынæ.

Дзамболат фæуыргъуыйау, фæлæ ницы сдзырдта. Куыддæр фынгæй фестой, афтæ лæппутæ фендзысты, чи кæдæм цæудзæн, уый.

Æппындæстæг, фынгæй фестадысты. Кæрт рухс уыди бонау: фанартæ ауыгъд уыдысты бæлæстыл, тыргъты цæджындзтыл. Кæрты хъазты астæу æвæрд уыди цыппар фанары. Чызджытæ сæ ивтой рæстæгæй-рæстæгмæ сыгъдæг авгджын фанартæй. Цалынмæ кæрты хъазтмæ хæццæ кодтой, уæдмæ дæр дыууæ уысмæ скодта Дзамболат хæснаджы нысаныл, фæлæ-иу Тамарæ хин мидбылхудт бакодта.

Симды гуылфæны смидæг сты хуындзаутæ. Уыйас хъæлдзæгдзинад, уыйбæрц дзыллæ, хистæрæй-кæстæрæй, фæсивæд, змæлыд кæрты, раст цыма æппæт хъæубæстæ æрæмбырд сты. Куы «Симд»-ы уæздан цагъдæн фæрсаг кодтой лæппу фæсивæд, куы та — «Хонгæ»-йæн.

Кадджын хай æмæ нуазæн та æрфистæг хъазтмæ — бæрзонд хæзарæвт зæронд лæг рацыд, йæ галиу фарс лæппуйы къухты хай æмæ нуазæн. Кафджытæ, дыууæ лæппуйы æмæ дыууæ чызджы, чи сæ кæм кафыд, уырдыгæй хъуазтау асирдтой фæстæмæ хъазты рæгъмæ. Цæстыфæныкъуылдмæ æмдзæгъд, зард, цагъд фегуыппæт сты. Фæндырдзæгъдæг æд фæндыр уырдыг слæууыд.

Зæронд лæг йæ сæры тылдæй арфæ ракодта:

— Фарн уæ хъазты, нæ дзæбæх фæсивæд. — Галиу фарсмæ лæппумæ раздæхт. Лæппу дæр хатыр æмæ арфæ рахæныны фæстæ загъта:

— Нæ буц хистæр Хъайтыхъты Хъайтмырзæ нуазæн рахаста йе 'рдохорд Сафонкайы чызгæн! — Лæппу дыууæ къахдзæфы ракодта размæ. — Саккаг кæнæд. — Йæ цæст ахаста чызджытыл. Тамарæ фефсæрмы, батыхст. «Дæумæ кæсынц», — чидæр æй бакъуырда.

Бутиан рацыд. Нуазæн райста лæппуйы къухæй. Сæры тылдæй йын раарфæ кодта, зæронд лæгæн дæр. Иу уысм алæууыд, фæраст фæсивæдмæ æмæ æрлæууыд, йæ сæрæй акувгæйæ, Дзамболаты раз.

Фардзины-фырт йæ сæрæй салам ратгæйæ, райста нуазæн, «нуазæнæй дæ сæр кадджындæр уæд», загъта. Тамарæ цыппар къахдзæфы фæстæмæ акодта æмæ та хæрзаив æрлæууыд. Хъазты ауылæн кодта дисы тауыс: «Амбылдта йæ...»

Фæлæ, нæдæр Тамарæ исты сдзырдта, нæдæр Дзамболат йæхи

исты хуызы фæкодта, нæ фæлæ ма куыддæр фæстæмæ акъахдзæф кодта, афтæ та, æгъдау куыд домæ, афтæ чызгæн йæ сæрæй акуывта æмæ бацыд, Хъайтмырзæйы галиу фарс цы зæронд лæг лæууыд, уый размæ, акуывта йын йæ сæрæй æмæ загъта:

— Нæ буц хистæр, саккаг кæн.

Уыцы цъусдуг сæ размæ фæвзæрдысты дыууæ лæппуйы графин, тæбæгъы фыды карст æмæ нуазæнтимæ. Дзамболат сæ райста дыууæ нуазæны, иу радта Хъайтмырзæмæ, иннæ та хуындзауты хистæр Уырымты Арыпханмæ. Æмæ уæд иуварс алæууыд, зæрæдты нуазæнты æгъдаумæ йæ хъус даргæйæ.

Зæронд лæгтæ хъазты адæмæн арфæтæ фæкодтой.

Каджын нуазæнтæн се 'гъдау куы бакодтой, уæд хъазты чегъре, йæ сæрæй акувгæйæ, бахатыд Хъайтмырзæмæ.

— Нæ буц хистæр, иу кафт саккаг кæн.

Хъайтмырзæ аив басирдта Тамарæмæ...

Æппынфæстаг, хуындзаутæ цæуыныл нылæууыдысты. Дзамболатмæ айуан дзырдæппарæн кæнынц. Уый дæр сæм хъуыста, уæздан æмæ мидбылхудгæ, уæдæ цы кодтаид. Хъыг та йын искуы ма нæ уыд!..

Арыпхан дзуры Тамарæмæ:

— Ацы лæппуйæн цы кæнгæ у?

— Сбадæд немæ, — загъта стырзæрдæйæ чызг.

Къесаоны-фырт йæхи нал баурæдта: «Кæдæм?!»

Тамарæ йæм бакаст.

— Тыхсгæ ма ма кæн, Адам, хуыгæсæн нын бæздзæн.

Уыцы ныхасмæ Фардзины-фырты дæндæгтæ кæрæдзийы нылхъывтой, гæркъа æлвасæгау, фæлæ йæхи ницы уæлдай хуызы равдыста, афтæмæй бабадт дыккаг бричкæйы фæсте Сындзыхъæуы хъал фæсивæдæн уым дæлæмæ хъазæн хъулаен.

Авдæнæй сабийы бахудтау, бонивайæн хурыскæсæн арвгæрæттыл йæ уардихуыз сæуæхсид айтыгъта. Уыцы æхсиды уддзæфæй талынг, денджызы æнцой — рог уылаенау, зивæггæнгæ бырыди ныгуылæнмæ, йæ фæстæ æгæрон арвы тыгъдадыл копрадзхуыз зæлдаг кæлмæрзæн таугæ.

Раст уыцы афон хуындзауты фæндыры хъæлæс æмæ бричкæты цæлхыты уынар æрдæгфынæй Црауы хъæууынгты айзæлд.

Хъæугæрон Сындзыхъæумæ ахизæны уынджы кæрæдзийы коммæ цардысты Черчестæ æмæ Дудиатæ. Черчесты Чермен — Арыпханы сияхс, Дудиатæ — Чертыбийы каистæ. Хъуыддаг

зыдтой æмæ, карк æфтуанхъæдыл куыд фынаей кæна, ахæм уавæры уыдысты канд Черчестæ æмæ Дудиатæ нæ, фæлæ æппæт сыхбæстæ дæр. Уалынмæ сæм сæууон дымгæ йæ уæлныхты баскæфта фæндырдзагъд. Уасджыты уасын, алы мыггаг мæргъты сæууон зарын.

Хуынимæ сæ размæ рацыдысты... Бричкæты ифтыгъд бæхтæ мыр-мыргæнгæ æххæст нæма æрлæууыдысты, афтæ фыццагдæр рагæпп кодта Чертыби — йæ каис Биаслан æй бричкæйы ма ауынад. Дзырды уысммæ, уæрдæтты ничиуал аздад.

Дыхтусыг хъæдын бæгæныйы ктусæй Хуыцаумæ скуывта, æгас цæут, загъта Чермен æмæ, æрлæууыд Арыпханы цур, бæгæныйы ктус æм дæтты:

— Дæ разæй кувгæ скодтон, фæлæ дæ кæстæр та нæ кæнын.

Арыпхан райста нуазæн...

Алы нуазæнæн — нуазыны фæндырдзагъды, зарыны, æмæ æмдзæгъды æхцон уынартæ иу кодтой æмæ сæууон хъæубæсты, хъæды кæмтты айзæлыдысты. Уынджы адæм фылдæрæй-фылдæр кодтой. Искуы-иу сылгоймаджы къæхтыл уыди туфлитæ, иннæтæ иууылдæр ирон дзабырты. Иууылдæр цъындаты.

Фæндыры хъалæсæй раивылд уæздан «Хонгæ» кафты зæлтæ. Дзобаты Батырбег аив басирдта Венерæмæ... Кафты фæстæ Батырбег (Гаги) Алыккайы хтусы бадзырдта:

— Кæимæ кафыдтæн, уымæн ныууадзæн нæй.

— Кæй чызг у, уый зоны?

— Кæйфæндыйы дæр уæд, — ныфсхастæй загъта Дзобайы-фырт, стæй, йæ цæсгом фæтар уæвгæйæ, афарста:

— Кæй чызг у, кæ, уæддæр?

— Уæртæ Чермены. Арыпханы хо Лазиккайы.

— Мæ фыд Гаппо тæккæ аизæр фæцæуы Уырымтæм.

Хур нæма скаст, фæлæ йæ зæрин тынтæ Сæнайы хохы саргъæвæрд æвзист цъуппыл куы сæмбæлдысты, æмæ раззаг бричкæйы раз бандон лæппутæй чидæр куы авæрдта, уæд хуындзау фæсивæд уынджы — хъæугæронмæ аивылдысты. Сыхбæстæ дæр сæ фæстæ.

Бричкæтæ сæ размæ куы æрлæууыдысты æмæ, Сындзыхъæуы фæсивæдимæ Дзамболат фæстаг бричкæмæ куы стæпп кодта, уæд æй Биасланы хо Госæда дисæй афарста:

— Мæ бæрзонд тиу, уæд ды кæдæм цæуыс?

Адам фæрæвдз, бозимæ февналгæйæ:

— Хъуыддаджы фæдыл...

Хъæлдзæг худт æмæ фæсивæды зард, аст тулгæ цалхы гыбар-гыбур сæ быны анорстой...

Хуындзаутæй нæ фæрох Фардзины-фырт дæр:

— Æз дыууиссæдз хуыйæ къаддæр нæ раскъæрдзынæн, — загъта Гатеты Аким.

— Уæдæ æз та уымæй фылдæр, — загъта Бæцойты Майрæм.

— Мæнмæ дыууæ дзæргы ис, уыййас хъыбылтæ-иу куы адзæргъа кæной куы иуырдаем, куы иннæрдаем! — худæгæй бакъæцæл Бутаты Михел.

— Мæ хуыты мыггаг сыскъуыдтон, фæлæ та мын æнæ сынтаугæ нæй, мæнæ сау хъулон хуытæ, — куыройы гæркъæраджы хъæр, фыдты уынæр йæ быны куыд фæкæна, афтæ, — Бутаты Адзæдзейы ныхас худæджы бын фæци...

Тынг хъуыддагхуызæй Къæбысты Граф дзуры Дзугкойты Гаврилмæ:

— Хæрзмыггаг хуытæ уæййаг никæмæ зоныс?

— Хæдæгай, æз дæр уымæй фæрсынаг куы уыдтæн, худгæхудын йæ ныхас баппæрста Алыкка.

— Цы, уый зонут, — йæхи сæм фæкарз кодта Дзобаты Батырбег, — хуытæ кæй хъæуы, уый сæ Чырыстонхъæуы базары агурад.

Хорз куы фæхудтысты, уæд ныфсджын æмæ æнæхудгæйæ дзуры Ладе:

— Кусарт кæй уыди, уый, дам, къæдзил дæр нал фæци. Æххуырт мах у, æмæ йæм нырма уасæг дæр нæма раскъæрдтам, уасæг!

Уый дын фехъуыстой, цы? Уæлахиз æмæ сæрыстыр фæсивæды худын бричкайы згъоргæ цалхы гыбар-гыбур бамынаг кæнгæ, айзæлд Гаспойы дыргъ цæхæрадонæй суанг хъæдты Бадзийы коммæ.

— Тынг раст зæгъыс... — амоны йæм Тимофей, — цыдæр зæгъын æй фæнды, фæлæ йын йæ ныхасыл тыхджындæр кæны худæджы дзæкъул.

— Ды йæм æппæты фæстаг раскъæрдзынæ, — худæджы цæссыгтæ сæрфгæ Ладæмæ бадзырдта Сандыр Хымылонты.

— Уасæг, и?! — худы Дæтту.

— Уасæг, уæдæ, — уасæджы бынат ноджы фæбæрзонддæр кодта Чертыби. — Хорз фыййау фысвосы дзугæн Бодз у раздзог, Фардзинтæн та — Уасæг...

Уæдмæ хур арвы хæрды бæндæнбæрц суади. Бричкæтæн сæ рахиз фарс хурыскæсæнырдыгæй хъуыдыды мæнæуы денджызыл æмæ кæрдæгыл сæууон æртæхтæ хуры тынтæм кæрæдзимæ сæ цæстытæ ныкъуылдтой.

Тамарæ аивæй, цæстæнгас æмæ зына-нæ зына сæры тылдæй «аныхас» кодта Арыпханимæ, æмæ Саууисджыны тагмæ куы фæцæйхæццæ кодтой, уæд йе «'ххуырстмæ» афтæ дзуры:

— Ацу, дæ хæдзар бацагур.

Дзамболат исдуг нæ бамбæрста, æмæ йæ цæст ахаста фæсивæдыл. Уыдон æм зæрдæхæлар мидбылты худгæ кастысты... Йæ дызæрддыджы уавæр та съл худæг æмæ айуан бафтыдта. Æмæ уæд рагæпп кодта бричкæйæ. Хъал бæхтæ Сындзыхъæуы фæсивæды хъæлдзæг худт æмæ хъазæн ныхас дарддæрæй-дарддæр скъæфтой.

Дзамболат цавддурау лæууы, йæ къух сæм тилы, уыдон дæр æм æмхуызонæй тилыц... Стæй фесхъиудта, цыма йæ исчи фесхуыста, афтæ азгъордта сæ фæстæ. Згъоры, згъоры, йæ къухтæй йæ былтæн агъуд акæнгæйæ, ахъæр кодта:

— Зындзынæн, уæ-æ-æм!!!

Æппынфæстаг нал хъуысыд Дзамболатмæ нæдæр сæ хъæлдзæг ныхас, нæдæр сæ худын, нæдæр бричкæты гыбар-гыбур, æрмæст ма уыдта сæ къухты тилы. Иутæ йæ бамбæрстой, цыдæр сæм кæй дзуры, уый, æмæ йæ лæугæйæ къухы тылдæй фарстой, уый дæр сын амыдта йæ къухæй, рæхджы сæм кæй зындзæн, уый.

Фæлæ, оххай-гъе, кæрæдзийы феныны бон сæ нал фæци: хæсты арт срæмыгъта...



## МАДЫ ЗÆЛДАГ ЗÆРДÆ

### ÆМÆ ДЫЛ УЫМÆН РИССЫН ТЫНГДÆР...

Æнæхуруындæй бабын дæ, мæ Мад,  
Къæрис уыдис дæ къæбиц дæр, дæ фынг дæр.  
Уыдтæ ды сидзæрхæсджытыл нымад, —  
Лæджы зæрдæ нæ мæгуырхуызæй тад...  
Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Нæ зæронд къæс — тымыгъахæст зымæг,  
Нæ уыдис пецы уандаваг нæ зынг дæр.  
Фылдæр хатт норстæй фæнычы — мынæг...  
Æргъæвсаг у, кæд нæй хæдзары лæг...  
Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Дæсны уыдтæ фæндырцæгъдынмæ ды,  
Ирон мелоди кодта хос дæ хъыгтæн.  
Дæу хъазтизæрты цин тауын фæндыд,  
Фæлæ дæхицæн никæд уыд фæндыр...  
Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Æхсæз æмæ дыууисæдз азы 'рмæст  
Дæу хурзæрин фæрæвдыдта йæ тынтæй.  
Æниу цæй рæвдыд!.. Узалæй дæм каст,  
Æууылдта дæ фыццаг хъæбулы маст...  
Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Куы-иу цагътай сывылдз-къуыстилы царв,  
Уæддæр дæм гуырд йæ цæллахъмæ цæссыгтæ.  
Дыккаг хъæбул... Æркъуырдта уый дæр арв,  
Уыраугæ маст хызти дæ риумæ тарф...  
Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Дыдызыхсæй куы сахуыретис дæ бон,  
 Дæ дзыккуты дын нал уыдтон гæрзбыдæй:  
 Нæ уыд сæрвасæн сисын дæр дæ бон,  
 Сæхимидæг дæ уæнгтæ кодтой дон...  
 Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Куы 'руатон дæ (Хуыцауы цæф — тыхджын),  
 Дæ зæрдæ-иу бæллицæмхицæй суынгæг:  
 Мæ хæдзары куы разылдаид чындз, —  
 Лæууид хъæддыхдæр астæуыцæджындз...  
 Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Тæвд цæссыгæй сыгъта дæ хъарæг рус,  
 Ыскъуыдта царыл хæлуарæджы тын дæр.  
 Дæхиуыл бакæуæг нæ разынд ус,  
 Дæ тар фæндаг дын чи скодтаид рухс...  
 Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

Дæ ныгæнæн бон 8-æм Мартыи уыд,  
 Хъызыди арв, æруарыд мит уылынбæрц.  
 Бæззон бынат хæрнæг-фынгæн нæ зынд, —  
 Фæзæгъынц уæд: «Дыккаг мард сыл æрцыд...»  
 Æмæ дыл уымæн, уымæн риссын тынгдæр.

...Мæхи гыцци, хæрам лæг та мæ знон  
 Мæ хъуырма скодта хахуыр-дзырдты 'рдонгæй.  
 Зæронд лæгæн дæр нæу йæ зæрдæ 'хсон, —  
 Рæвдыдхъуагæй хæрз сидзæр вæййы, сонт...  
 Æмæ дæ уымæн, уымæн мысын ногæй...

2004.05.03

## «ÆНÆЗÆРДÆ» МАД

Мах хъысмæт нæ иртасы фыдохæй...  
 Уал хъæбулы буцæрдæ гыцци  
 Рацæйцыд йæ бинонтæм фæсхохæй, —  
 Ивылд доны амæддаг фæци...

Цас адæм æрæмбырд и сæ кæртмæ! —  
 Аууæтты чыртæй-чыртæй лæууынц,  
 Лæгтæ — джих, æркъул кодтой сæ сæртæ,  
 Устытæ æргом-сусæг кæуынц...

Фесты конд хæрзбонгæнæн ныхæстæ,  
 Табæт февзæрд уæхсчытыл æваст.  
 Ивæзы мæрддзыгой бардз йæ фæстæ,  
 С алкæмæн дæр зæхмæ у йæ каст.

Азæлы дзыназгæ хъæлæс «Ма-ма!»  
 Уый — йæ сидзæр хъæбултæй сæ иу  
 Ризгæ мыртæй ацарæзта хъама  
 Æмæ фады алкæмæн йæ риу...

Куры кæд мыййаг, зæгъгæ мын буц мад  
 Бацамона иунæг хатт уæддæр  
 Галиу хъуджы къæртамæ куыд дуца,  
 Фæлæ ... мардмæ нал фæхъуысы хъæр...

...Мад кæны сæхицæй дардæй-дарддæр,  
 Чызг — хъæрахст... Æниу цы 'мбулы, кæд  
 Туджджынау æнæзæрдæ у мад дæр,  
 Ингæнмæ куы фæцæйцæуы, уæд?..

2002.23.04

## ХУЫБЫЛОН ЗАРÆЙЫ<sup>1</sup> ХЪЫНЦЪЫМ

Уæ, мæрддзыгой адæм, уегасæй дæр курын:  
 Иу дæр уæ мæ сæфтыл ма кæнæд хъынцъым.  
 Афонмæ дæр хъуамæ ме 'намонд хъæбулы  
 Бабæрæг кодтаин, чи йæм кæсы уым?..

Чи зоны, куыд риссынц, сау бадон, йæ цæфтæ,  
 Чи зоны, куыд судзы цъаммæртты зынгæй...  
 Рагæй фæстæмæ дæр чи бæллыд нæ сæфтмæ,  
 Уыдонæй мæрдты дæр баулафæн нæй...

<sup>1</sup> Фыссæг Букуылты Алыксийы æфсин.

Сæ фырт Маирбег æвирхъау æгъдауæй мард фæцис гуырдыаг абырджыты къухæй...

Хъызæмары бонтæ, хъызæмары 'хсæвтæ  
 Фервыстон, уæлхъæдæй кодтон хус нырмæ.  
 Талынджы хай бацц, мæн цы хур æндæвта,  
 Цинæй зæрдæ сафтид, мастæй та — хъуырмæ.

Уас, фæуой æвæстаг, уас, фæуой бындурзылд,  
 Чи систа, мæ хъæбул, марæн гарз дæумæ.  
 Гъеуæдæй фæстæмæ тар уыди мæ рудзынг,  
 Бонвæрнон мæм никуал бахудти сæумæ.

Гъеуæдæй фæстæмæ 'нæад уыд мæ кæрдзын,  
 Судзаггаг цæссыгæй — сыуары тылдау.  
 Мады риссаг зæрдæ бавзæрста æгæр зын,  
 Мады зæлдаг зæрдæ бавзалы, ныссау...

Ныр мæ уд фæтынды дзæнæты мæнг рухсмæ,  
 Уарзон бинонтыл дæр систон æз мæ къух.  
 Ам, фæсте, кæй уадзын, уыдоныл æнусмæ  
 Ацы саукардæнджын ауддзæн æдзух.

Цæй, уæдæ, хæрзбонтæ, цæй, уæдæ, мæ фæстæ  
 Даргъ æмæ уæрæхмæ байрæзæд мæ Ир!  
 Уæ, дæ мæгуыр мадæн бадон уой йæ фæрстæ,  
 Кæд цæмæн нал хъæцыс йе 'рцыдмæ, Маир!..

2005.28.02

### «МАДЫ»-Ы РИФМАЕТÆ

«Мад»-æн йæ рифмæтæ бирæ сты. Мад  
 Рагæй фæстæмæ дæр — Хурыл нымад.  
 Уымæн бæрзонд æмæ рухс у йæ кад,  
 Худы, æндавы рæдаудзæстæй дард,  
 Уый фæрцы судзы нæ къонайы арт,  
 Уый номæй бахæры растагур ард,  
 Æмæ дзæнгæлтæ фæкæны йæ кард.  
 Мады цæсты рухсæй сабыр, æнпад  
 Их-фæзгъæр цалы зæрдæйы æртад!  
 Цалæн ыссур и йæ цæссыджы пад!..

Мады къухæйдзаг — къæбицы бæркад,  
 Дзуарыбонмæ-иу куы бафтыдта зад,—  
 Уымæй бæгæны — æлутон, хæрзад.  
 Мадæн йæ бæллиц хъæбултæ сты — авд,  
 Рагæй фыдгултæн кæмæ у сæ хъавд,  
 Хæсты къухæй йын куы фæвæййынц давд,—  
 Мады анафемæ — арвы æрцавд.  
 Уымæн йæ сомы нæ разыны цауд,  
 Сысты йæ фарнæй хæрзæбоны уад,  
 Диссагæн баззайы хуры æртавд.  
 Тымыгъ-иу, низæй æфхæрдау, куы сад,  
 Уый æрдиаг-иу мæ хъустыл куы уад,  
 Гъеуæд дæр куыроймæ 'нæзивæг уад  
 Ме 'намонд гыцци, нæ зыдта фæллад,  
 Æмæ дзы хаста дзæкъулы ыссад;  
 Мад нæм фæсидти, — нæ цирхъытæ ссад.  
 Мады хъæбултæ — фæдисон æфсад.  
 Аргъуыд донæй у сæ цæсгом æхсад.  
 Мады æрмæстдæр дæ цинæй æфсад,  
 Æмæ уыдзæни дæ развæндаг над!  
 Диссаг у мадæн йæ уарзондзинад:  
 Скæны фыдгулы дæр хион, æрвад,  
 Цардæн йæ зыны фæкæнæм сæрфат:  
 Феуæгъд кæн æрдынæй аргъауы фат  
 Æмæ кæм ныссæдза, — хъæпæн æм фад...  
 Уый бæрц фæхал кодтам рифмæтæ «Мад»—  
 Никуы фæуыдзысты, никуы нымад.  
 Бонифæстагмæ куы фæтыхса «Мад»,—  
 Скæндзæнис йе 'мдзæрин рифмæйæн «мьд».

2003.09.07

\* \* \*

Уæларвы бамбæхсти нæ Хуыцау,  
 Йæ пæлæз ыл нымбæрзта мигъ-дуаг.  
 Дæлимон дунетæн ысхицау,  
 Æвæры алы ран йæхи 'гъдау...

Рæстдзинадæн хæрам, цъаммар дуг  
 Сæрысуангæй ингæн фæкъахта.  
 Йæ мад кæдæй ацырдæм мард у,  
 Æнхæлдтам æй сæрæгас мах та...

Хъысмæтæн туджы хъалон фидæм,  
 Нæ уæлхъус нæй лæууæг нæ зыны.  
 Мылазон мигъвæлмы — нæ фидæн,  
 Йæ фæлгонц хурмæ дæр нæ зыны...

О лæг, дæ бæрзонд номы аккаг  
 Ды ацы хъомпал дуджы разын,  
 Кæннод дыл, худинаджы гаккау,  
 Æнустæм базайдзæнис азым!..

1994.09.07

\* \* \*

Мæ зæрдæ рухсæй равдæлон,—  
 Æнахуыр диссаг федтон:  
 Поэзи нал у адæмон,  
 Поэзи ссис поэтон.

Кæй ма æндавы, агъæпа,  
 Ныв-дзырд нæ царды? — Никай.  
 Кæмæн басгуыха дамбаца,  
 Кæмæн бæзза фæринкæн?

Нæ тугæй нывæст чингуытæ  
 Кæсæг, фæлдахæг нал ис.  
 Хæры нæ уды цин-гуылтæ  
 Æгуызæггæнæг сау низ...

Хуымæтæг дам-дум мах дуджы  
 Бæхджын у æмæ саргъджын.  
 Поэзи баргъæвст хъарм туджы,  
 Æгъуыз, æбæлвырд равджы.

Уæддæр ма — иу хорз: уадздзыстæм  
 Нæ ныфсы наутæ дон-дон:  
 Поэт поэты уацмыстæ  
 Кæсдзæн, уырны мæ, сомбон!..

2003.17.04

## НЫФС

*(Идиллийы бæсты)*

Мæнæ-мæнæ сирæгтæй  
Нæу мæнæн мæ бæх.  
Уыйхыгъд тоны синæгтæ,  
Куыроймæ ыссинæгтæ  
Антъухы дзæбæх.

Мæнæ-мæнæ 'фсирджынтæй  
Нæу мæнæн мæ хуым.  
Нæ, уæддæр кæриджын дæн! —  
Дзыккаджынтæй, сирджынтæй  
Къаддæр нæу мæ хуын:

Урс-урсид æхсинджытæн  
Акалын мæнæу.  
Сæгуыттæ 'мæ сиуджынты,  
Зарæджы хæрзиуджыты  
Чи уарзы мæнау!..

Бабæллон нæ фиуджынтæм, —  
Нæу мæнæн мæ бон.  
Балгъæд вæййын инджынай  
Æмæ хъæлдзæг, цинджынай  
Арвитын мæ бон.

Мæнæ-мæнæ 'фсирджынтæй  
Нæу мæ хуым — мæ зæхх,  
Фæлæ, о мæ Ир-дзыллæ,  
Хормæ дын æз фиддзынæн  
Ирд, сæууон æртæх.

Мæнæ-мæнæ сирджытæй  
Балцы нæу мæ бæх.  
Фæлæ, о мæ Ир-дзыллæ,  
Æз мæхæдæг «сирдзынæн»,  
Иу мын ды — дзæбæх!..

\* \* \*

Мæрдтæ сты нæ зарджытæ,—  
 Арвмæ сæ фæисæм.  
 Мæрдтæ сты нæ хъарджытæ,—  
 Иудадзыг сыл риссæм.

Мæрдтæ сты нæ дарджытæ,—  
 Мах цæрæм сæ кадæй.  
 Мæрдтæ сты нæ марджытæ,—  
 Аргæвдынц нæ 'гардæй...

Цадæг уа, æвиппайды —  
 Зæрдæйыл æрзайынц.  
 Иудадзыг, æвиппайгæ,  
 Мах сæ цурмæ сайынц.

Уым ысты нæ фылдæртæ,  
 Минтæ æмæ 'рдзæтæй.  
 Рухсаг ут, нæ фыдæлтæ,  
 Удрæвдау дзæнæты!..

2003.04.05

## ЦЫППАРРÆНХЪОНТÆ

\* \* \*

Ирон лæджы нæрæмон зæрдæ сау сыгъдæй  
 Сыгъдис, æййæфта «хъамайæ» рæхуыст.  
 Куы-иу фæиртæст аххæрæгыл ауыгъдæй  
 Фыдæлты уаз, æвæджиаг рæхыс...

\* \* \*

Рæстдзинад — рыст, цинад. Дæ рифмæ дæр —  
 демæ, —  
 Кæддæрид дæхимид æмбæхсыс рыст цин.  
 Ды — фидиуæг, сиды æнæхъæн дунемæ:  
 Мæ сафæджы зонут: æхца æмæ чин!..

\* \* \*

\* \* \*

\* \* \*

\* \* \*

2000.11.11

\* \* \*

Растдзинадыл чи тыхсы  
Уый хуызæн нæ зылды?—  
Сармадзанæй цъиуты 'хсы,  
Дурæхсæнæй — пылты...

## ДЫРÆНХЪОНТÆ

\* \* \*

Гæххæттыл сæхæдæг — фатæмраст нæ закъæттæ,  
Царды та фæндаг — гакъæттæ 'мæ макъæттæ.

\* \* \*

Цæмæн у махæн калм йæ сæрæй маргæ,  
Æвдадз-хос нæм куы рантысы йæ маргæй?..

\* \* \*

Дзæгъæлы скодтон мæ тугæн анализ!—  
Дохтыр мын загъта: «Нуазæн дын нал ис...»

\* \* \*

Зымæг æрвсасирæй луары 'мæ луары,  
Раст цыма дунейæ ссад-хъалон дары.

\* \* \*

Саргъ æппæлыд: «Барæг, æз — дæ ныфс, дæ хæссæг  
рагæй...»  
Загъта бæх: «Цæут уæхæдæг, æз фæпудыдтон уæрагæй...»

\* \* \*

Æвæццæгæн, кæй хæры бирæ,  
Йæ ном дæр уымæн хуыйны — «бирæгъ»?

\* \* \*

Дæ кой дæр нын, Астемыраты Герги,  
Амброзийæу зынын кæны аллерги.

\* \* \*

Ды мын мæ сæры агурыс «сыстытæ»?—  
Æз дын дæ сæры ссардзынæн «мыстытæ».

# **БЕНДЖАМИН ФРАНКЛИН: 300 АЗЫ**



## БЕНДЖАМИН ФРАНКЛИНЫ ЗОНДЫ НЫХÆСТÆЙ

Ацы аз январы номдзыд америкаг философ, ахуыргонд, фыссæг, политик æмæ æрхъуыдыгæнæг Франклин Бенджамини райгуырдыл сæххæст дыууæ æнусы.

Франклин ницавæр скъолайы бакаст, уыди хæдахуыр. Йæ бирæ бинонтæ (17 сывæллоны) хæст уыдысты æрмгуыстыл. Уымæ гæстæ Бенджамин хæрз æрыгонæй æрлæууыди фæллоуы фæндагыл. Фæстагмæ сси дæсны дипломат æмæ политик, уыд америкаг Конституцийы автортæй иу, дунейы бирæ бæстæты академиты (уыдонимæ Уæрæсейы зонæдты академийы) уæнг.

Б. Франклинæн бирæ бантысти физикæйы, уæлдайдæр та электрондыхы хъуыддæгты дæр. Абон нæрыздах кæй хонæм, уый дæр ацы фæрнджын лæг æрхъуыды кодта.

Адæмимæ хи куыд дарын хъæуы, цæмæй хиуыл хæцын фæразай, стæй дæ хорз миниуджытæ фылдæр кæнай, уый тыххæй цы кæнгæ у, уыдæтты тыххæй Франклин ныффыста цалдæр чиныджы. Цивилизацийы æмвæзадмæ чи схызт, уыцы америкæгты 'хсæн Бенджамин Франклин нымад уыди фыццагыл. Цы автобиографи ныффыста, уый та зонæг адæм рахуыдтой америкаг литературæйы классикон уацмыс.

Франклин амарди 1790 азы 84-аздыдæй. Америкы Иугонд Штатты йыл сау дардтой 30 боны. Йæ хуызист ныртæккæ ис америкаг æхцатыл — доллæртыл.

- Куыстуарзаг лæгмæ æгуыстытæ стæм хатт цæуынц: фыцгæ агмæ бындзытæ нæ тæхынц.
- Стыр импери стыр гуыдынæй уæлдай нæу — йæ кæрæттæ æнцондæр хæрæн вæййынц.
- Дæхæдæг дæхи куыд арæх сайыс, афтæ дæ чи сайы?
- Сæрибар адæмтæ хъуамæ сæ сæрибар æвæллайгæйæ æмæ иттæг къæрцхъусæй хъахъхъæной.
- Кæд дæ хорз фынай кæнын фæнды, уæд-иу дæ хуыс-сæнмæ сыгъдæг цæсгом бахæсс.
- Хылы арт чи цырын кæны, æхсидæвтæ чи змæнты, уый хъæст ма кæнæд, йæ цæсгомыл зынджы стъæлфæнтæ куы 'мбæлой, уæд.
- Æртæйы бон у исты басусæг кæнын, дыууæ дзы мард куы уой, уæд.
- Фæразынхъом чи у, уымæн йæ къухы бафтдзæни, цыдæ-риддæр æй хъæуы, уый.
- Зыд æмæ амонд кæрæдзиуыл никуы амбæлдысты; уæдæ цы хуызы хъуамæ базонгæ уой?
- Йæхи йеддæмæ чи никæй уыны, уымæй фæстагмæ рауайы хæрз къаннæг тыхтон.
- Оппозици æнæмæнг хъæуы. Æцæг паддзахадон лæг, стæй алы æмбаргæ адæймаг дæр, йæ ныхмæлæуджытимæ ныхас кæнгæйæ фылдæр зонд райсдзæн, йæ иузæрдион фарсхæц-джытæй цы райса, уымæй.
- Хицæуттæ нæ цы хъалонтæ исынц, уыдонæй нæ фылдæр хъалон исынц нæ аиппытæ.
- Гыццыл хæрдзтæм уæ хъус тынгдæр дарут: тæккæ гыц-цылдæр хуынкъ дæр стыр нау фæдæлдон кæны.
- Æдылйæн йæ зæрдæ — йæ дзыхы, зондджынаг та йæ дзых — йæ зæрдæйы.
- Искæмæн хорзы цæугæйæ хæрзиуæгмæ нæ фенхъæлмæ кæсын — цыма мæ хæстæ фидын, уыйау мæм фæкæсы.
- Мæнгард хæлар æмæ аууон немæ æрмæстдæр хурбонты вæййынц.
- Хъазæн ныхасæй де знагæй лымæн не скæндзынæ, уый-хыгъд лымæнæй знаг скæндзынæ.
- Къаннæг знæгтæ нæ вæййы.
- Дæ сабиты сæ дзыхтыл хæцын ахуыр кæн. Дзурын сæхæдæг базондзысты.
- Кæд дæ уæгъд рæстæг хъæуы, уæд рæстæг дзæгъæлы ма саф.
- Уынаффæмæ чи нæ хъусы, уымæн баххуыстгæнæн нæй.

• Уæрæхзæрдæ адæймагмæ хъуамæ цалдæр аиппы уа, цæмæй йæ хæлæртты хъыджы ма цæуа, уый тыххæй.

• Æгæр цин æнæфенды нысан у.

• Иу абон дыууæ райсомы аргъ у.

• Схъæл лæгæн хи стауын — йæ сихор, йе 'хсæвæр та — адæмы æлгъ.

• Йæхи раст кæнынмæ чи арæхсы, уый æндæр ницæмæ арæхсы.

• Зивæг зонд æмæ буарыл згæ æвæры; арæх кæмæй фæпайда кæнынц, уыцы дæгъæл æдзухдæр æрттиваг вæййы. Зивæг адæймагыл хæлуарæджы тынау тыхсын байдайы, стæй йæ æфсæн рæхыстæ раивынц.

• Æвæццæгæн, не 'рдзон монцтæй æппæтæй зындæр басæттæн у сæрыстырдзинад; цасфæнды йæ æмбæхс, цасфæнды тох кæн йемæ, ссæнд æй, мар æй — уæддæр цæры æмæ та рæстæгæй-рæстæгмæ йæхи равдисы.

• Хосгæнæг Хуыцау у, æхца та дохтыр исы.

• Хорз дохтыр уый у, хостæй бирæтæ кæй ницы пайда сты, уый чи зоны.

• Кадмæ æппæтæй цыбырдæр фæндаг: кады сæрвæлтау цы кæныс, уый æфсармы сæрвæлтау кæн.

• Кусæджы хæдзармæ стонг бакæс-бакæс байдайы, фæлæ йæм мидæмæ цæуын нæ уæнды.

• Йæ исбоныл чи æфтауы, уый йæ мæтыл æфтауы.

• Æдылы уый у, йæ зонд бамбæхсынхъом чи нæу.

• Хорзраконд алкæд цæсгом нæ рæсугъд кæны, фæлæ йæ фыдракæнд кæддæриддæр гуылмыз кæны.

• Амонджын у, чи ницæмæ æнхъæлмæ кæсы, уый — фæсмон æм никуы æрцæудзæн.

• Ацы дунейыл фидарæй дзурæн ис æрмæст дыууæ хъуыд-дагыл: мæлæт æмæ хъалонтыл.

• Ныфсытæй чи цæры, уый æххормагæй мæлдзæни.

• Æхсар канд хæсты нæ хъæуы, фæлæ хуымæтæджы хъуыд-дæгты дæр.

• Бирæ адæймагтæ æвзæрдæр уаиккой, фылдæр исбон сæм куы уайд, уæд.

• Лæгæн æрмæстдæр æртæ æнувыд æмгары ис: зæронд цар-дæмбал, зæронд куыдз æмæ, йæ чыссæйы цы 'хца ис, уый.

• Ус курыны размæ дзæбæх кæс, ус ракурыны фæстæ та æппындæр мауал кæс.

• Де 'фсармы куы бафхæрай, уæд дæ йæ маст райсдзæни.

ХОЗИТЫ Макаp

## САБИТÆН

### ЧЫСЫЛ ГÆБУС

Авд азы цæуы Гæбусыл,  
Афтæмæй лæгау фæкусы:  
Хъилтæй саразы уæрдон,  
Над æлыгæй та – бæхдон.  
Кауы михтæ лæгъз кæндзæни,  
Ма йæ уадз, уæд та кæудзæни.  
Хырх, дзæбуг ысты йæ «дарæг»,  
Уымæн дзы ныббуц ныййарæг.

### ХÆФС

Лæгуынæрфыг,  
Гæпп-гæппон,  
Цъымарайы  
Фæдæлдон,  
Йæ аууонæй  
Фæтарсти,  
Хъуынайæ нæм  
Ыскасти.

### СÆРДЫГОН РАЙСОМ

Хохы саргъы гоппæй  
Худгæ хур æркаст.  
Рог дымгæйы цоппай...  
Хуры тынты хъазт...  
Цад-айдæн æвдисы  
Нæзыты хуызист.  
Даргъдзыкку хæрисыл –  
Æртæхы æвзист.

\* \* \*

Нал баззади бонæй  
Иунæг урс æндах.  
Талынг та къуырттонау  
Зæххыл хъавгæ 'рбадт.

Сау базырты бынæй  
Мæй уæдмæ ыскаст.  
Талынг дæр æрхуымæй  
Æрхбынмæ фæраст.

### ЗЫМÆГОН

Хъæд ысбæгънæг хастау,  
Бафынæй, ныхъхъус.  
Наз бæлæсты астæу  
Амбæхсти тæрхъус.

Къалиуæй ныкъулы  
Æхсæрæг йæ цæст.  
Салд æхсæр æмпулы,  
Уалынмæ – тæррæст!..

Къахы бын æнкъардæй  
Митхъæпæн хъæрзы  
Дымгæ хъæды арфæй  
Урс зарæг хæссы.

### БАЗОН – БАЗОНТÆ

\* \* \*

Иу бæласæй – гæпп.  
Иннæмæ – сæррæтт.  
Пух къæдзил – ысхъæл.  
Ахордта æхсæр.  
Мæрайы фæтар  
Сабиты хæлар.

(Æхсæрсæттæг)

\* \* \*

Ис мын цъус æфсæн лымæн,  
 Географи уый нæ зоны.  
 Афтæмæй кæддæрид мæн  
 Тархъæдæй нæхимæ хоны.

(Хъыбылæ)

\* \* \*

Урс хæмпус хъæццул – æппæртæй  
 Уынгты, быдырты 'мæ фæзты.  
 Уымæй мах фæкæнæм ихæн,  
 У йæ хæстæг «æрвад» ихæн.

(Мум)

## ГИСЫЛ БАБАСТОН СÆРБÆТТÆН

Гисыл бабастон сæрбæттæн,  
 Къуымы слæууыди чындзау.  
 Сых æм уадысты тъæбæрттæй,  
 Чи йæм бахæсдзæни фау? –  
 Зæхмæ 'фсæрмхуызæй ныккасти,  
 Гæмæл акуывта сæрæй.

«Чындз» æрлæууыди гуыпп-хъазты:  
 «Мемæ чи ракафдзæн, цæй?»  
 Худынц сабитæ кæл-кæлæй,  
 Гис дæр бауасыд «ми-ау!»  
 Ног сын акуывта йæ сæрæй,  
 Ис, дам, а чындзмæ æгъдау.



# **АДÆМОН СФЕЛДЫСТАД**

## **НАРТЫ КАДДЖЫТÆ**

**Кадджыты иугонд текст сарæзта  
Гуытъяаты Хъазыбег**

*Цыппæрæм чиныг<sup>1</sup>*

## **ÆРТÆ НАРТЫ ХЪАЗТЫ**

Æртæ Нарты хъазт сарæзтой. Уæйыг та царди Хæлгъоны. Уыцы хъазтмæ касти уæйыгæн йæ лæппу 'мæ дзырдта:

— Æда, æртæ Нарты хъазт сарæзтой, æмæ мын уырдаем æнæ цæугæ нæй.

Уæйыг загъта:

— Лæппу, ма ныццу уырдаем. Мæнæн мæ син уыдон ныссас-той, æмæ дæу дæр бахъыгдардзысты, ма ныццу.

— Цæй, æдзæугæ мын нæй, — æмæ рараст и. Æмæ Цымыт-ийы дæлейы Дæлварсы уыди хъæд, æмæ уым бæлас йæ тæккæ бындзарæй ыстыдта 'мæ хъазтмæ 'ссыд æмæ йæ уым æрцафта зæххыл, фарн уæ хъазты, æртæ Нарты, зæгъгæ. Æмæ бæлас ахъил æмæ кæмæн йæ зæнг, кæмæн йæ цонг асаста. Æмæ бæстæ ниуд ысси, кафын нæ фæлæ. Уæйыджы лæппу фæстæмæ 'ссыди 'мæ йæ фыдæн загъта:

— Абон Нартæй хорз фæхъазыдтæн, бæлас цын сæ хъазты астæу æрцавтон, æмæ дзы кæмæн йæ цонг, кæмæн йæ зæнг, кæмæн йæ сæр асаст, æмæ бæстæ туг ысси 'мæ кæугæ-ниугæ.

Уæд æй фыд бафарста:

— Гъа, уæдæ сæ гуыппырсарта уым нæ уыдысты. Йæ зæнгтæ хъæды стæвдæн кæмæн ысты, ахæм дзы нæ федтай?

— Нæ федтон.

— Йæ цæстытæ сасиры чъилы йæстæ кæмæн уыдысты, уый дзы нæ федтай?

— Нæ федтон.

— Уæдæ сæ лæгтæ уым нæ уыдысты.

---

<sup>1</sup> Дыггаг чиныг рацыди «Мах дуджы» 1996 азы 1-10 номырт. Æртыггаг та 2005 азы 2-12 номырт. Текст джиппы уагъд цæуы Хъазыбегæн йæхи растфыссынадмæ гæсгæ.

Стæй изæры балцæй æрцыдысты Батырадз æмæ Сослан. Æмæ хъусынц алы ран дæр кæуын-дзыназын. Уæд бацыдысты иу хæдзармæ 'мæ бафарстой, ай цавæр хабар у зæгъгæ, æмæ сын радзырдтой, уæйыджы фырт цæ куыд фæхындылæг-кодта, кæмæн йæ зæнг, кæмæн йæ цонг, кæмæн йæ сæр куыд ныссаста, уый. Сослан æмæ Батырадз загътой:

— Тагъд, фидиуæг кæм ис? Ныхъхъæркæн, райсом чи не 'рцæуа Хъазæнлæгъзмæ, хурыскасты размæ, уымæн йæ хæдзар дымгæмæ ныддардзыстæм, адæмы 'хсæнмæ йын рацæуæн куынауал уа, афтæ йыл хъæудзырд бакæндзыстæм. Æмæ райсом, хур нæма скасти, афтæмæй æмдзæгъд самадтой. Уæйыджы фырт та уæлейæ 'ркаст æмæ йæ фыдæн зæгъы:

— Знонæй тынгдæр у сæ хъазт. Цон та 'мæ та цæ фæхындылæг кæнон.

— Ма цу, куы дæ амарой, уæд ма мæн чи дардзæн? Фæлæ лæппу йæ фыдмæ нæ байхъуыста 'мæ ацыди. Дæлварсы та стыр бæлас æд уидæгтæ стыдта 'мæ Нарты хъазтмæ бацыди:

— Фарн уæ хъазты, æртæ хъæуы, зæгъгæ бæлас зæххыл æркъуырдат. Сослан æм йæ цонг фæдардта 'мæ йæ иу фарс акъуырдат, æмæ бæлас ныппырх ис хъазты 'дде. Ирон симд зæгъгæ афтæмæй райдыдтой кафын. Уазæджы дыууæ чызгимæ симын рауагътой, стæй йæ дыууæ фарсы бацыдысты Батырадз æмæ Сослан. Йæ фæйнæфарс æрлæууыдысты 'мæ йын йæ дыууæ фарсы батыдтой, йæ дыууæ уæхсчы йын ыстыдтой, йе 'ккойы йын цæ сбастой æмæ йæ афтæмæй йæ хæдзармæ арвыстой.

Йæ фыд-уæйыг æм уæлейæ кæсы, æмæ йæ фырт гуыбыргуыбыр ыссæуы, æмæ загъта:

— Дæлæ мæ фырт йе 'ккойы цыдæртæ схæссы.

Æмæ 'ссыди 'мæ сæ хæдзары кæуыны йæддæмæ ницыуал уыди. Фыд ын загъта:

— Нæ дын дзырдтон, сæ гуыппырсарта уым не сты..

— Бæгуыдæр мын дзырдтай, бæгуы, фæлæ ма цы гæнæн ис, — дзырдта кæугæйæ уæйыджы лæппу.

## БАТЫРАДЗЫ БАЛЦ

Нарты равзаргæ фæсивæд нудæс æмæ ссæдз барæгæй, Батырадз дæр семæ, афтæмæй балцы ацыдысты. Бирæ фæцыдысты 'мæ быдырты дон никуы ардтой. Иу ран æрбынаткодтой, сæ

фæллад уадзынмæ. Кæстæрты арвыстой донагурæг, Батырадз дæр семæ афтæмæй. Иу ран Батырадз ыссардта хæлыны хус. Дистæ кодтой, уæдæ ай цы уа зæгъгæ, æмæ кæсынц æмæ иу ран къæдзæхы цъассæй калди дон. Сæ хæлыны хус дзы бауыдæстой, стæй йæ донæй дзаг кæнын байдъттой, фæлæ йын байдзагкæнынæн ницы амал ыссардтой. Уырдыгæй йæ рахастой, дон йæ хуылфы афтæмæй. Нудæс æмæ ссæдз барæджы дзы сæ дойны суагътой. Уæд Нарты зæронд лæгтæ тæрхон байдъттой, уæдæ ай цы уа зæгъгæ: ахæм диссаг куы никуыма фæдтам. Уæд фæстагмæ базыдтой, уый лæджы ахсæн кæй у, уый. Уыцы хъуыддаг Батырадзмæ диссаг фæкасти 'мæ йæхицæн загъта: «Адæймаджы гуыбын байдзагкæнгæ нæу æмæ кæддæриддæр хъуамæ мæхи уымæй хъахъхъæнон». Уыцы хъуыддаг йæхимæ айста зондæн. Уæд та уырдыгæй ацыдысты, бирæ та фæцыдысты, æмæ цыл баталынг, никæдæм уал хæддзæкодтой хъæумæ. Уалынмæ иу ранæй рухс кæлын байдътта, æмæ комкоммæ уырдаем бацыдысты, æмæ дзы разынди хъæу. Рухс кæцæй цыди, уырдаем бацыдысты 'мæ бадзырдтой мидæмæ. Рауади цæм иу ус æмæ цын, фысым бакæнут, уазджытæ, зæгъгæ загъта. Сæ иуты фæндыди мидæмæ бацæуын — иннæты нæ, фæлæ рухс никуыцæй уал калди, гæнæн нал уыд æмæ бацыдысты уыцы усмæ. Ус цæ лæджы хуызæн хорз ысуазæгкодта. Хуыссын афон куы 'рцыди, уæд ус æмæ йæ иунаг чызг быцæуы бацыдысты.

Чызг загъта:

— Ссæдзæн дзы мæ уаты куыд бахуыссæнкæнæм, афтæ.

Уæд мад дæр загъта:

— Нæ, æз мæрдтæм хæстæгдæр дæн æмæ ахæм хъуыддагыл никуал сæмбæлдзынæн. Дæуыл та царды бон бацайдагъ уæд, амæй фæстæмæ ма фендзынæ ахæм хъуыддæгтæ. Уæд чызг загъта:

— Нæ, нана, зæронд бæх байраджы цармы нæмыг бирæ хаттыты бахордта. Чызг йæ мады уыцы ныхасæй басаста, æмæ ссæдз барæджы чыззы уаты схуыссыдысты.

Уыцы ныхæстæ Батырадзы йæддæмæ ничи 'мбæрста, уый йæддæмæ цæ хатиагау ничи зыдта, уыдон та хатиаг адæм уыдысты. Уыцы хъуыддаг дæр та Батырадз йæхимæ зондæн райста 'мæ йæхицæн загъта: «Сылгоймаг мæгуыр у, никуыдæм цæуы, ницы уыны мæ ницæуыл æмбæлы». Уæд Нарт куы 'рыздæхтысты сæ балцæй, уæд та иу бон Батырадз ацыди цуаны, йæ йегæртты дæр йемæ акодта. Иу ран æм хъæуы уынджы рауадысты къуыбырхъус куыйтæ 'мæ йын йæ йегæртты ныппырхкодтой. Уæд та дыггаг бон ацыд цуаны, æндæр йегæртты акодта йемæ,

афтæмæй. Хъæуы куыйтæ дæр та цæм рауадысты, уæд йегæрттæ фæдæсныдæр ысты: куыйты разæй атахтысты, куыйтæ сæ фæдыл куы нытътæнг ысты, уæд цæм фæстæмæ фездæхтысты 'мæ цæ иугай хорз ныппырхкодтой. Уыцы хъуыддаг дæр та Батырадз йæхимæ зондæн аysta 'мæ загъта йæхицæн, уæдæ мааныл дæр тых куы цæуа, уæд хъуамæ афтæ бакæнон зæгъгæ.

## НАРТÆЙ ЛÆГДÆР

Уыди заман, æмæ Нартæм фæйнæрдыгæй куы лæбурдтой: фос цын нæ уагътой, сывæллæтты скъæфтой, æмæ сæ мыггаг куынæг кодта. Æрымбырд-иу ысты 'мæ ныхаскодтой:

— Æвæдза не сæфт хуыздæр у, нæ бабын — дзæнæт ахæм царды бæсты.

Уырымæг дзуры:

— Нартæй лæг лæджы хуызæн нал у, æз та зæронд бадæн, цы хъом ма дæн!

Бурæфæрныг зæгъы:

— Æз дæр дæуæй уæлдай ницы зæгъинаг дæн. Махæн нæ бонтæ фесты. Фæлæ ныры фæлтæрæй æз лæгау лæг нæ уынын. Нæ цард цард нал у, нæ кад — кад.

Хæмыц зæгъы:

— Æз дæр къаддæр нæ рацардтæн сымахæй, тыхæн — тых уыдтæн, цытæн — цыт. Ныр мæ ныфс дæр нал хæссын.

Сырдон зæгъы:

— Махæй ничи ницы 'рхъуыдыкæндзæни, фæлæ Сатанайы бафæрсæм. Сатанамæ арвыстой.

Сатана Нарты ныхасы ралæууыди 'мæ Нартæ зæгъынц:

— Сатана, де уазæг нæхи кæнæм æмæ нын радт йе мæлæты бар, йе нæ ирвæзын фæкæн.

Сатана дзуры:

— Æз сылгоймаг дæн, сымах — лæгтæ.

— Сылгоймаг æмæ нæлгоймагыл ам нæ цæуы дзырд, фæлæ Нарты 'намондзинадыл. Фос нæм нал зайы, сывæллон нæ никæмæ ис.

— Уомæ лæгтæ стут. Лæгтæ та хæцæг вæййынц, уынаг ысты.

— Мах де уазæг, Сатана, хурхæй нæ мауал мар, фæлæ исты хос.

Сатана фæрсы:

— Уе 'хсæн чи лæгдæр у, Нартæ?

— Лæгтæ негасдæр ыстæм.

— Лæгæй лæгдæр та?

— Неппæт дæр.

— Уæдæ ма цæуыл дзурут, фæйнæрдыгæй уæм лæбурдæуы, æмæ сыхмах дæр лæбурут, чи уын цы хъом у!

— Мах нæ зонæм, чи у махмæ лæбурæг, чи у нæ сывæллæтты давæг, нæ фосы фæкæнæг — дзургæ дæр дæм уымæн кæнæм.

— Уый зын арæн нæу. Æртæ сыхы стут. Æртæ хатты 'ртæрдыгæй бахæххъæнут æмæ базонат, чи у уæ сафæг. Нартæ байхъуыстой Сатанамæ. Уæллаг Нартæ Бурæфæрныг-æлдары бауырæдтой, Астæуккаг Нартæ — Уырызмæджы, Дæллаг Нартæ — Ацæйы. Фыддзаг æхсæв хъæххъæнынц. Уæд æмбисæхсæвты Сатана Батырадзы райхъалкодта 'мæ дзуры:

— Уæлæмæ ма сист, фæнычы бадынæй нæма схъыг дæ!

Батырадз нырма 'взонг уыди, ныхкъуырдаей сыстади 'мæ зæгъы:

— Циу, цæмæ ма стын кæныс?

— Уырызмæг хъæххъæнæг у 'мæ йæм акæс, цы фæци.

Батырдз талынджы ацыд æмæ азылди. Кæсы иу уæйыг уæргъ-бастæй рахæссы дыууæ лæджы, иуы та фæсарцбастæй. Баввахс и Батырадзмæ. Уæйыджы бæх ныффуттытæласы, къæх размæ не 'вары. Уæд уæйыг зæгъы йæхи 'взагæй:

— Фæлдысты фæу, ды ма къæх размæ ку авæрай, исты Хæмыцы фырт Батырадз дæ разы нæ бады!

— Уый у! — зæгъы бæх.

Æрæвнæлдта Саусæр уæйыг арцæй Батырадзмæ, хъуамæ йын æй йæ бæрзæйы ныссадза. Уæд Батырадз февналы, арцимæ уæйыджы йæ бæхæй æрыппæрста, хæцын байдыдтой. Ацæ, Уырызмæг, Бурæфæрныг бæхæй рагæпласынц, сæхи баауонкæнынц æмæ кæсынц. Нæ базыдтой Батырадзы. Батырадз уæйыджы къубал ыстонинмæ хъавыд, уæд æм Саусæр уæйыг дзуры:

— Мæн марыс, фæлæ додой дæ сæр, мæнæн ахæм æфсымæртæ ис æмæ мын ма туг агурдысты. Батырадз уæйыджы къубал ыстыдта 'мæ йæ фехста. Сæр атаhti 'мæ Саусæр уæйыджы æфсымæртæй иу Урссæр уыди, уый хъæбысы абадти. Урссæр уæйыг зæгъы:

— Оххай, ай æндæр лæппуйы зыввытт уыди.

Уырызмæджитæ уый куы федтой, уæд Нартæм æзфæразæйонæй хæрзæггурæггаг ызгъорынц. Батырадз та Саусæр уæйыджы бæхы комы бамбæхста 'мæ рацыди сæхимæ 'мæ та фæнычы

цур абырыди. Уæд Уырымæджитæ 'рхæддзæвæйынц æмæ зæгъынц Нартæн:

— Стыр диссаг федтам нæхи цæстæй, иу цавæрдæр фæнык-гуыз амардта не 'фхæрæджы, æмæ нын тас нал у. Ныхæстæ Сатана фехъуыста, æмæ зæгъы Нартæн:

— Нырма цин ма кæнут, фыдбылызты карздæр фæстæдæр ис. Нартæ та нынкъард ысты. Сатана цын зæгъы:

— Ногæй хъахъхъæнджытæ арвитут.

Уæллаг Нартæ арвыстой Йеухары, астæуыггаг Нартæ — Сосланы, Дæллаг Нартæ Уырымæджы. Хъахъхъæнынц. Æмбисæхсæвтæм æввахс та Сатана райхъалкæны Батырадзы ма йæм дзуры:

— Цавæр фынæй кæныс!

— Цы дæ хъæуы?

— Сыст уæлæмæ, Сосланæй ницы хъуысы.

Батырадз та арасти. Кæсы. Урссæр уæйыг рацæуы, уæргъ-бастæй рахæссы Сослан æмæ Йеухары. Уырымæджы та фæсарц-бастæй. Батырадз æнцад бадти æнæ исты дзургæйæ дурыл. Уæд Урссæр уæйыджы бæх ныххуыррытт-ныффуттытæласта. Урссæр уæйыг æм йæхи 'взагыл дзуры:

— Абыр размæ, Хæмыцы фырт Батырадз мыййаг нæй дæ разы!

— Растдæр уый у, — зæгъы бæх.

Урссæр уæйыг арц æрцафта Батырадзы чъылдымыл, фæлæ йæ Батырадз рацахста 'мæ йæ 'риста йæ бæхæй. Рахæц-бахæц систой. Батырадз æрбырсы Урссæр уæйыджы. Уый дæр йæ мæлæт базыдта 'мæ зæгъы:

— Багъæц, ахæм æфсымæр мын ис, кæрдзынау йæ дæндæгтæй дуртæ чи хæры. Уый уæддæр нæ ныуадздзæни ма маст.

Батырадз ницы сдзырдта, фæлæ та уый къубал дæр ысрæ-дывта 'мæ йæ фехста. Уымæн йе 'фсымæр Сырхсæр уæйыг уыд. Уый хæринаг хордта 'мæ Урссæр уæйыджы сæр йæ къусы смидæг и. Сырхсæр уæйыг бадзуры:

— Гъе, уæдæ, гъе, уый лæппуйы зыгъгъуытт уыди, гъе.

Уый куы федтой Сосланитæ, уæд Нартæм разгъордтой хæрзæггургæггаг. Нæ базыдтой уыдон дæр Батырадзы. Сосланитæ цалынмæ Нартæм хæддзæкодтой, уæдмæ та Батырадз уыцы уæйыджы бæхы дæр иннæ бæхы цур комы бамбæхста 'мæ сæхимæ атындзыдта. Сбадти та сæ фæнычы. Сосланитæ Нартæм хæрзæггургæггаг фæзындысты 'мæ хъæркæнынц:

— Мах федтам нæхи цæстæй, не 'фхæрæг кæй фæмарди, уый.  
Сатана та фæзынди Ныхасмæ уыцы дзырдтæм æмæ зæгъы:

— Багъæцут, Нартæ, ма-ма цинкæнут, фыдбылызы фыдбылыздæр фæстейы ис. Фæлæ ахсæв дæр хъахъхъæнджытæ бауыромут æртæ раны, æвзонгдæрты. Уæллаг Нартæ Бурæфæрныджы кæстæр лæшпуйы бауырдтой, Астæуыггаг Нартæ Уырызмæджы фырты, Дæллаг Нартæ Ацæмæзы Хъахъхъæнынц, æмбисæхсæвтæм хæстæг та Сатана райхъалкодта Батырадзы 'мæ йæм афтæ дзуры:

— Уæлæмæ сыст, хуысгæйæ дын нæу!

— Цы та у?

— Нæ лæппу хъахъхъæны 'мæ йыл исты 'рцæудзæн, акæс æм. Батырадз та рацыди 'мæ донбылыл æрбадти. Рацæуы Сырхсæр уайыг. Дойны кæны 'мæ цъити йæ сæрыл хæссы 'мæ йæ цъиры. Йæ бæх æрбаввахс и, футтытæкæнын байдыдта. Сырхсæр уайыг æм дзуры бæхмæ йæхи 'взагæй:

— Алæс размæ, исты Хæмыцы фырт Батырадз нæй дæ разы!  
Бæх дзуры:

— Растдæр уый у, ды кæй кой кæныс.

Сырхсæр уайыгæн Ацæмæз фæсарцбаст уыди, иннæ дыууæ лæшпуйы та уæргъбаст уыдысты. Сырхсæр уайыг й' арц Батырадзы къæбутмæ фæдардта, а ныр æй нырриуыгъта, афтæ Батырадз арцмæ фæлæбурдта 'мæ барæджы зæххыл æрцавта. Райдыдтой хæцын. Кæрæдзиуыл нал ауæрстой. Батырадз асæй къаннæгдæр уыд, фæлæ арæхстджындæр. Уайыг ыстырдæр æмæ гуымирыдæр. Кæрдтæй нæ састысты, арцæй — иннæ ахæм. Бавнæлдтой армæй хæстмæ. Батырадз уайыджы сæрмæ фæлæбурдта, афтæ йæ 'рриуыгъта 'мæ уæйыджы сæр уайыгæн йæ уæхсчыты 'мвæз абырыди, стæй хæрæджы къæлæтау ыстасыди. Дыггаг риуыгъдæн цæнгтæ ронбастмæ 'рбырыдысты. Ёртыггаг риуыгъдæн ронбаст æрбадæнмæ ныббырыди. Уæд йæ уд систа Сырхсæр уайыг, æмæ йын йæ бæхы Батырадз комы иннæ бæхтимæ бафснайдта, стæй сæхимæ фæнычы абырыди. Ацæмæзтæ Нартæм дугъкодтой æмæ радзырдтой:

— Диссаг федтам! Нарты 'фхæрæджы иу æнæдаст лæппу амардта. Нартæ та ныццинкодтой. Сатана бацыд Ныхасмæ 'мæ фæрсы:

— Цæй, чи уæ у лæгдæр, Нартæ?

Нартæ зæгъынц:

— Не 'гасæй лæгдæр у уыцы 'нæдаст лæппу, зæрондæй суанг æвзонджы онг тых йе уæнгты ис.

Сатана зæгъы:

— Гье, уæдæ макуыуал зæгъут афтæ: негас дæр лæгтæ стæм æмæ ноджы лæгæй лæгдæртæ стæм. Æртæ хатты уæ чи фервæзынкодта, уый у Батырадз, Хæмыц — йæ фыд.

Хæмыц зæгъы:

— Уый мæ фырт к' уайд, уæд мæнау æртæ бонмæ Нарты рæгъæуты 'ртывæр фæкæнид, Хæмыц Нартимæ афтæмæй фæцарди.

Сатана раздæхти 'фхæрд цæстæнгасæй. Батырадз æй фæрсы:

— Цæуыл æнкъард æмæ сагъæссаг дæ, зæгъ мын æй?

Сатана загъта:

— Дæ лæгдзинад бæргæ сбæрæг и, фæлæ дæ фыд Хæмыц уæддæр мæн æфхæргæ бакодта, дæу та — фаугæ.

— Цæмæн?

— Зæгъы, зæгъгæ ды Хæмыцы фырт к' уаис, уæд æртæ бонмæ, уыйау, Нарты рæгъæуттæ 'ртывæр фæкæнис. Батырадз азгъордта коммæ. Саусæр уæйыджы бæхыл абадти 'мæ Саукоммæ фæцыди. Ратæлæткодта Нартæм Саусæр уæйыджы дзуджы. Нартыл цæ байуæрстой. Уæд Хæмыц зæгъы:

— Уый мæ ныфс у, фæлæ хъару кæм и?

Фездæхти Батырадз фæстæмæ. Урссæр уæйыджы бæхыл ацъунг и 'мæ Урскоммæ фæцагайдта. Ратæлæткодта Урссæр уæйыджы рæгъæуттæ дæр. Байуары цæ Нартыл. Хæмыц зæгъы:

— Уый мæ хъару у, фæлæ уæд мæ тых та цы фæци? Батырадз та коммæ бауади. Сырхсæр Уæйыджы бæхыл абады. Сырхкоммæ атæхы, ратæры Сырхсæр уæйыджы фос, Нартыл цæ байуары 'мæ иу бон Нартæ фос æртæ хатты фылдæрæй райсынц сæхи фосæй уæлдай.

Хæмыц зæгъы:

— Гъеныр мæ уырны, æцæг мæ фырт у, уый.

Бацыд Батырадзмæ 'мæ зæгъы:

— Нартæй ды лæгдæр дæ, сæ лæгдæртæй та уæлдæр дæ.

Ныттыхсти Батырадзыл.

Нартæ дæр уæлдай ницы уал загътой Батырадзы тыххæй. Батырадз дæр куыннæ скадджын уыдаид!

## НАРТÆ ФÆСХОХМÆ КУЫД АЦЫДЫСТЫ

Нарты Уырызмæг, Уырыдз æмæ Батырадз ысфæндкодтой фæсхохмæ хатæны ацæуын æмæ загътой: «Иуыл бадгæ куы кæнæм, уæд хорз нæу». Ацыдысты 'мæ цыл Сырдон амбæлд. Уыдон Сырдонæй æлгыстæй тарстысты 'мæ фæстæмæ раздæхтысты.

Стæй загътой: «Мах Сырдоны тыххæй нæ хъуыддаг куы ныу-уадзæм, уæд уый диссаг нæу!» Дыггаг бон та араст ысты фæсхохмæ. Сырдон та цыл амбæлд æмæ йын балæхстæкодтой, цæмæй цæ ма ралгъыстаид. Фæлæ цæ Сырдон уæддæр ралгъыста:

— Залты цъити, æнусы мит уыл ныууарæд, цæуæн, хæрæн уын куыннаæ уа, уе 'рчъиты хъустæ куыд ныллыгкæнат æмæ уыдон сæ фæсæлтæй куыд ысфыцат. Сырдоны 'лгъыст цыл æрцыд, æмæ цыл бирæ мит ныууарыд. Уыдон се 'рчъиты хъустæ ныллыгкодтой æмæ цæ бахордтой. Уалынмæ цæм хохæй рувас æрцæйцыд æмæ бацинкодтой, фæлæ рувас бæласы мæрамæ бахызти.

Уыдон æм кастысты 'мæ йæ фæдыл æрцыдысты. Батырадз йемæ Уырыдзы худ ахаста. Бæласы мæрайы худыл арт бафтыдта. Рувас куы суынгæг, уæд æрхаудта, стæй йæ бахордтой. Фæлæ цæм уыйфæстæ æгад æркасти мæ загътой: «Ау, махæн худинаг уыди рувас бахæрын æмæ худинаг дæр фестæм. Ныр Хуыцауæй æмæ зæххæй ард бахæрæм, нæхицæй дарддæр мах ацы хъуыддаг искæмæн куы схъæркæнæм». Рувасæн ма баззад йæ царм æмæ йыл нæ фидыдтой, алчидæр æй йæхимæ хъавыди. Батырадз загъта:

— Рувасы царм мæнæн куы радтиккат, уæд дзы Хæмыцæн кærцы 'фцæггот акæнин. Уырыдз загъта:

— Мæнæн æй куы радтиккат, уæд мæнæн нæуæг гуыр д ис æмæ дзы уый къæхтæ стухиккам. Уырымæг цын загъта:

— Мæнæн æй куы радтиккат, уæд-иу дзы ныхасы мæ къухтæ акæнин æмæ-иу уе 'хсæн уæзданæй бадин.

Куы нæ йыл бафидыдтой рувасдзармыл, уæд загътой: «Уæдæ афтæ бакæнæм, Нарты тæрхоны лæгтæм æй æрхæссæм, æмæ йæ уыдон кæмæн ыстæрхонкæной, уый йæ ахæсдзæн». Уыйфæстæ фæсхохæй рацыдысты 'мæ Нарты хъæумæ куы 'рцæйхæддзæ кодтой, уæд цæм мæрдтæ дзæппæзтæй дзурынц: «Æгас цæут, рувасхортæ!» Уыдон загътой: «Гъей, Хуыцау нæ куыд ралгъыста!»

Нартыхъæумæ ссыдысты, æмæ цын нал уыди бамбæхсæн сæ хъуыддагæн. Райсомы рувасдзарм æрхастой Нарты тæрхоны лæгты размæ 'мæ цын загътой:

— Ацы рувасдзарм ыссардтам æмæ йыл нæ бафидыдтам. Ныр нын сыхах ыстæрхонкæнут æмæ кæмæн æмбæлы уымæн æй радтут. Уæд Нарты тæрхоны лæгтæ загътой:

— Ницы бирæ тæрхон ыл хъæуы. Ихджын донæй Цыппархъусджын аг байдзагкæнут æмæ уый дзыхы ныхæстæй чи рафыцынкæна, уый йæ ахæсдзæн.

Раздæр бар радтой Уырымæгæн. Уый аджы уæлхъус алау-уыд æмæ загъта:

— Мæнæ аг, æз дæ разы мæнг ныхæстæ нæ фæкæндзынæн, фæлæ мæ дæхæдæг дæр ма фæсай! Нарты тæрхоны лæгтæ кæрæдзимæ бакастыты 'мæ загътой: «Нæй, Уырымæг æй н' амбулдзæн!» Стæй Уырымæг райдыдта ныхæстæкæнын:

— Æз ардыгæй ацыдтæн Аскъуыппмæ сырды марынмæ 'мæ дзы хорз сырды амардтон. Сырд мæ размæ 'ртылди. Стæй кæсын, æмæ йæ никуал ауыдтон: кæмдæр фæтары. Æз фæкатай дæн, уæдæ мæ сырды цы фæци загъгæ. Аскъуыппы рæзты бацыдтæн, æмæ мын уым иу ран иу ус æмæ лæг мæ сырды марды ыстигъынц. Дуар мын бакодтой æмæ мæ хæдзармæ бакодтой. Мæ сырды мардæй ма мын æхсæвæр бахæрынкодтой. Уыйфæстæ мын уат бакодтой æмæ схуыссыдтæн. Гытцыл куы ахуыссыдтæн, уæд ус йæ цонг радардта, æмæ бæстæ ныррухс-ныссыгъди. Æз усыл фæхъæркодтон: «Басыгъдыстут!» Уый загъта: «Æнцад хуысс, Уырымæг, ницы дæ дзырддаг и». Уыйфæстæ та усæн йæ фарс разынд æмæ та бæстæ ныссыгъд-ныррухси. Æз та загътон усæн: «Басыгъдыстут». Уæд уыцы усæн йæ лæг фестæди 'мæ мæ нымæтын йæхсæй ныцътыккласта. Æз тæхгæ егар фестæдтæн. Адæм мæ куы базыдтой, уæд мыл дзугфыййæуттæ 'лхæнынмæ фæлварын байдыдтой. Иу хатт хохы мидæг фæцæуын мæ хицауы фæдыл æмæ саджы ауыдтон. Цал æрдуйы йыл уыди, уал æрттывды кодта саг. Æз æй фæстейы сурын байдыдон саджы. Уый мæм раздæхт æмæ мæм дзуры фæстæмæ:

— Мæн ма сур, ма, Уырымæг, мæн дæ хуызæттæ не 'рбайафдзысты. Фæлæ ма цæмæй Уырымæг фестай, уый тыххæй дæхи срынчынкæн, æмæ дæм уыцы ус æмæ лæг æртæ 'хсæвы баддзысты. Æртыггаг æхсæв ку' афынæй уой, уæд сыст, æмæ нымæтын йæхс дæ къухы бафтдзæн. Ды уыцы нымæтын йæхсæй дæхи 'рцæв æмæ Уырымæг фестдзынæ. Стæй дзы ус æмæ лæджы дæр ныццæв, æмæ уыдон та сылхæрæг æмæ нæлхæрæг фестдзысты. Кæд æмæ афтæ нæ саразай, уæд дæхæдæг тæхгæ йегарæй баззайдзынæ».

Æз, саг мын куыд бацамыдта, афтæ сарæзтон. Нымæтын йæхсæй мæхи 'рцавтон æмæ фæстæмæ Уырымæг фестæдтæн. Стæй дзы ус æмæ лæджы 'рцавтон, æмæ сылхæрæг æмæ нæлхæрæг фестæдысты. Уырымæг йæ ныхæстæ уыуыл фæци, фæлæ аг йæ ныхæстæм нæ рафыхт. Уыйфæстæ Уырыдз загъта:

— Æз мæнг ныхæстæ нæ фæкæндзынæн, ацы рувасдзармы тыххæй. Æз æмæ Сослан уыдыстæм хохы 'мæ иу тæрхъус амардтам.

Сырдкѣарт аѣ акодтам, стѣй йѣ сфизонаѣгкодтам аѣахѣанѣй. Сослан хуыссыди, аѣз аѣ аѣд уѣахст аѣахѣанѣй сыджытыл ѣрсагѣтон. Тѣрхѣусы мард агѣпласта 'мѣ никуы уал фѣзынди. Сослан куы райхѣал, уѣд мѣ 'рфарста:

— Нѣ физонаѣг кѣм и?

Ѧз ын хѣуыддаг бамбарын кодтон.

— Мѣ тѣрхѣусы мард мын бахордтай, аѣндѣра фыхѣй тѣрхѣус кѣд алыгѣди?

Ѧз Сосланаѣн загѣтон:

— Цѣуыл бамасткодтай, цѣ, Сослан, ус дѣр дын куы нѣ ис, ус!

Уый мын загѣта:

— Ѧмѣ усѣй цы кѣнын, фѣлѣ тѣрхѣусы мард бахордтай ѣмѣ ныр ѣххормагѣй бадѣм.

Ѧз та йын загѣтон:

— Ѧмѣ Бурѣфѣрныг Уысыбийы чызг курынмѣ ку' аѣѣуѣм, уѣд нѣ уый кѣрдзынѣй нѣ бафсаддзѣн? Уыйфѣстѣ ма уырдыгѣй ацыдыстѣм ѣмѣ Бурѣфѣрныг Уысыбийы ѣрвадмѣ бацыдыстѣм. Бурѣфѣрныг Уысыбийы чызг уыд уады хѣус фѣрдыджы гуыбынѣй конд. Мах йѣ рѣзты ку' ацыдыстѣм, уѣд кѣрдгѣ-хуыйгѣ бадти 'мѣ нын уѣлѣмѣ нѣ фестад. Стѣй фѣстѣмѣ куы раздѣхтыстѣм йѣ рѣзты, уѣд нѣм бахудти. Сосланаѣн дѣр йѣ зѣрдѣ фѣрухси. Уѣд ѣз Сосланаѣн загѣтон:

— Худгѣ нѣм хорз куы бакодта ацы чызг, уѣд ацы хѣуыддагѣн куыд бакѣнѣм?

— Ѧмѣ йын цы бакѣнѣм, кардѣлвѣстѣй нѣ хѣцын нѣ хѣѣудзѣн!

Уалынджы Бурѣфѣрныг Уысыби дѣр кѣѣѣйдѣр ѣрцыд. Мах дын йѣ хѣдзѣры рыйѣфѣта 'мѣ нын загѣта:

— Ѧгас цѣут, уызджытѣ! Куыд ѣнкѣардѣй бадут мѣ хѣдзѣры? Кѣѣѣй ыстут, уый мын зѣгѣут.

Ѧз ын загѣтон:

— Мах Нартѣй ыстѣм. Фѣрныг лѣг дѣ хонынц ѣмѣ дѣм уынынмѣ 'рцыдыстѣм.

— О мѣ хуртѣ, уѣдѣ ѣз дѣр уѣ уындмѣ куы бѣллыдтѣн. Нарты хѣусгѣ кѣнын, фѣлѣ уын уѣ адѣмы куынѣ зонын.

— Уѣдѣ нѣ кѣд ысузѣгкѣанѣй, уѣд мах ыстѣм усгур мѣнѣ мѣ кѣстѣр ѣфсымѣрѣн.

— Ѧз Нарты куыннѣ сузѣгкѣэндзынѣн, уѣ фѣндмѣ бѣлгѣ куы кодтон!

— Уæдæ дæ мах дæр æндæр ницы агураг ыстæм.  
 Уæд Бурæфæрныг Уысыби 'хсæвæр ыскодта æмæ нын загъта:  
 — Чызг фенын дæр зын нæ уыздæн, фæлæ уал æхсæвæр бахæрæм.  
 — Махæн не 'хсæвæр гъеуæд уыздæни, дæ чыззы нын куы фенынкæнай.

Уæд нæм чызг иу уатæй иннæ уатмæ дзуры:

— Мæн уын цы фенын хъæуы, кæд мыл уæхæдæг æрвæссут, уæд æз уæлдай ницы зæгъын.

Уыйфæстæ кæрдзын бахордтам æмæ суанг боны цъæхмæ фæбадтыстæм. Стæй нæ бæхтыл ысбадтыстæм æмæ рацыдыстæм. Чыззы дæр немæ рахастам.

Уæд уыцы ныхæсты фæстæ агмæ фæзылд. Стæй Сосланмæ дзуры:

— Æз мæнг ныхæстæ куыд нæ фæкодтон, афтæ ацы аг непæты дæр сайдзæн.

Уæд Батырадз фестад æмæ загъта:

— Сымах иууылдæр гæды ныхæстæ фæкодтат, фæлæ ма ацы аг мæн фæсайæд!

Агæн йæ уæлхъус лæууыди Уацилла 'мæ йæ фыцын нæ уагъта. Батырадз агмæ фæцæйцыд æмæ загъта:

— Уациллайæн йæ лæппуйы къубал куыд ныллыгкодтон, афтæ йын йæхи къубал дæр ныллыгкæндзынæн.

Уацилла агæпкодта Батырадзы ныхæстæм, æмæ аг дæр рафыхти. Нарты тæрхоны лæгтæ бахудтысты Батырадзмæ, æмæ загътой:

— Гъей, кæд нын Батырадзы хуызæн лæджыгъæдджын лæг ничиуал разына!

Уыцы ран Нарты тæрхоны лæгтæ адæмы 'хсæн рувасдзарм Батырадзæн радтой, æмæ сæ ныхас уыуыл ахицæн.

## БАТЫРАДЗ ТÆРИГЪÆДДЖЫНТЫ КУЫД МАРДТА

Батырадз аллæбон дæр хур ыскæсынæй хур æрныгуылынмæ зылдис Телдурайыл бадгæйæ тæригъæдджынты марыныл æмæ мардта аллæбон дæр фондзыссæдз тæригъæдджыны. Иу йæ фондзыссæдзы иу хъуаг кодтой. Дыууæ зылды 'ркодта хурыс-кæсæнæй хурæрныгуылынмæ 'мæ никуы ардта тæригъæдджынтæй иу. Чабæйы мæзджыты иу йефæнды ламаз кодта 'мæ

уыуыл йæ зæрдæ фехсайдта. Кард æм фелвæста. Дуры сæр лæууыд йефæнды, æмæ йæ мæсты цæф ныккодта Батырадз йефæндыйы. Йæ фырмастæй кард æмæ йæ цонг дæр аныгъуылдысты дуры. Йефæндыйы хуылфæй та ахауди дыууæ куыдзы къæбылайы. Тынг дис фæкодта Батырадз уыуыл. Хъуыран систа 'мæ нымадта, Хуыцау, ацы къæбылаты уыцы лæджы хуылфы цæмæ уыдысты, уый мын базонынкæн зæгъгæ. Хъуыраны фыст уыдис: «Уыдон уымæн уыдысты 'мæ йе 'рдхорды усмæ бахъуызыдис. Дунейыл уымæй тæригъæддæр ницы ис, йе 'рдхордыл адæймаг галиуæй куы цæуа».

## БАТЫРАДЗ АНÆСÆР ЗÆППАДЗМÆ КУЫД БАЦЫД

Иу хатт Батырадз фæцæйцыд фæндагыл, æмæ йæм фæндагæронæй дзырдта иу йе 'мгар лæппу æнæсæр зæппадзы хуылфæй, Батырадз, курын æмæ рацу, кæрдзын иумæ бахæрæм зæгъгæ.

Батырадз фæдискодта, хонгæ мæ кæны, фæлæ 'нæсæр зæппадзмæ кæдæм бацæудзынæн зæгъгæ.

Лæппу йæм дзуры:

— Батырадз! Раздæх æмæ иумæ бахæрдзыстæм.

Бацыдысты Батырадзимæ 'нæсæр зæппадзмæ, æмæ дзы мидагæй уыди хорз галуантæ. Лæппу ламазкодта сырхзынг дурыл. Дурыл иу куы 'рлæууыд, уæд-иу йæ къахы бынтæм дзул æрбацыди. Йæ уæрджытæ куы 'рæвæрдта дурыл, уæддæр, йæ къухтæ 'мæ йæ сæры бын дæр. Тынг дис ыл фæкодта Батырадз, фæлæ сæ фæсдуар дзæргъ баст уыд. Тынг хъыг уыдис Батырадзæн уыцы дзæргы уынд. Лæппуйæн загъта, ламазконд куы фæцис, уæд.

— Кæй мæ 'рбахуыдтай, уымæй бузныг, фæлæ дæлæ фæсдуар баст чи ис, уый та дын цию?

Лæппу загъта:

— Уый мæ мад у.

Батырадз фæрсы:

— Æмæ дæ мад цæмæн афтæ у?

— Уый уымæн афтæ у, æмæ уæлæуыл мæнæн æнæ ме 'мгар кæрдзын хæрæн нæ уыд. Ме 'мгæртты-иу куы 'рбакодтон, уæд-иу цæ уый хуытæ хуыдта. Йеныр йæхæдæг мæрдты хуы у.

Батырадз сламазкодта:

— Хуыцау! Уæдæ уыцы хуыйы уæлæуыл куыд уыд, афтæ ног чын-  
дзы хуызæн фестынкæн.

Хуы ног чындз фестад æмæ дзуры:

— Лæппу! Ацы хуытæ нæ уæлæуыл нæ уагътой, фæлæ нæ  
мæрдты дæр нæ уадзынц, æви цы? Батырадз тобæ 'рхаста:

— Хуыцау! Уæдæ цы уыд, уымæй йæ авд фыддæр хуыйы  
фестынкæн.

Хуы фестад. Батырадз сæхимæ рацыди.

Батырадз — йæ нæртон ном, Хадзырæт-Али та йæ хъуыраны ном.

## ХЪЫЗЫМÆТ ÆМÆ НАРТЫ ГУЫППЫРСАРТÆ

Уациллайæн авд хæрæфырты уыдис. Уыдон райгуырдысты авд  
азмæ. Авд азы рацыди лæппуты гуырдыл, уæд та Уациллайæн  
ноджы райгуырди хæрæфырт, лæппу нæ, фæлæ чызг. Ном ыл  
сæвардтой Хъызымæт.

Авд æфсымæры, Уациллайы хæрæфырттæ, сфæндкодтой сæ  
хойы буцæй ысхъомылкæнын. Сау денджызы былыл Хъызымæтæн  
сарæзтой бæрзонд æрхуы мæсыг. Йæ чъыр авдазыккон кæмæн  
уыдис, ахæмæй та йæ сæрдгæ бакодтой.

Хъызымæт рæзти, йæ афонмæ ацыди, усгур æм сарæх и, фæлæ  
никамæн куымдта.

Авд æфсымæры загътой:

— Нæ хо махæй авд азы кæстæр у. Авд азмæ хуыздæр миниуæг  
чи равдиса, уымæн æй раддыстæм.

Авд азмæ алчи йæ миниуæг æвдыста — уæдæ зондæй, уæдæ  
'гъдауæй, уæдæ хъаруйæ. Авд азы дæргъы авд æфсымæры алырдæм  
сæ хъус дардтой. Зондæй равзæрстой Уырымæджы, уæзданæй  
— Сосланъ, тыхæй — Батырадзы, зарынæй — Хæмыцы. Авд азы  
фæстæ алчи йæ амонд æвзæрста Хъызымæтыл, фæлæ авд æфсы-  
мæры никай равзæрстой.

Уæд Нарты гуыппырсартæ авдæй рацыдысты: Бурæфæрныг,  
Уырымæг, Хæмыц, Сослан, Батырадз, Ацæмæз æмæ Нарты  
хæрæфырт Сæхыг. Бацыдысты авд æфсымæрма, Уациллайы  
хæрæфырттæм, æмæ зæгъынц:

— Уазæг нæ уадзут, фысымтæ.

Кæстæр æфсымæр рауади 'мæ дзуры:

— Уазæг Хуыцауы уазæг. Мидæмæ нæм рахизут.

Нартæ бахызтысты мидæмæ. Уайтагъд ыздыхтуырынхъджын фынг сæ разы февзæрди. Хæрд, нуæзт дæр йæ уæлæ, фæлæ Нартæ ницы хъауынц, ницæмæ дæр агайгæ кæнынц.

Фысымтæ фæрсынц:

— Истæмæ цæуылнæ 'вналут?

Уырымæг зæгъы:

— Мах хæрд æмæ ныуæзт цух не стæм, нæ дæр уый æнхæлцау ыстæм. Мах æрцыдыстæм сымахмæ.

— Уæд цæй фæдыл?

Бурæфæрныг зæгъы:

— Мах, Нартæ, æрцыдыстæм уæ хо Хъызымæты тыххæй, мах фæнды Хъызымæт Нарты чындз куы бауид, уый. Нартæй хуыздæр ма кæм ыссардзыстут хæстæгæн?

Æфсымæртæ зæгъынц:

— Хъызымæты йæхи куынæ фæнда, уæд уый æвастæй нæ бон нæу æмæ йæ искæмæн тыххæй радтæм.

Сослан дзуры:

— Ракæнут ма уæ хойы нæ цурмæ.

Æфсымæртæ ракодтой сæ хойы — Хъызымæты. Йæ цæсгомы рухсæй къултæ ныррухс ысты. Йæ къахæрбайстмæ йын Нартæ нымдзастысты. Уырдыг ыслæууыд Хъызымæт æмæ цын арфæ ракодта йæ сæрæй.

Хæмыц дзуры:

— Кæй дæ, уыдонимæ 'нæнизæй цæр, хорз амонд дæ хай, фæлæ дæм мах æрцыдыстæм фæрсынмæ: Нартæн разы дæ æви нæ, мах фæнды, цæмæй цæм чындзы фæцæуай.

Хъызымæт дзуры:

— Нарты кой рагæй хъусын, фæлæ цæ ницæмæй зонын, кæмæ цæ цы миниуæг ис, уый нæ хатын. Кæд мын м' авд фарстæн дзуапп раддзыстут, уæд разы дæн.

Нарты хæрæфырт Сæхыг дзуры:

— Зæгъ дæ фарстытæ.

Хъызымæт æрыхснырста, йæ фындзæй æххормаг бæлон æрхаудта 'мæ зæгъы:

— Гъеуый уæ исчи сдзæбæхкæнæд, æмæ базонæд, ц' аххосæй у рынчын?

Нартæ бæлоны уыдтой радыгай. Уæд æй Бурæфæрныг райста, бæлоны йæ комытæф бауагъта, бæлон адзæбæх æмæ стаhti.

Бурæфæрныг фæрсы:

— Цы зæгъыс, Хъызымæт?

Хъызымæт дзуры:

— Уынын, ды дæ фæрныгджын лæг. Дæ мыггаджы дæуæй исджындæр ничи и 'мæ бахъуыды сахат мæлæг лæгæн æххуысхъом дæ. Дæуæй ницы хъасткæнын, фæлæ мын ныр та меннæ фарстæн радтут дзуапп. Мæ мадырвадæлтæм уыдтæн. Мæ дыууæ 'фсымæры фæхыл ысты, боны фæстагмæ бафæлладысты. Уæд цæ иу æрлæууыди 'мæ зæгъы: «Цæв мæ, кæд дын æвгъауаг нæ дæн, уæд». Уæд дыггаг æфсымæр дæр æрынцади, цыдæр хъуырхъуыр ма акодта 'ндæр ницыуал загъта. Уый цы амоны?

Уырымæг зæгъы:

— Уый уый амоны, æмæ йæ хыл раздæр чи ныууагъта, уый зонджын уыдис, иннæ та æдылдызæф, æмæ ахæмæн æнæ хъуырхъуыргæнгæ нæй хос, цыфæнды йын куы дзурай, уæддæр. Зонджыны фарс Хуыцау у, æдылйы фарс та — фыдбылыз.

Хъызымæт зæгъы Уырымæгæн:

— Бæрæг у, ды Нарты мыггагæн сæ зонджындæр кæй дæ. Раст дзуапп радтай. Дæ хуызæн цы мыггаджы ис, уырдаæм чынды фæцæуын æмбæлы, ницы фау дæм хæссын. Ныр мын ме 'ртыггаг фарстæн радтут дзуапп. Мæ мадырвадæлтæм уыди авд чыззы. Сæ иуæй иннæ хæрзконддæр, хæрзуынддæр. Цыдысты цæм усгуртæ алырдыгæй. Уæд алы усгуримæ йæхи цæуæг кодта Донбеттырты лæппу, æмæ-иу чыззытæ уый куы федтой, уæд-иу сæ хуыз фæтары, мæстæйдзаг-иу баисты. Цæмæн, цæй тыххæй, гъеуый мын райхалут.

Хæмыц зæгъы:

— Уый-иу цæстыкодта чыззыты. Донбеттырты лæппу усгуртимæ куынæ цыдаид, уæд чыззытæй иу дæр йæ хуыз нæ сæфтаид, нæдæр мæсты кодтаид.

Хъызымæт зæгъы Хæмыцæн:

— Раст дзуапп мын радтай. Зыны дыл, ды сылыстæг уарзаг дæ, уый. Фæлæ дæ хуызæн дæр хъæуы мыггаджы. Де 'знаджы мыггагæн тыхбакæнын, уымæй ызнаг мæлгæ кæны 'мæ мæтæй мæлы. Ды дæр пайда дæ, æмæ дæ мыггагмæ ацæуынаг дыууæ зæгъæн нæй. Фæлæ мын ныр та иннæ фарстæн радтут дзуапп. Мæ мадырвадæлтæм хинысырд сахуыр. Уымæн тых бакæной, уый нæ фæрæзтой. Уæд æм мæ фыд ацыди йе 'рцахсынмæ. Иуран æй баййæфта 'мæ йæ асырдта. Сырд фæкæсфæкæскодта фæстæмæ.

Уæд мæ фыд иу уæрмы ныггæпласта. Хинысырд фæстæмæ фæкасти 'мæ зæгъы: «Ай мæ сурæг куынæ ис, уæд кæдæм лидзын!» Раздæхти фæстæмæ.

Уæрмы уонг куы 'рбахæддзæ ис, уæд æй йæ къахæй æрцахста мæ фыд. Хинысырд лæгъстæтæ бæргæ кодта, зæгъгæ нал цæудзынæн, фæлæ йын нæ батæригъæдкодта, амардта йæ. Æмæ уый цæй тыххæй? Зæгъут мын æй.

Сослан зæгъы:

— Уыцы сырды дæ фыд никуы 'рцахстаид, хинæйдзаг уыд, фæлæ хингæнæгæй хиндæртæ вæййы, æмæ йæ дæ фыд хинæй æрцахста.

Хъызымæт дзуры Сосланмæ:

— Зыны дыл тыхджын дæ уый, фæлæ ды та уыцы хинысырдæй æмæ мæ фыдæй дæр Нарты хиндæр дæ. Де 'знагыл хинæй фæтых-вæййыс æмæ дæ уый аразы. Ды цы мыггаджы дæ, уым ис дæ 'руаджы фæцæрæн. Ницы фау дæм хæссын. Ныр та мын радтут ахæм фарстæн дзуапп. Мæ мадырвадæлтæм уыд уазджытæ, уæд иннæ фæлтæр уазджытæ дæр æрбацыдысты, æмæ фыддзаг уазджыты кæстæр уыдон бæхты дæр æрыфснайдта, стæй та æртыггаг фæлтæр дæр æрбацыди, æмæ та уыдон бæхты дæр æрыфснайдта.

Афтæмæй хæдзармæ 'ппæты фæстæ бацыди, кæд сегасы разæй æрцыди, уæддæр, æмæ уый ц' амоны?

Сæхыг дзуры:

— Уый æвдыста æвзыгъддинад йæхи 'мбæлтты раз, дыггæгты 'мæ æртыггæгты раз дæр, цæмæй йæм хæрамæй æмæ аиппæй мацы бафиппайой.

Хъызымæт зæгъы Сæхыгæн:

— Уынын, ды дæ уæздан æмæ раст лæг, дæ фæрцы ис дæ мыггаджы фæцæрæн. Хæрамæй дæм ницы арын. Ныр мын зæгъут дзуапп ахæм фарстæн. Мæ мад чындзы цы бон цыди, уыцы бон мæ мадмæ скъæфæг дæр æрцыди. Уæд мæ фыд зæгъы сияхсæн: «Ды дæ цыд кæн, а скъæфæджы мæхи бар уадз». Йæхæдæг йæ риуæмбæрц æрлаууыди скъæфæджы раз æмæ йæ размæ нал уадзы. Диссаг уый нæ уыд, фæлæ диссаг уый уыд, авд авды кæрддзæфтæ фæци 'мæ мады фыд æмæ н' амарди, авд бонмæ сдзæбæх и. Гъемæ уый цæмæн афтæ уыд?

Батырадз зæгъы:

— Дæ мады фыдмæ хиндзинадæй ницы уыд, фæлæ уыди раст

адæймаг. Нæ дæр æм хæрам исты уыд æмæ йæ риуæмбæрцæй хъахъхъæдта йæ кад æмæ йæ мыггаджы ном.

Хъызымæт Батырадзæн зæгъы:

— Уынын, ды дæ раст адæймаг. Фидарзæрдæ 'мæ ныфсы гуырæ. Цыфæнды знагмæ дæр цæуыс æргомай, тæрсгæ нæ кæныс, æмæ хъахъхъæныс дæ ном, дæ мыггаджы ном. Фауинаг ницæмай дæ. Ды цы мыггаджы цæрыс, уырдаæм фæцæуынаг фæсмойнаг ницы ис. Фæлæ ма уæм фæстаг фарст дæр дæдтын. Мæ мад чындзы куы цыди, уæд мæ фыды фæндыр ныппырх и, æмæ чындзхæсджытæ цæмай æнкъард ма кодтаиккой, уый тыххæй дæттæ заргæ кодтой, кæмттæ хъыргæ кодтой, æврагътæ 'мдзæгъд кодтой, сырдатæ кафгæ кодтой, æмæ уый цæмæн уыд?

Ацæмæз зæгъы:

— Уымæн æрдзон лæвар Хуыцау радта 'мæ ма йæ фæндыр цæмæн хъуыди!

Хъызымæт дзуры Ацæмæзæн:

— Раст зæгъыс. Бæрæг у, ды дæхæдæг дæр тынг дæсны фæндырдзæгъдæг дæ, уый. Маст æртайынкæндзынæ дæ фæндырдзæгъдæй, цинмæ цин бафтаудзынæ дæ рæсугъд зардæй æмæ ды цы мыггаджы цæрыс, уым ис фæцæрæн. Фау дæм ницæмай хæссын.

Бурæфæрныг сыстади, райста Хъызымæты къух æмæ зæгъы:

— Къуырийы фæстæ дæм зындзынæн, фæлæ мæ зæрдæмæ цæмай цæуыс, уый мæ зæрдæйы хæссын.

Уырымæг зæгъы:

— Дæ къух дын исын, Хъызымæт. Къуырийы фæстæ дæм зындзынæн, мæ зæрдæйы хæссын, цы дæ бауарзтон, уый.

Хæмыц зæгъы:

— Æз дæр дын исын дæ къух, къуырийы фæстæ ам уыдзынæн, æмæ дæ цы уарзын, уый та мæ зæрдæйы хæссын.

Сослан зæгъы:

— Нартыл фау не 'варыс, цы дæ уарзын, уый ис мæ зæрдæйы. Къуырийы бонмæ дæм зындзынæн.

Сæхыг дзуры:

— Ме 'мбæлттау æз дæр мæ зæрдæйы хæссын, дæуæй цы бауарзтон, уый. Къуырийы бонмæ дæм зындзынæн.

Батырадз зæгъы:

— Къуырийы бонмæ дæм æз дæр зындзынæн, мемæ та хæссын, цы дæ бауарзтон, уыцы хай.

Ацæмæз зæгъы:

— Ёз дæр дæм къуырийы 'мгъуыдмæ зындзынæн, мæ зæрдæйы хæссын, дæуай цы бауарзтон, уый.

Нартæ къуырибалцы фæцыдысты. Хъызымæт хъуыдыкæны, уадæ цæ кæй зæрдæмæ цæмæй фæцыдтæн? Ёртæ боны рацыд, æмæ Сау уайыджы фырт Хъæллау авд æфсымæры кæрты балæуыди. Бахъæркодта:

— Хæдзаронтæ, уæ дуармæ уазæг!

Хъæрмæ кæстæр æфсымæр рауади 'мæ зæгъы:

— Уазæг алыбон æгас цæуæд. Мидæмæ рахиз.

Хъæллау мидæмæ бахызти 'мæ 'рбадти. Йæ разы йын фынгæвæрд хæрд, нуæст акодтой. Хъæллау анызта авд фæдфæдыл, дзабыры фындзæй ахæцыди фынгыл æмæ æнæхсæст митæ кодта.

Уæд зæгъы авд æфсымæрæн:

— Уæ хо Хъызымæт кæм и?

Æфсымæртæ сæфсон кодтой:

— Уым нæй, æз уырдыгæй цæуын.

— Хъуамæ йæ ракурон.

— Нæ хо куырдуаты ис Нартæм.

— Сæ хъæздыгдæрæн.

— Уадæ ма кæсут мæ фосмæ.

— О, фæлæ сæ зонджындæр дзуры нæ хойыл.

— Уадæ ма фæлæуут. Фæндаг марджытæм, иннæ — тугисджытæм, æртыггаг — рæстæгтæм. Ёртæ барæджы рацæуы. Хъуыдыкæнынц, кæуылты ацæуой.

Хъæллау цæм дзуры: «Ёртыггагыл ацæут».

Æфсымæртæ дзурынц:

— Раст цын амоныс, фæлæ нæ хойыл Нарты сылыстæг уарзæг дæр дзуры.

Хъæллау зæгъы:

— Уымæй хуыздæр цы ис! Уæ хо мæ к'ухты к' уа, уæд æй мæ хъæбысы дардзынæн, зæхмæ дæр æй не 'руадздзынæн.

Æфсымæртæ зæгъынц:

— Нарты хин лæг дæр дзуры нæ хойыл.

Хъæллау зæгъы:

— Ёз уымæй хиндæр дæн, æндæра Нартæ ам куы уыдысты, уæд уый дæр базыдтон, æмæ цыл ныр хинай цæуын.

Æфсымæртæ та зæгъынц:

— Нæ хойыл Нарты уæздандæр дзуры 'мæ дын æй н' ауадздæн.

— Ёз уæздандзинад куынаæ скодтаин, уæд Нарты ардыгæй фæсырдтаин.

— Нæ, ницы фæсырдтаис, уымæн æмæ Нарты тыхджындæр ам уыди 'мæ дæ амардтаид.

— Ау, мæнæй цæмæй тыхджындæр у, мæ хъæр арвмæ хъуысы, ме 'рмтты дуртæ 'ууæрдын, мæ дæндæгтæй зæгæлтæ хæрын.

— Уымæй дæр раст дæ, фæлæ Нартæн сæ фæндырдзæгъдæг дæр ам уыди, æмæ дын уый н' ауадздзæни нæ хойы никамæн.

— Фæндыр æз мæ былтæй дæр ацæгъдын,— зæгъы Хъæллау, æмæ ныхситкодта. Йе 'хситт Нарты стæронтæм фехъуысти 'мæ зæгъынц:

— Цымæ уыцы æдылы 'хситт чи кæны? Нæ чындзагмæ мачи 'рцæуа? Бурæфæрныг зæгъы:

— Кæд мах алцæмæй базыдта, уæд мах разæй кæмæ хъуамæ фæцæуа, къуырийы бæрц нæм куыннæ хъуамæ фæкæса?

Нартæ ницыуал загътой Бурæфæрныджы дзырдтыл.

Хъæллау зæгъы:

— Цæй, цæмæй ма сты хуыздæр Нартæ?

Æфсымæртæ зæгъынц:

— Бæрæг бæрцæй ницæмæй, фæлæ къуыри 'мгъуыдмæ фæлæу.

— Къуыримæ нæ лæууын, фæлæ мын æй гъеныр радтут.

— Нæ бон Нарты 'вастæй нæу.

— Уæд æй тыхæй ахæсдзынæн.

— Тыхæй дæ цы фæнды, уый кæн. Æнæуый нæ бон нæу.

Хъæллау дуæрттæ басаствæ 'мæ ахаста Хъызымæты.

Къуырийы фæстæ Нартæ раздæхтысты авд æфсымæрмæ.

Æмæ зæгъынц:

— Нæхион кæм и, Уациллайы хæрæфырттæ?

Уыдон зæгъынц:

— Сау уæйыджы фырт Хъæллау æй тыхæй фæхаста.

Нартæ смæсты сты 'мæ Хъæллаумæ фæцыдысты. Хъæллау йæ фидæртты дуæртты æзынæхгæд<sup>2</sup> ыскодта æмæ Хъызымæтимæ хынджылæгкодта. Уæд Батырадз фатыл йæхи сивтыгъта 'мæ йæхи дуарыл ныццæвынкодта. Авд дуары æзынæхгæдæй иумæ батыдта 'мæ Хъæллауы кæрты смидæг и Батырадз. Нартæ дæр бацыдысты уæд.

Батырадз ныхъхъæркодта:

— Кæм дæ, сау хæрæг? Æддæмæ ракæс!

Хъæллау ныххурдти мæсыджы хуылфæй æмæ радзырдта:

<sup>2</sup> Ома фидар æмырæхгæд.

— Чи дæ? Æнæ фыдбылызæй аздæх.

Батырадз та ныхтхæркодта:

— Æддæмæ рахиз дын куы зæгъын!

Батырадзы ныхæстыл Хъæллау фыддæр ныххудти 'мæ та радзырдта:

— Кæд æххормаг дæ, уæд къæбицы хæринаг, ныфтхæр æмæ ахъуыдты у.

Батырадз ноджы дзуры:

— Куыдз — дæ хæринаг, куыдз — дæхæдæг! Рахиз æддæмæ!

Фыддæр худт ныккодта Хъæллау æмæ та зæгъы:

— Кæд дын тæвд у, уæд мæнæ 'ндон цады дæхи цæхс, уазал у.

Батырадз амæсты 'мæ сырх зынг фестади. Мæсыджы къулы ахæцыди 'мæ иу фисын ныккалдта. Хъæллау бамбæрста, нал æй ныуадздзæни. Рагæпп æм кодта, кæрæдзийыл сæхи ныццавтой.

Фæхæцыдысты 'ртæ боны. Уæд æй Батырадз рабырста 'мæ йæ ныммардта, стæй бахтхæркодта Хъызымæтмæ:

— Æддæмæ рахиз!

Хъызымæт кæугæ рацыди, Нарты размæ 'рлæууыди 'мæ кæуы. Бурæфæрныг æм бацыди, зæгъы Хъызымæтæн:

— Æз дæу уарзтон дæ хъусты тыххæй, æд хъусцæджытæй мæ зæрдæйы сæ фæлгондз сыгъдæгæй дардтон, æмæ цæ ныр хæссын мемæ.

Бурæфæрныг стыдта Хъызымæты хъустæ 'мæ рацыд. Уырымæг æм бацыди 'мæ зæгъы:

— Хъызымæт, æз дæ мæ зæрдæйы мидæг хастон де 'рфгуыты тыххæй, ныр цæ хæссын нæхимæ.

Стыдта йын йе 'рфгуытæ Хъызымæтæн Уырымæг æмæ рацыди.

Хæмыц æм бацыди 'мæ зæгъы:

— Æз дæу уарзтон дæ риуты тыххæй æмæ цæ хæссын мемæ.

Стыдта Хæмыц Хъызымæты риутæ сæ рабынтыл æмæ рацыд.

Сослан бацыди 'мæ зæгъы:

— Æз дæу уарзтон дæ дзыггуты тыххæй. Ныр цæ хъуамæ мемæ ахæссон.

Февнæлдта дзыггутæм Сослан æмæ цæ стыдта, стæй рацыди.

Сæхыг бацыди Хъызымæтмæ 'мæ зæгъы:

— Дæу бирæ уарзтон дæ фындзы тыххæй, ныр æй хæссын мемæ.

Стыдта Сæхыг Хъызымæты фындз æмæ рацыди.

Батырадз бацыди 'мæ зæгъы:

— Бирæ дæ уарзтон, Хъызымæт, дæ цонджы тыххæй, ныр æй мемæ хъуамæ ахæссон.

Йæ рахиз цонг ын ыстыдта рæбыныл æмæ рацыди.

Ацæмæз бацыди 'мæ зæгъы:

— Æз дæ мæ зæрдыл арф æвæрдтон, дæ цæстыты тыххæй, ныр цæ хæссын мемæ.

Феппæрста йын йæ цæстытæ 'мæ рацыди уый дæр.

Нартæ 'рцыдысты иу доны былмæ ' мæ уым сæ фæллад уагътой.

Хъызымæт хъарæгкодта 'мæ зæгъы:

— Цæмæн мæ хъуыдыстут, мæ хъустæ, хъусыны йæддæмæ. Хъæллау мæ куы кодта, уæд цы ныккъуырма стут? Цæмæннæ хаудыстут мæ дыууæ 'рфыджы? Хъæллау уыл йе 'нгуылдзтæ куы сæрфта? Цæуылнæ згъæлдыстут, мæ диссаджы дзыггута, Хъæллау уыл йæхи куы хаста? Кæм уыдтæ ды та, мæ фындз, цæуылнæ басмыстай, Хъæллауы сау митæ цæуылнæ 'мбæрстат? Цæуылнæ хаудыстут, мæ дыууæ урс цонджы, сымахæй йæхи куы ирхæфста Хъæллауы æдзæсгом? Цæуылнæ тадыстут, мæ дыууæ риуы къуыбыры, сымахæй Хъæллау куы рæзыди? Цæуылнæ рахаудыстут, мæ кæстæ цæстытæ, куы уыдтат уæхæдæг Хъæллауы 'взæры, Уацилла хъуыста Хъызымæты сагъæс. Нартæ дæр æй хъуыстой. Уæд Уацилла рырвыста й' авд хæрæфыртмæ:

— Уæ сæфт хуыздæр у, Нарты адæм кæмæй хынджылæгкодтой, авдæй сæ иуы уæддæр амарут.

Авд æфсымæры зæгъынц:

— Нарты цæгъдын нæ тыхы к 'уайд, уæд уалæ нæ хойы сагъæстæй нæ цæссыг нæ мизид.

Нартæ ныххудтысты 'мæ сæхимæ 'рцыдысты.

*Уыдзæн ма.*



# **«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ**



Нæ равдысты — Галазты Русланы нывтæ.



*Бинонтæ.*



*Фыдæлты мыстæйæ.*



*Идилли.*



*Цæстæнгас.*



Цирчы актертә.



*Торедо.*



Денджызы.



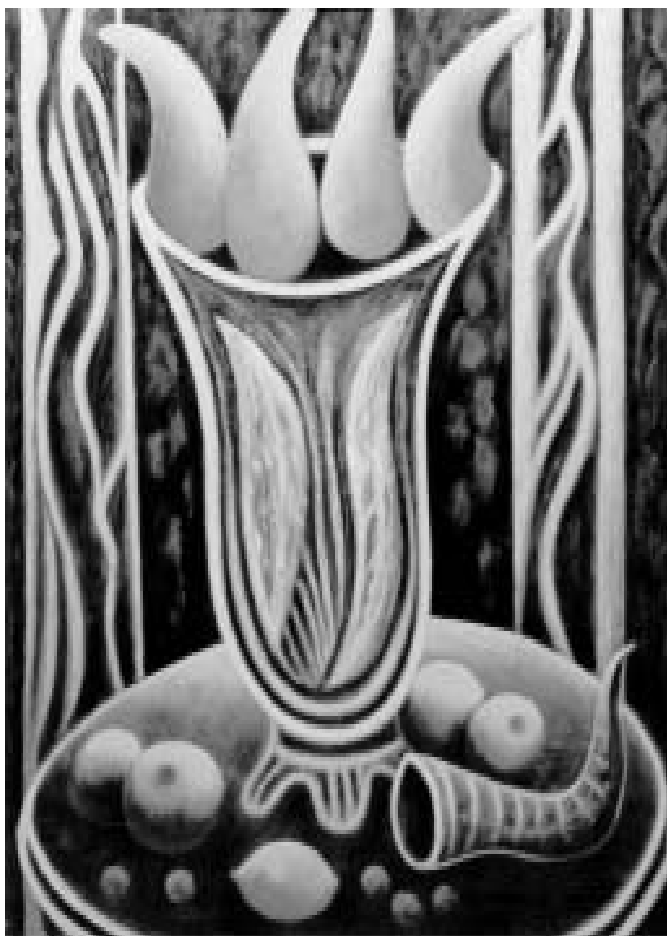
Бәлиш.



*В. Набоковы мотивтæм гæсгæ.*



*Музыканттæ.*



*Испайнаг натюрморт.*



*Мексикайаг чызг.*

## УАЦАМОНГÆ АЕМÆ НУАЗÆН

Ирон фынгæн цы бирæ æгъдæуттæ ис, уыдонæй иу у нуазæн. Уый у рагон æгъдау, цæуы æнусты арфæй. Æнусон æмæ традицион æгъдау вæййы мидисджын æмæ цардхъом, зæронд нæ кæны, цæуы ногæй ногмæ. Нуазæн у фынгæн йæ фидауц æмæ йæ кад, уый у ахъаззаг фæрæз æгъдауæн, лæгдзинадæн æмæ намысæн.

Æмбисæндтæ зæгъынц: «Нуазæн раттын фыдæлтæй кадæн баззад», «Ирон нуазæн кадджын у», «Нуазæн йæхицæн æгъдау домы» (Ирон æмбисæндтæ, 1976, 119 ф.). Ацы базырджын ныхæсты зынынц нуазæны æртæ сæйраг æууæлы: йæ кар, йæ кад, йæ нысан.

1. Ирон монон царды нуазæн ахсджиаг хъуыддаг кæй у, уымæн бирæ æвдисæнтæ ис адæмон сфæлдыстады. Алыккаты хъайтар Хазби мæйдар æхсæвы сцæйцыди Кæсæгæй. Æрджынаргæмæ куы схæццæ ис, уæд кæсы, æмæ йæ фæндагыл хæйрæджытæн – хъазт. Номдзыд лæг хъуыды кæны: «Размæ цæуон, æмæ мæ ацы дæлимонтæ æвыдæй нæ ауадздзысты; фæстæмæ здæхон, æмæ, ацы хабар Хъобаны куы дзурон, уæд мын фынгыл нуазæн ничиуал ратдзæн». Раирвæзт зонд æмæ æхсары фæрцы (Мах дуг, 1990, № 6, 114 ф.).

Таурæгъ «Хъуды абырджыты» дæр ис æмбисонды цау. Сахъгуырды ахсыныл архайынц уырысы хицауад æмæ гуырдзыйы æлдæрттæ, зылынц сæ фæдыл. Уыдон æрбафтыдысты Урстуалтæм, Едысмæ. Ам сын разынд хорз фысым – Колыты Хила. Амилахорæлдар Хилайæн æрвиты зынаргъ лæвæрттæ, цæмæй йæ уазджыты ратта, уый тыххæй. Тæссаг уыд хицауад æмæ æфсаджын æлдæртты ныхмæ лæууын. Фæлæ уыдис уымæй тæссагдæр хъуыддаг. Хила лæвæрттæм йæ къух дæр нæ бакодта, афтæмæй загъта: «Æз Æгъуызаты æмæ Куырттаты 'хсæн иу фынгыл бадын. Адæм мæ цæхх, мæ кæрдзын хæрынц, æмæ мæ уый куы айхъуыса, зæгъгæ, Хила йæ уазджыты ауæй кодта, уæд ма мын фынгыл нуазæн та чи ратдзæн?» (Ирон таурæгътæ, 1989, 184 ф.).

Нуазæнмæ ахæм ахаст æвдисы эпос дæр. Кадджыты ис цымыдисаг эпизод. Нарт æмæ Даредзантæ цæуынц хæтæны. Сæмбæлд сыл хæрам лæг, Ходы Цыфыддæр. Уый сын арфæйы бæсты ракодта фыдæлгъыст. Уыйадыл Уырызмæг фæдзæхсы æмбæлццæтты: «Ацы куыдзæн йæ дзырд цæуаг у, æмæ фæстæмæ аздæхæм». Уæд Амыран æмæ Батырадз загътой: «Даредзантæ æмæ Нартæ Ходы Цыфыддæры ныхасæй фæстæмæ раздæхынц, уый чи фехъуса, уый нын рæгъы нуазæн куынауал ратдзæн» (НК, III, 162). Ахæм хъуыды эпосы у традицион. Созырыхъо базæронд ис, йæ цардæй сфæлмæцыд æмæ фæсивæдæн йæхи æппарын кæны доны. Уыдон нæ разы кæнынц æмæ зæгъынц: «Адæмы 'хсæн баззайдзыстæм фидиссагæй. Уый нæ чи фехъуса, уыдон нын нал бакæндзысты хисты хай, нæ нын ратдзысты куывды нуазæн» (НК, II, 486).

Ирон лæгæн фидис мæлæтæй тæссагдæр уыд. Куыд уынаем, афтæмæй лæг фидисау тæрсы, нуазæн æм куы нæ раттой, уымæй. Нæ фыдæлтæм лæгæн нуазæны аккаг нæ уæвын уыди карз æлгъыст. Дыгурон кадæджы Азнауырыл æлдар-æфсымæр ратцъид гадзрахатæй. Рæстаг тæрхонæн Азнауыр æлгъиты уæйгæнæджы: «Мæ тæригъæдæй дæ Хуыцау æгадæй фæцæрын кæнæд Биасланты астæу, сæ фынгыл дын нуазæн макуыуал раттæнт» (Дигорские сказания, 1902, 55 ф.).

2. Цæмæн у афтæ æвирхъау, лæгмæ нуазæн нал æрхаудзæн, уымæй тæрсын? Цы амонинц нуазæн раттын æмæ йæ райсын? Цы у сæ нысан æмæ сæ мидис? Адон сты ахсджиаг æмæ вазыгджын фарстытæ. Дзуапп раттыны сæраппонд иртасын хъæуы æгъдауæн йæ равзæрд, йæ уидæгтæ, йæ истори.

Адæмы царды фидарæй цы æгъдау цæры, уымæн ваййы арф æмæ æнусон уидæгтæ. Ир скифты байзæддаг кæй сты, уый ахуыргонд адæмтæн арвæй бæрæгдæр у. Фыццагдæр Нарт æмæ скифты æмхуызон æгъдæуттæ бафиппайдта номдзыд ахуыргонд В. Ф. Миллер. Уый 1882 азы мыхуыры рауагъта уац «Черты старины в сказаниях и быте осетин». Уым автор раиртæста, скифты Хъайтарты кæхц æмæ Нарты Уацамонгæ иу кæй сты, уыцы æцæгдзинад (В. Миллер. В горах Осетии. Владикавказ, 1998, 428 — 429 ф.). Миллеры хатдзæгæн ис ахъаззаг æвдисæнтæ æмæ ныффидар ис нартологийы дæр æмæ иры историйы дæр.

Геродот фыста, зæгъгæ, скифты фыдæлтæн Арв æруагъта æртæ сызгъæрин хæзнайы, æртæ мигæнæны: гутон æмæ æфсондз,

фæрæтгард, кæхц (IV, 5). Ацы æртæ дзаумайы сты царды фæрæзтæ, сæ хъуыддæгты символтæ, уыдон сты кусæнгарз, хæцæнгарз æмæ кувæнгарз. Ацы хабарæй зыны, нæ рагфыдæлтæм кувæн дзаума куыд каджын уыд, уыцы фæтк. Сызгъæрин кæхц уыди хуымæтæг нуазæнгарз нæ, фæлæ уаз хæзна, табуйаг кувæнгарз.

Кувæн кæхц хъуыди æрвон тыхтæн табу кæнынæн, хуыцæуттæн цыт кæнынæн. Скифтæ цардысты хæстон дугты, стæр æмæ æхсары заманты. Уым кад æмæ цыт кæнын хъуыди хъайтартæн æмæ сгуыхт лæгтæн. Хъайтартæн стырдæр кады нысан у кадæг – кады зарæг. Лукиан куыд фыссы, афтæмæй скифтæ сгуыхт лæгты номыл кодтой цыты куывдтæ, мысыдысты, хъæбатырæй чи фæмард, уыдоны нæмттæ, кад сын кодтой, цæмæй сæ иннæтæ дæр фæзмой, уый тыххæй (Токсарид, 1). Фæлæ зарæг скæнынæн рæстæг хъæуы, цыт та хъуамæ йæ афоныл уа. Æмæ йын уыд бæлвырд фæрæз – Хъайтарты кæхц.

Геродот фыссы: «Афæдз иу хатт зылды фæтæг [скæны куывд], рахæссы кæхц (къус) сæн нуазына. Уыцы нуазæнгарзæй нуазынц, знæгты чи амардта, æрмæст уыдон. Знаджы амарын кæмæн нæма бантыст, уыдонæн нæй уыцы кæхцæй нуазыны бар, уыдон хъуамæ бадой хибарæй худинаджы бынаты. Скифтæм уыцы уавæрæй æгаддæр ницы ис. Уыйхыгъд, бирæ знæгтæ чи ныццæгъта, уыдонæн раттынц дыууæ кæхцы, æмæ уыдон нуазынц дыууæ нуазæны дæр» (IV, 66). Кæй зæгъын æй хъæуы, скифтæ нуæзтаиккой ронг, æлутон кæнæ бæгæны, грекъаг историк нæ зыдта уыцы нæмттæ æмæ скифаг нозт хоны «сæн». Ныр Геродоты фæрцы мах базыдтам, скифтæ Хъайтарæн нуазæнæй кæй кад кодтой, уый. Уыцы кæхц сгуыхт лæгæн уыди цыты нуазæн, кады нысан, стыр хæрзиуæг.

3. Скифты кæхцæн йæ нысан уыд сгуыхтæн кад кæнын, йæ нысаниуæг – хъайтартæ хъомыл кæнын. Хъомыладæн ис алыхуызон фæрæзтæ. Аристотель æгъдау æмæ ритуал бæтты царды уагимæ, историон уавæртимæ. Æфсæддон цардæй цы адæмтæ цардысты, уыдоны æгъдæуттæ уыдысты хæстон хъуыддагмæ разæнгардгæнæн мадзал, сæ нысан уыд ныфс, æхсар æмæ лæгдзинад рæзын кæнын. Стыр философ хæссы цымыдисаг дæнцæгтæ: Карфагены кады нысанæн лæг йæ дарæсыл дардта, цал стæры фæуæлахиз, уал згъæр цæджы; Македонийы æгъдаумæ гæсгæ, иу знаг дæр чи нæ басаства, уый йæ астæуыл роны бæсты хъуамæ дардтаид дзылар; ибертæ марды уæлмæрды алыварс сагътой,

Мæрдтæм цал знаджы барвыста, уал къæбæлы. Аристотель дарддæр фыссы: знаг чи нæ амардта, ахæм лæгæн «скифтæм иу бæрæгбоны бар нæй цыты нуазæнæй нуазын... уыцы фæтк фидаргонд æрцыд законæй, уаз та йæ скодта æгъдау» (Политика, кн. 7, II, 5).

Æхсар æмæ сгуыхт вæййынц, аргъ кæнын сын цы бæстæйы зонынц, уым. Философ К.А.Гельвеций фыста: «Флоридæйы царджытæ зыдтой карз æмæ хæрзад нозт кæнын, фæлæ дзы нуазæн лæвæрдтой, сæ хæстонтæй æцæг æхсар чи равдыста, æрмæст уыдонæн» (Об уме, III, XV сæр). Куыд уынæм, афтæмæй кады нуазæн канд скифтæм нæ уыд. Фæлæ уымæй ирон æгъдауы мидис ивд нæ цæуы.

Афтæмæй нæ бон зæгъын у: Хъайтарты кæхцæн, цыты нуазæнæн скифты царды уыди стыр хъомыладон ахадындынад. Уый адæмы 'хсæн æвзæрын кодта, уырыссаг демократтæ разумный эгоизм кæй хуыдтой, ахæм зондахаст: хорзы фæзмын, сгуыхтмæ тырнын, кады хъуыддæгтæй ном скæнын. Рыцарты этикæйы бындурон фæтк уыдис худинаягæй тæрсын, æгады цардæй хи хъахъхъæнын. Ахæм æгъдауыл цардысты скифаг хъайтартæ æмæ нæртон гуыппырсартæ дæр.

4. Кады кæхцы хабар нæм æрхаста эпос дæр. В. Миллер фыста: «Уыцы къус (эпосы) райста алæмæт æууæлтæ, хæссы сæрмагонд ном дæр – Нартамонгæ кæнæ Уацамонгæ» (амынд уац, 428 ф.). Абайты Васо ацы кувæнгарзы мидис æмбарын кæны афтæ: «божественная (волшебная) указательница» (ИЭСОЯ, IV, 30). Уацамонгæ амоны æмæ иртасы рæстдзинад, æцæг сгуыхт æмæ æцæг намыс; уый у, сайæн кæмæн нæй, ахæм рæстæвзарæн. Уый æцæгдзинад бæлвырддæр æргом кæны, Фемидайы къухы цы тæрæзтæ ис, уыдонæй. Уацамонгæ æфснайд уыди Нарты Æрдамонгæ хæдзары, сæ иумæйаг кувæндон. Нартæ иудазыг кодтой ерыс, æвзæрстой, æцæг сгуыхт æмæ лæг-хуыздæр чи у, уый. Йæ хъуыддæгтæ раст чи æвдыста, уымæн-иу дзаг кæхц йæ дзыхмæ йæхи систа йæхæдæг.

Кадаггæнджытæ сæхæдæг бæстон амонынц, Уацамонгæ (Ацамонгæ) цы дзаума уыд, уый мидис: «Нарты Ацамонгæ уыди куыси. Уыди йын авд хатæны. Ничи йæ фæрæзта нуазын æртыккаг хатæнæй дæлдæр, уый дæр дзурынц Хæмыцæй.

Нарт сæ Ацамонгæйы сæхицæй дæлдæр адæмæн нæ хастой, не 'вдыстой. Фылдæр сæхи астæу, стæй се 'мхуызон ма кæй нымадтой, уыдонæн дзы лæвæрдтой нозт.

Нарт сæ Ацамогæйæ хордтой ард. Искæй ныхæстыл дызæр-дыг кæнынц, уæд ын-иу сарæзтой, Нарты Ацамонгæйæ куыд баназа, афтæ.

Æвæдза, адæймаг раст дзырдта, йæ хъуыддаг раст у, уæд-иу Нарты Ацамонгæ йæ былтæй кæлын байдыдта, абузын-иу сис-та; на 'мæ нуазæг мæнг хъуыддаджы тыххæй архайы, афтæ-иу нозт йæ бынатæй не змæлыди» (НК, III, 633).

Геродотæй нæ рæстæгмæ рацыди 25 æнусы, уыцы афонты кæхцы æууæлты фæзынд гæзæмæ ивæнтæ, фæлæ йæ мидис æмткæй баззад талас æмæ æххæстæй. Скифты фæтæг зыдта, Хъайтарты кæхц кæмæн дæттын хъæуы, уый. Нартæй æцæг сгуыхт чи у, уый дзуры æцæгтæ, мысын æй ницы хъæуы, æмæ баназы кады къус. Скифты царды дæр æмæ эпосы дæр Уацамонгæ фæвæййы æцæг хъайтары хай. Кадджыты ахæм хъайтар фыц-цаджыдæр у Хæмыцы фырт Батрадз, нæртон идеалон герой. Батрадз æдзухдæр рамбулы лæгæвзарæн ерыс, фæлæ кады кæхц нуазыны бар дæтты Хæмыцæн, – уымæй цыт æмæ ном кæны йæ фыд æмæ йæ мыггагæн.

5. Нæртон нуазæн скифты æгъдауæй кæй равзæрд, уый гуырысхойаг нæу. Ацы бастдзинадыл дзуры Гаглойты Юрийы уац «Скифаг-ирон этнографион параллелтæ» (Фидиуæг, 1973, №8). Нуазæны тыххæй сæрмагонд куыст уырыссагау ныффыста историк Хæбæлаты Иван (Нуазæн. Владикавказ, 1996). Нуазæны хабæрттæ хæссы Наниты Аким дæр (2004 аз). Фæлæ фарстæн хуыздæр æмæ бæлвырддæр дзуапп дæтты эпос йæхæдæг. Кадæг бæлвырд кæны, нæртон куывд цæй фæдыл у, уый: Батрадз амард-та тыхгæнæг уæйыг Æвдсæроны, «æмæ Нарт стыр куывдтæ фæкодтой сæ ирвæзынгæнæг Батрадзы кадæн» (НК, III, 121). Æндæр кадæджы ирдæй зыны скифты афæдзы куывд: «Нартæн уыдис цыты куывд, афæдзы æмбырд... Нарт фæстагмæ рахастой æртæ цыты нуазæны» (НК, III, 216). Фæлæ уæддæр нуазæны фæткы ис, бæлвырд кæнын кæй хъæуы, ахæм æууæлтæ.

Нуазæн сгуыхт лæгæн хæрзиуæджы бæсты кæй цыди, уый бæлвырд у. Фæлæ нын эпос æвдисы нуазæны æндæр функци дæр: лæвæрдтой йæ рагацау сгуыхыны сæраппонд, йæ нысан уыд стыр æмæ ахсджиаг хъуыддагмæ разæнгард кæнын.

Нартыл арæх æрцæуы фыдрæстæг, ныууары залты мит, сæфынц сæ фос. Иу ахæмы Уырымæг фынгыл ракувы: «Хуыцау, Нарты мыггагмæ ахæм гуырд куыд фæзына, æмæ Нарты

фæллоу сæфын чи нæ бауадза! – Куы скуывта, уæд базыг æмæ нуазæн алавардта Сосланмæ æмæ загъта: – Нарты фæллоу чи фескъæра, уый у не 'фсымæр Сослан» (НК, II, 375). Ацы фæткæн кадджыты ис, сюжетæн арф драматизм чи дæтты, ахæм уавæртæ, ахæм эпизодтæ. Зымæгон хизæнтæ сты æвирхъау тыхгæнджыты зæххыл. Уым фос фæхизын тæссаг хъуыддаг у. Сослан (Созырыхъо) райсы уыцы нуазæн куы барвæндæй, куы та Сырдоны хинты фæстиуæгæн. Иугæр нуазæн уымæ æрхауд, уæд ын тæссаг балцы æнæ цæугæ нæй, æмæ фæзæгъы: «Æнафсæрмай (æнæ худинагæй. – Дж. III.) куыд æрбацæуон уе 'хсæнмæ, ахæм амонд мæ уæд» (НК, II, 350). Иу ныхасæй, Нартæ лæгæн нуазæн дæттынц, цæмæй басгуыха, уый сæраппонд.

6. Уæлдæр загъд уыди: Нарт сæ Уацамонгæйæ хордтой ард. Ацы фæткæн æвдисæнтæ ис скифты царды, сæ зæрин аивады. Зындгонд у, дыууæ скифы иу нуазæн кæм нуазынц, уыцы ныв: уый æвдисы æрдхорд кæнын æмæ æфсымæрдзинад. Æрмæст сæ мигæнæн къус нæу, фæлæ егъау сыкъа – ирон традицион нуазæнгарз. Ацы æгъдау æрхæццæ абонмæ. Кæрæдзимæ фыдæх чи хаста, уыдон фидыды алфæн баназынц иу сыкъа.

Æрдхорд кæнынæн скифтæм уыд карз, фæлæ рæсугъд æгъдау. Лукианы уацмысы скиф дзуры: æрдхорд чи кæны, «уыдон бахæлар ваййынц æмæ хæрынц стыр ард: цæрдзысты æфсымæртау, куы бахъæуа, уæд та иу иннæйы тыххæй ратдзæн йæ цард. Уыцы ардæн сайæн нæй. Ард бахæрыны фæстæ сæ æнгуылдзтæ кæрддзæф фæкæнынц, туг сæ æртадзынц къусмæ, кæртæ сласынц кæрддзæмтæй æмæ дыууæ æмбалы, кæрæдзийыл хæцгæйæ, нуазынц уыцы нуазæн; уый фæстæ, нæй ахæм тых, уыдоны чи ахицæн кæна» (Токсарид, 37). Ацы æгъдау ирон адæм зыдтой æрæджы дæр. Гуырысхойаг нæу, фарны æгъдауы ритуалон къусæй кæй пайда кодтой, уый.

7. Нарты эпосы ирон цард нывæфтыд æрцыд йæ алы хуызты. Рухс кæм ис, уым ваййы аууон дæр. Иугъæдон нæ хаста нуазæны хъуыддаг дæр. Арæх нуазæн цыты æфсон ваййы хин, разыны хæрамы хос. Хъæздыг Борæтæ сæ удхæссæг уынынц хъайтар Æхсæртæггатай, сфæнд кæнынц Уырызмæджы марын, мæнгардæй йæ æрбахонынц сæ куывдмæ, дæттынц æм æнæгъдау бирæ нуазæнтæ. Уырызмæг Сатанайы амындæй амæлттæ кæны. Уæд Борæтæ Сырдоны ардыдæй Уырызмæгмæ дæттынц Бæхджыны нуазæнтæ, уыдон та «лæугæйæ нуазгæ уыдысты»

(НК, III, 105). Ацы нуазæн цавæр уыд, уый бæрæг нæу. Чи зоны, уый уыдаид Уастырджийы кæнæ бæлццæтты номыл. Дыгурон вариант бæлвырд кæны, бæхгини ниуазæн карз æгъдау кæй домдта, уый: «Орæзмæг дæр «нæ» æ сæрмæ нæ хаста æма нуазта; дзой-дзоймæ æрцудæй». Нуæзтæй лæджы марын Сослан хоны фыдракæнд æмæ æфхæры гуырымышхъ Борæты (НК, II, 24). Бирæ дæнцæгтæй эпос фауы нуæзтæй тых кæнын.

8. Ирон нуазæн у нæртон æмæ скифаг нуазæнты фæдон. Фæлæ бирæ æнусты дæргъы фæфылдæр сты йæ хуызтæ æмæ йæ функцитæ. Абон дæр фынгыл цыты нуазæн дæттынц сгуыхт лæгæн – хæстон æмæ фæдисонæн. Уыцы фæтк ирдæй æвдисы Къубалты Алыксандры поэмæ «Алгъуызы куывд». Нузалы ис стыр куывд. «Сыстад уым Бибор æд нуазæн: – Ды – нæ фæтæг, иры 'хсар!» – дзуры Алгъуызмæ, нымайы фæтæджы хæстон сгуыхтытæ æмæ йын дæтты нуазæн – къус, сызгъæрин кæхц. Алгъуыз дзуаппæн зæгъы арфæйы ныхæстæ.

9. Цардимæ ивгæ цæуы æгъдау дæр. Нæ рæстæджы адæм нуазæнæй кад æмæ цыт кæнынц сгуыхты бирæ хуызтæн: разагъды лæгæн, ахуыргондæн, зæхкусæгæн, спортсменæн, артистæн. Нуазæны функцитæ фылдæр кæй фесты, уый зыны эпосы дæр. Нартæ афæдзы æмбырды дæттынц æртæ цыты нуазæны: 1) хæстон хъæбатырæн; 2) сылгоймагимæ æгъдауджын чи у, уымæн; 3) гуыбыныл уæздан чи разыны, уымæн (НК, III, 216). Бирæ сты хорз æмæ фæзминаг миниуджытæ. Созырыхъо æртæ нуазæны дæтты: 1) хъаруджын гуырд кæй хæдзары ис, уымæн; 2) сылгоймаджы хорз цы хæдзары ис, уымæн; 3) цæхх æмæ кæрдзыныл рæдау чи у, уымæн (НК, II, 453). Ацы æууæлтæ æвдисынц ирон адæмы этикон зондахаст, сæ намысон идеалтæ, уыдоны зыны бæрзонд монон культурæ.

Уымæй уæлдай фæстаг сюжеты зыны иу цымыдисаг æгъдау. Нуазæн кæмæ æрхауа, уымæн Созырыхъо зæрдæ æвæры: «Йæ нозт ын – Хуыцауы хæлар, йæ мигæнæн та йын – мæнæй лæваргонд». Уый уыди рæсугъд æгъдау. Фæлæ йын ис фæзилæнтæ дæр. Иу куывды рахастой Нарты Ацамонгæ æмæ загътой: «Уый чи баназа, уый йæ ахæссæд». Уырымæг сагъæсы бацыд: «Кæд æй нуазон, уæд мæлгæ кæндзынæн, кæд æй нæ нуазон, уæд нæ фыдæлты хæзна исчи хæсдзæн» (НК, III, 331). Уацамонгæ æмбисмæ баназын бафæрæзта æрмæст Хæмыц, фæлæ уый Нартæ хуыдтой гуыбындзæл. Иу дзырдæй, рæсугъд æгъдау йæ мидис

аивта. Абон нуазæнгарз рамбулыныл ерыс цæуы гуыбыны тыххæй. Аниу, стыр нуазæн афæлдах æмæ дæ къæхтыл лæуу, уымæн дæр хъару хъæуы.

Нарты каджыты сфæлдыстой куырыхон адæм. Кардæн чи куывта, уыцы фыдæлтæ Сырдоны фæндыр схуыдтой æппæты зынаргъдæр хæзна. Эпосы ис æмбисонды эпизод. Чындзæхсæв кæны Хуыцауы хæрæфырт. Ам æмвынг сты зæдтæ æмæ Нартæ. Ацæмæз уадындзый цæгъды, гуыппырсарта кафынц. Уæд «Хуыцауы хæрæфырт дæр куыннæ ныббузныг и йæ уазджытæй. Кады нуазæнтæ сæм ратты æмæ зæгъы: «Кадджын уыдыстут, нæртон адæм, æмæ каджынаы фæцæрут» (НК, II, 37). Уый Нартæн лæвар кæны дзæвгар фос, фæлæ Нартæн бирæ фосæй нуазæн уыди бирæ зынаргъдæр.

Нæ адæмы зонд курдиат скодта æхсары æмсæр, хъайтары æмрæнхъ нуазæны аккаг сси аивады кусæг. Ацы фæткыл амад у Къубалты Алыксандры æмдзæвгæ «Куырм Бибо». Фæрныг фысым фыццаг нуазæн дæтты фæндырдзæгъдæгæн, кадæггæнæгæн. Арфæйы дзуаппæн Бибо зæгъы йæ фæндырæй: «Лæудзæни сæ зæрдыл уый ирæн мыггагмæ, куыд лæудзæн мæ зæрдыл дæ нуазæн, дæ къус».

10. Ирон адæммæ уазæг каджын у. Уазæг буц кæнынæн ахъаззагдæр фæрæз сси нуазæн. Фыдæлтæ дзырдтой: «Нуазæн дæм кæм нæ хауа, нуазæн раттыны бар дын кæм нæ уа, ахæм фынгыл макуы сбад». Ирон фынгыл ис фидар æгъдау: хистæр 3 – 4 сидты фæстæ сæрмагонд гаджидауæй ссары уазджыты ном æмæ сæм ратты нуазæнтæ. Уазджытæ сыстынц, лæугæйæ райсынц нуазæнтæ, сæ хистæр арфæ раканы, стæй сæ баназынц æмæ сбадынц. Уæд бадты хистæр рæгъ ауадзы уазджытæн сæ цæрæнбоны тыххæй.

Фысым уазæгæн нуазæн нæ радта, зæгъгæ, уæд æй уазæг йæхицæн нымайы æгад æмæ æфхæрдыл. Нуазæнмæ æнхæлмæ кæстæйæ æнæвдæлон уазæг фынгæй куыд не сты, йæ хæдзармæ куыд нæ тындзы, уый тыххæй ис сæдæ æмбисонды, сæдæ таурæгъы. Ерымысæм уыдонæй иу сюжет. Лæг лидзы йæ туджджынтæй. Иу хæдзармæ фæзылд, ракуырдта дон. Хæдзары хицау æй бахуыдта мидæмæ, фынг ын æрæвæрдта, базыдта йын йæ уавæр. Фæлæ диссаг – лидзæг нæ тагъд кæны, не сты йæ фынгæй. Фысым аивæй рацыд кæртмæ, хабар ракодта сыхаг зæрондæн. Уый йæ фæрсы: «Нуазæн ын радтай, нуазæн?» Фысым бамбæрста

хъуыддаг, баздæхт æмæ уазæгмæ авæрдта нуазæн. Уазæг фæгæпп ласта, арфæ ракодта, æмæ йæ цæст дæр нал ауыдта, – асхуыста йæ фæндагыл. Куыд уынæм, афтæмæй нуазæн ирон лæгæн йæ цардæй зынаргъдæр у, уымæн æмæ уый у æгъдау, кады нысан æмæ цыт. Æгъдау та мæлæтæй тыхджындæр у.

Ирыстоны уазæгыл нымад цæуындæ чындзхæсджытæ. Уыдонæн нуазæнтæ кæм æмæ цы уагыл дæттынц, уый тыххæй уыдзæн сæрмагонд ныхас.

11. Адæмы фарн рæзы фæлтæрты бастдзинадæй. Нæртон куырыхон лæг зæгъы: «Нæ адæм адæм уæд уыдысты, æмæ сæ кæстæр хистæры куы нымадта, кад ын куы лæвæрдта, кæрæдзимæ куы хъуыстой, кæрæдзийæн аргъ куы кодтой» (НК, III, 205). Кæстæртæ адæмæн сæ ныфс æмæ сæ фидæн сты. Ирон фынджы фидуц у кæстæрты цæрæнбонæн ракувын æмæ уыдонæн нуазæн раттын. Ацы æгъдау нæ хъæуы хæццæ кæнын, фæстагмæ хъусимæ цы нуазæн раттынц, уымæ. Къостайы кадæг «Хетæг» – æвдисæн. Уæздан хистæр Солтан фыццаг рæгъы фæстæ æрымысы сгуыхт кæстæрты æмæ «æфхæры» йæхи: «Бафсæстæн, срасыг дæн, афтæмæй лæппутæй ничима фæци мæ нуазæны хъæстæ». Алы æгъдауæн дæр ис кад æмæ рад. Фæндзæм-æхсæзæм рæгъыл хистæр гаджидау рауадзы кæстæрты номыл, фæдзæхсы сæ Уастырджийыл æмæ сын хаймæ дæтты нуазæн. Кæстæртæй иу (сæ хистæр) цыбырæй арфæ кæны хистæртæн. Нæ йыл æмбалы бирæ дзурын – кæстæры дзыхы «амменæй» хуыздæр ницы фидууы. Ирон æгъдаумæ гæсгæ кæстæр хистæртæн нæ дзуры «уæ цæрæнбон бирæ уæд». Дзуры: «Фæрнæй уæле бадут, уæ кæстæртæй уæ зæрдæ рухс уæд».

Ацы рæгъыл хистæртæм нæй нуазæн фæстæмæ дæттæн. Нуазæны фæстæ хистæртæ сисынц Фæндагсары зарæг, кæстæртæ хъырнынц. Радон рæгъыл кæстæрты хæс у хистæртæн æртæ нуазæны бахæссын (æнæ хайæ), арфæ раканын. Иугæр хистæртæ нуазынц, уæд сын кæстæртæ зарынц «Айс æй, аназ æй». Ацы дыууæрдæм нуазæнтæ сты, æмбал кæмæн нæй, ахæм рæсугъд æмæ мидисджын æгъдау; уый дыууæ фæлтæры кæны æнгом, æмзонд æмæ æмзæрдæ; амоны кæрæдзимæ хъусын, кæрæдзийæн аргъ кæнын; уый фынгыл нæ уадзы ронбæгъдæй бадын, домæ фидар æмæ хъæстæлвæст уæвын.

12. Хистæрыл бирæ хæстæ ис. Мæ фыд дзырдта: «Кæд дæ фæнды дæ хъæнтæ базонын, уæд хистæрæн сбад». Раст загъта Мыртазты Барис: «Фынг – паддзахад. Уый кæд у дæ бар, Уæд

дæхи бæсты раздзогау дар». Æнцон нæу фæтæг уæвын, разамынд æмæ æгъдау дæттын.

Цины хъуыддаджы хицæн фынгтæ куы ваййы, уæд сæйраг фынгæй иннæмæ æрвитынц нуазæн – æртæ нуазæнгарзы æмæ хай. Уыцы фынгæй дæр фæстæмæ цæуы дзуапп.

Ис ма иу уæздан æгъдау: зианджын лæг фыццаг хатт цины фынгмæ куы рацæуы, уæд ын дæттынц арфæйы нуазæн. Хъыгагæн, бирæ хистæртæ нæ зонынц уыцы уæздандзинад.

Æмбисонд зæгъы: «Нуазæн дугъон бæхæй уæлдай нæу». Ис ын бирæ гæнæнтæ, ис ын дыууæрдæм здахæн. Нуазæн кæмæ ис, уымæн йæ бон у искæмæн Хуыцауы арфæ зæгъын, кæимæ йæ фæнда, уыдонимæ баназын.

13. Нуазæн кадæн у. Фынджы бæркад цæуы æфсинтæй. Уæздан куывдонтæ арфæйы охыл нуазæн хæссынц æфсинтæн. Сатанамæ цы нуазæнтæ æмæ хæйттæ фæцыд, уыдонæй нæртон æфсин стонг азты ирвæзын кæны йæ адæмы. Цыты уазджытæн сæрмагонд нуазæн дæтты æфсин дæр. Уый тыххæй ис фæткон фæдзæхст: «Æфсины нуазæнæн аздахæн нæй».

Карз æмæ тыхджын у нуазæны æгъдау, – уый ирон лæгæн æлдар у. Æрымысæм Мыртазты Барисы ныстуан:

*Нæ ирон нуазæн де сконд æгъдау нæу, –  
Фæтк бахизæд йæ фесафынæй дæу.*

Кæд æфсины нуазæн домæ æгъдау, уæд чындзы нуазæны та ис ноджы фылдæр æфсарм. Ирон адæмæн чындзы фарн табуыг уыди. Уырымæг зоны, Борæтæ йæ марынемæ хонынц, уый, фæлæ чындз-хонæгæн йæ бон нæ уыди «нæ» зæгъын, – ацыд хуынды æмæ бахауд фыдæвзарæны. Адæм дзурынц: иры «уæздæттæ» сфæнд кодтой Къостайы марын, æрбахуыдтой йæ кады куывдмæ, сæ барвæндæй йæм ног чындз радта хъæстæ нуазæн. Поэт-пехуымпар базыдта знæгты фыдвæнд, фæлæ йæ æгъдау æрцахста, загъта «зонгæйæ фæуæд», чындзæн арфæ ракодта æмæ банызта сау марг – хæрамы нуазæн. Уый таурæгъ у, фæлæ нын æвдисы нуазæны фæтк, æфсармы тых æмæ стыр лæджы уæздандзинад. Æгъдау – мæлæтæй тыхджындæр, кад – цардæй зынаргъдæр.

14. Æгъдауæн ис рæсугъдæй хæссæн, ис ын халæн дæр. Арæх нуазæн кадæн нал ваййы, скæнынц дзы æфсæдæн фæрæз. Кадæг нын дзуры: «Нартæн сæ хорзы кой дардмæ уæд хъуысти, сæ гуыбыныл хæцын куы фæрæзтой, нозтæй сæхи куы хъахъхъæдтой,

ронгай сæ бæрц куы зыдтой» (НК, III, 205). Фырнотæй сæфынц æгъдау, зонд æмæ æхсар. Мах хатгай кæрæдзийыл нæ ауæрдæм, кæрæдзи «буц кæнаем» хъæбæр нотæй. Бирæтæ тыхми кæнынц уазæгæн, ныккалынц ыл нуазæнтæ. Ваййы ахæм «рæдау» фысым, æмæ йæ гыццыл лæппу дæр нуазæн дæтты уазæгæн. Уый æгъдау æмæ уæздандзинад нæу, – æгæр цæхджын дойны кæны, фырдыт – æдзыт.

15. Цыбыр хатдзæг. Скифтæм уыд Хъайтарты кæхц. Уымæй зылды фæтæг кад æмæ цыт кодта сгуыхт хæстонтæн. Нуазыны бар дзы уыди æрмæст æцæг хъайтартæн. Уыцы кæхцæн эпос радта алæмæты миниуджытæ æмæ уаз ном – Уацамонгæ. Кады кæхцæй нуазынц, йе сгуыхтытæ раст чи æвдисы, æрмæст уыцы гуыппырсартæ. Дыууæ кæхцæн иу у сæ мидис æмæ сæ нысан. Уыдонæй равзæрд ирон нуазæн. Цард куыд ивгæ цыд, афтæ ивтой нуазæны æууæлтæ дæр. Кады нуазæн адæм дæттын райдыдтой канд бæгъатыр хæстонæн нæ, фæлæ, царды æндæр хъуыддæгты чи сгуыхы, уыдонæн дæр. Абон нуазæнæн ис бирæ гæнæнтæ. Йæ нысан у цыт æмæ буц кæнын, рæсугъд æгъдау хæссын, хорз хъуыддæгтæм разæнгард кæнын.

Нæртон нуазæны мидис бæлвырд æмæ нывæфтыдæй æвдисы Дзаболаты Хазбийы æмдзæвгæ «Уацамонгæ». Царды ис бирæ хæрам, фæлитойтæ хæлæф кæнынц канд исбоныл нæ, фæлæ хорзæхтыл дæр. Фæлæ ис рæстæвзарæн фæрæз – Уацамонгæ,

*Уый фезмæлдзæн æрмæст  
æцæг Ныхасмæ.*

*Уый хъусы дардмæ  
зонды хъæр,  
ныфсы хъæр,*

*Æмæ йæ сисдзæн  
зонджындæр,  
ныфсджындæр!*

Адæм сæ зæрдæ дарынц зондыл, æгъдау сын хæссы бирæ хæрзтæ, æууæндынц рæстдзинадыл æмæ цæрынц йæ ныфсæй. Ирон фынгæй цæуы цин æмæ рухс, ис дзы фарн æмæ бæркад. Уый у ахъаззаг культурон фæзынд, уый махæн у театр, скъола æмæ лæгæвзарæн.

2005 азы октябрь



# **ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ**

МАМИАТЫ Изетæ

## **«КÆСЫН ÆЗ ДУНЕМÆ ФИЛОСОФЫ ЦÆСТЫТÆЙ...»**

Цæрукъаты Ибрагимы фырт Алыксандр райгуырд 1918 азы, Хъарман-Сындзыхъæуы. Йæ мад Агъниан уыдис курдиатджын таурæгъгæнæг, арф æнкъардта ирон дзырды ад. Ибрагим (Ибырхин), уæды рæстæджытæм гæсгæ, бирæ чи федта æмæ бавзæрста, ахæм адæймаг, æрыгонæй æхца бакусыны ныфсæй афтыд Уæрæсемæ, 1913 азы уыд Амырычы дæр. Ирыстонмæ сыздæхгæйæ, райста ног цард аразджыты рæстдзинад, уыд мидхæсты цауты разæнгард архайæг, Къора-Урсдоны ревкомы хицау (1919 азы). 1929 азы Ростовы фæсауонмæ сахуыр кодта юристы дæсныадыл, куыста тæрхондоны сæрдарæй Цыколайы, Æрыдоны, Нузалы, Беслæны. 1937 азы йæ «адæмы знаг» рахуыдтой æмæ йæ æрцахстой. Афæдз дæр нæма рацыд, афтæ йæ марды хабар сыхъуыст. Уый сси цæрæнбонтæм Алыксандры зæрдæйы судзгæ рис æмæ хъизæмар.

*«Цымæ дын цы ран и зæххы хай уæлмæрдæн?..*

*Кæдæм дæм фæцæуон, нæ зонын, мæ фыд...*

*Дæ рæстады рисæй зæрдæхæлд куы фæдæн», —*  
фыста йæ æмдзæвгæтæй иуы.

Фыды фарн мæрдтæм нæ цæуы, — зæгъы ирон æмбисонд. Алыксандр йæ ныййарджытæй райста Рæстад æмæ Аивады æвæджиауы тыхджын æнкъарæн. Уый Ирыстоны канд фидауцы поэт не сси, фæлæ ма æвзыгъд уыд ныв кæнынмæ дæр, уæлдайдæр сурæттæ аразынмæ.

Цæрукъаты Алыксандры фыццаг поэतिकон фæлварæнтæ фæзындысты районы газеты 1933–1935 азты. Кæд сыл литературон ахуыры фæд бæлвырд у, уæддæр дзы ирдæй зынди сæ ныффыссæджы курдиат. (Уыцы уавæр йæ фыццаг «рецензент» Хъазыбегты Хъазыбеджы рæдыд хъуыдыйыл дæр ма бафтыдта. «Æз — фæндзæм къласы ахуырдау, — фыссы йæ мысинæгты Алыксандр, — уый та мæ æнхæлдта ас лæг æмæ мæ разы æрæвæрдта карз домæнтæ»).

Алыксандр сæ хъæуы авдазыккон скъола каст куы фæци, уæд 1936 азы бацыд Цæгат Ирыстоны педагогон институты цур кусæг факультетмæ. Стыр æхсызгонæй мысы уыцы рæстæг: институты ахуырдаутимæ сын уыд æнгом бастдинад, се 'мбырдтæ, сæ бæрæгбæттæ — иумæ, иу ахуыргæнджытæ сын. Мысы литкъорды куыст, курдиатджын фæсивæды диспуттæ, текстмæ нæкæстгæйæ ерысæй куыд дзырдтой сæ куырыхон хистæртæ æмæ кæрæдзийы æмдзæвгæтæ; Калоты Хазбиимæ сæ зæрдæсусæг ныхæстæ æмæ хæлар ахаст...

Фæстæдæр Алыксандр сси пединституты студент (1939), фæлæ йæ, хæдзары зын уавæртæм гæстæ, афæдзы фæстæ йæ ахуыр ныууадзын бахъуыд. Райдыдта кусын ахуыргæнæгæй, фыццаг Ногхъæуы, стæй Урсдоны скъолайы. Æххæст сахуыр кæныны фæнд уæддæр йæ хъуыдыйæ не схицæн, æмæ каст фæци педагогон институт. Уæдмæ сси дыууæ чысыл чиныджы автор («Æмдзæвгæтæ», 1947; «Сæууон зарджытæ», 1952). Йæ фыццаг уацмыстæ æмткæй фыст уыдысты официалон эстетикæйы фæлгæтты. Хус риторикæ, радон темæтыл уæлæнгай ныхас, цардмæ цинæвдылд, бæрæгбоны ахаст... Æрмæст ацы æууалты æвджид баззад Алыксандры чыныгкæсæг, уæд, æвæдза, уацмыстæ сæ койы аккаг дæр нæ уаиккой, фæлæ сæ уынæм, абон дæр нæ æхсызгон дисыл чи æфтауы, æрдзы ахæм нывтæ: зæххон, цæстуынгæ æмæ уыцы иумæ — поэтикон, рухсдзыд, аргъауы цæстылуайæнтау: «Узгæ мæнæу... арвырдæм Сдардта бур цыргъ æрцытæ, Азгъорынц дзы алырдæм Уасгæ-сиргæ уæрццытæ».

Суанг, Сталины кадыл «Сæууон зарджыты» цы иударон рæнхъытæ ис, уыдоны æхсæнæй дæр ферттывы алаемæты ныв-фæлгонц, раст нæм дзы апойнаг поэтикон традицийы комулæфт цыма æрбакæлы!..

*Дидинæджы пух хъæбысæй  
Стаhti мыды бындз — тæнбазыр,  
Уддзæф байдыдта пæр-пæр.*

Бæрцæй бирæ не сты уыцы аив бынæттæ Алыксандры уæды сфæлдыстады, фæлæ номхуындæй уыдон рахонæн ис йæ рæзгæ курдиаты æнæдызæрдыг æвдисæнтæ. Фыссæджы поэтикон дзырды хъомыс æххæстæй йæхи равдыста фæстæдæр, йæ чыныг «Арвырдын» (1959) мыхуыры куы фæзынд, уæд. Ацы хъуыдаджы стыр ахъаз фесты Алыксандрæн Мæскуыйы Горькийы

номыл Литературон институты ахуыры азтæ. Дзуццаты Хадзы-Мурат йæ иу уацы кой кæны, зæгъгæ, уырыссаг поэт Владимир Луговской, сфæлдыстадон семинары Алыксандры ног æмдзæвгæтæ æвзаргæйæ, æрцыд ахæм хатдзæгмæ: «Цæрукъайы-фырт у цæттæ-ифтонг поэт, йæ тых йæ гаччы сбæттис». 1957 азы Алыксандр æрыздæхти Ирыстонмæ æмæ уæдæй суанг пенсийы ацæуыны онг куыста рауагъдад «Ир»-ы редакторæй, бирæ æрыгон автортæн баххуыс кодта йæ домаг, фæлæ цæстуарзон, аудæг ахастæй.

Цæрукъаты Алыксандр йæ цардæй ахицæн 2000 азы, йæ гуырæн бон — 12 декабры. Æвæццæгæн, цыдæр сусæгдзинад ис, йæ райгуырд æмæ йæ мæлæт иу бон кæй æрцыдысты, уым. Æрдзнын цыма æмбарын кодта: Поэты бæгъатыр хъару рæдау æмæ æххæстæй, фæстаг уысмы онг, кæй бахардз ис ирон аив дзырды æмæ ирон адæмы удварны сæраппонд удуæлдай куысты. Суанг йæ сурæт дæр — патриархалон ирон лæджы тызмæг, дурамад цæсгом, йæ хиуылхæцгæ, мадзура, фæлæ æндиуд уаг — зонд æмæ зæрдæйы æнæбын æварæнты мидрухсæн æмбæхсæн агъудау цыма уыдысты: цæмæй-иу нæ уыцы сусæг рухсы тын — йæ æнæнхъæлæджы æмæ æвиппайды ферттывдæй — ног æмæ ногæй дисыл æфтауа, нæ æвæлмон зæрдæтæ нын агайа. Æви кæд хъысмæты дæрзæг арм æгæр «æррæвдыдта» Алыксандры йæ рагбонты, æмæ уæдæй фæсагъæсхуыз йæ цæстæнгас, мид-былхудтыл уæдæй фелгъин ис?!

*«Ис райхалæн ызгæ рæхысты бастæн —*

*Нæ райхæлдзæнис ме ‘рфгуыты æлхынцъ», —*  
зæгъы поэт, рæстæй æфхæрд цы арф нос уадзы зæрдæйы, уый фæдыл.

Уыйхыгъд бæрæг-бæлвырд æмæ фæрнæйдзаг у Алыксандры миддунейы («удцæсгомы») æмæ йе сфæлдыстады ‘хсæн гармонийон иудзинад. Иртасджыты хъуыдымæ гæсгæ, йæ гуырæн у сæрибары тæхудиат æнкъарæн. Алыксандр æм цыди дардыл фæндæгтыл: зын æмæ æлхъывд уыдысты, йæ курдиат цы литературон-идеологон уавæрты рæзыд, уыдон.

50-æм азты дыккаг æмбисы æхсæнады æрцыд бæлвырд ивдзинæдтæ. Уыдон хорзырдæм бандæвтой адæмы монон цард æмæ культурайыл. Айвæзта йæ къабæзтæ Алыксандры сфæлдыстадон хъару дæр. Уый йæ «Арвырдын»-æй, таурæгъон Прометейау, «поэзийы зынг» æрхаста ахуыссынæввонг ирон дзырдаивады

артдзæстмæ. Алыксандр Калоты Хазбийы тыххæй цы ныхæстæ зæгъты, уыдон йæхиуыл къаддæр нæ фидауынц: зæгъгæ, йе сфæлдыстад уыд «ставдсыг къæвдайы æрсахайау, риторикайы сурдымтæ кæй ныххус кодтой, уыцы æнæдон литературæйы быдырты».

Æмæ поэтикон дзырды ногæй бацыди уд. Социалон-идеологон фæдзæхстытæ, джиппыуагъд хъуыдытæ нывæфтыд кæнынæй Алыксандр рахызт йæ чиныгкæсæгимæ зæрдæбын, æнæсайд ныхасмæ. Райгуырæн æрдз сдзырдта йæ минмырон хъуытаз хъæлæсæй, сæрттывтæ йæ мин-минхуыз ахорæнтæй. Чиныджы сыфтæй сыстадысты нæ рагфыдæлты историйы цæстуынгæ нывтæ æмæ æмдугоны вазыгджын хъысмæт. «Арвырдыны», — фыссы Джыккайты Шамил, — уыд цард æмæ змæлд. Уым сæрибарæй азæлыд поэзийы хъæлæс. Райхæлд зæрдæ... Ссыгъд зонды цырагъ æмæ систа æнуд фæлм нæ аивадæй, ссыгъта ихсыд темæтæ, лæзæрд хъуыдытæ, хуызивд фæлгонцтæ. Уым уыд ног зондахаст, ног дунеуынынад, ног аивад. «Арвырдын» уыд, ирон поэзийы боны хъæд кæй ивы, уый æвдисæн».

Уæдæй фæстæмæ Цæрукъаты Алыксандры поэзи лæуд уыд рæзты фæндагыл. Сфæлдыстадон ног æнтыст сси йæ «Царды авдæн» (1965) — лирикон хъайтар æмæ дуджы поэтикон биографи. Адæймаджы цардуæвынад, рæзгæ уды раз йæ хæстæ æмæ домæнтæ, фæлтæрты иудзинад, аивады нысаниуæг — ацы æмæ æндæр ахсджиаг фарстытæ лыг кодта фыссæг йæ радон чиныджы.

Царды мидконтрасттæ, адæймаджы зонд æмæ зæрдæйы хъуырдухæн систы Алыксандры æндæр æмбырдгонды («Цыма лæууын æз кувæндонны раз», 1968) астаумагъз. Зынгæ бынат дзы æрцахста поэт æмæ поэзийы, сфæлдыстадон хъизæмары темæ.

Нывгæнæджы философон-аивадон фæлгонцады дарддæры райрæзтæн æвдисæн уыдысты «Зæрдæйы фæндагтæ» (1984), «Æвзистсыг къæвдатæ» (1988). Ам уæлдай тынгдæр æргом здæхт цæуы мадæлон дзырд æмæ национ удварны, æмткæй царды нысаны фарстытæм.

Цæрукъаты Алыксандры сфæлдыстад иртасджытæ æнæфиппайгæ нæ фесты уымæн йæ интеллектуалон ахаст, хонынц æй «хъуыдыты поэзи». Фæлæ йæм, куыд аивадон-философон цæстæнгасты системæ, ахæм хуызы ничима æркаст. Уый сбæлвырд кæнынæн, æвæдза, фыссæгæн, æппын къаддæр, йæхи æмсар лæг хъæуы: йæ хъуыды æмæ поэтикон курдиаты

æрфытæм ын æдæрсгæ чи ныккæсид æмæ сын сæ сусæгдзинæдтæ æххæстæй чи рафæлгъауид... Йæ рæстæджы фæзындзæн, æвæццæгæн, ахæм иртасæг дæр; ацы уацы хæс хуымæтæгдæр у: Алыксандры поэтикон-философон хъуыдыкæнынады кæцыдæр цæгты апп æмæ мидбастдзинæдтæ сахуыр кæнгæйæ, бацархайын дзуапп раттын, цавæр у поэтмæ адæймаджы концепци, куыд æмбары цардуæвынады вазыгджын мидис æмæ нысан?

Автор йæ иу æмдзæвгæйы зæгъы:

*Кæсын æз дунемæ*

*Философы цæстытæй.*

Дунемæ философы цæстытæй кæсын — уый стыр æмæ ахсджаг миниуæг у. Æвæццæгæн ын æрмæст фæлтæрддзинад кæнæ ахуырады æххуысæй ссарæн нæй, лæг æй мады гуыбынæй куы нæ рахæсса, уæд. Философон зондахасты хицау дуне уыны æнæхъæнæй, æххæстæй, йæ алыхуызон ныхмæдзыд фæзындтæм гæсгæ йæ уæнгтæ-дихтæ нæ кæны, афтæмæй. Хицæн удгоймаджы, стæй æппæт адæмы цард дæр æнкъары æрдзон хуызы, уыны йын йæ бастдзинад æгæрон тыгъдадимæ. Афтæ райгуыры Адæймаджы гиперболон космикон фæлгондз:

*Мæ синтæ — зæхх,*

*Фæллад уæйыгау æз хуыссын уæлгоммæ,*

*Мæ улæфт дымгæ у,*

*Мæ хуыфын — их-уады гыбар-гыбур.*

*Мæ комы тæф — æврагъ,*

*Мæ рон — «Æрфæн» — кæрæй-кæронмæ,*

*Мæ риуыкъæй — уæларв,*

*Мæ зæрдæ — судзгæ, цардфæлдисæг хур!*

(«Мæ синтæ — зæхх...»)

Ам адæймаг æрдзы хъæбул нæу, фæлæ йæ æмхæст хай; æрдзон дуне æнæхъæнæй дæр бацыд йæ удæгас царм-буары. Зæхх, арв, хур, дымгæ, уад, æврагътæ æвдисынц “уæйыг”-лæджы биофизикон миниуджытæ, фæлæ ма сты муртаккаг пантеизмы (Галæгон, Уацилла, Хуры бардуаджы) бæрæггæнæнтæ дæр. Афтæмæй æмдзæвгæйы интеллектуалон-философон пафос (æрдзимæ синкретикон бастдзинад, Хуыцауæмсар æмæ Хуыцауæмдых адæймаджы хиæмбарынад) сиу вæййы адæмон дуненкъарынады æууæлтимæ.

Иннæрдыгæй та Алыксандрмæ æмбæлæм «биосоциум» æмæ зæххон цивилиацийы равзæрды фæдыл зонадон æнхъæлæнтыл.

Цыфæнды «уæйыг»-адæймаг дæр йæ алыварс æцæгдзинадимæ зонгæ кæны бæлвырд хуызы: æрдз ын цы гæнæнтæ бахай кодта (уырзæй старын, ад æнкъарын, уынын, хъусын, æмбудын), уыдонны фæрцы. Ис ма иу уæлæмхасæн мадзал — уды цæстырухс æмæ зæрдæйы къæрцхъусæй дунеимæ æмхиц уæвын. Интуици — зæххон лæджы æмбисонды «æхсæзæм æнкъарæн»... Гъе, æрмæст ацы хæзна алкæмæ нæ хауы. Æххæстæй дзы хайджын у Цæрукъаты Алыксандры лирикон герой — авторæн йæхи мидхъуырдухæнты айдæн. Æнусон фарстытæ æвдæрзынц поэты уд, хъызæмайраг сагъæстыл æй æфтауынц. Йæ хъуыдыйы æнæрынцайгæ рафт-бафт дызæрдыггаг кæны традицион материалистон цæстæнгастæ. Æмдзæвгæ «Хæддзу хъуыдыты» лирикон герой разы нæу зæххон зонынад æмæ æнкъарæнты цыбыр фадæттæй. Æмбары, «Нæ цæсты авнæлды фæсарæн, Æнæмæнг, истытæ кæй ис». Фæнды йæ базонын, уыцы æнæстæрст егъау Тыгъды цы бынат ахсы адæймаг, цы у йæ минæварад Дун-дунеты мидæг:

*Цы стæм, хæрзиуæгæн цы хæссæм,*

*Цы тых нæ йе ‘рдынæй æхсы?*

Фæзыны йæм ахæм тасæфтауæг, зæрдæмарæн хъуыды дæр, зæгъгæ,

*Цъыфдзасты змæлджытæм куыд кæсæм,*

*Кæд афтæ исчи нæм кæсы?*

Æмдзæвгæйы хъайтар хъынцъым кæны, «æддæмæ», æгæрон Космосмæ, зæххон лæгæн “дуæрттæ” æхгæд кæй сты, ууыл. Цæрæнбонты адæймаг тырны йæ алыварс дунейы æлхынцъытæ райхалынмæ, фæлæ:

*Цæй онг — нæ фæткæвард, нæ бархъом,*

*Нæй уымæй сæвналæн уæлдæр!*

Ахæм у Космикон Зонд æмæ йе сфæлдыст зæххон цивилизацийы ныв ацы æмдзæвгæйы. Лирикон геройы хъуыдыты хал амынд уавæры фæдыл ноджы æндыгъддæрæй æвдыст цæуы æмдзæвгæ «Цæнгæтуафс хæдбынты..»

Адæймаг — уый æнусон сусæгдзинад у, йæхæдæг дæр кæронмæ кæй никуы базондзæн, ахæм æнæсыхалгæ «фарст». Цæрукъаты Алыксандры уацмысы хъайтар зилы дунейыл «цæнгæтуафс хæдбынты», æфсæйнаг лæдзæгыл æнцайгæйæ. Цы амоны бæлццонны ацы æнахуыр фæлыст? Аргъауы Хъарабогълайау, æфсæн лæдзæг цæмæн райста йæ къухмæ, цавæр æлгъысты азар æй

тæры «æнæсгæрст хъæдбынты», хизын æй кæны ивылд дæтты сæрты, айнаг æфцæгыл?..

*Мæхи хъуамæ ссарон —*

*Мæ рагбонтæй ардæм æз агураг зылын!*

— уый у йæ балцы сæр. Æнусон проблемæ, разæгъды поэтæ æмæ философтæ йæ рафæлгъауыныл чысыл нæ фæтухи кодтой! Ам нæ зæрдыл канд ирон фольклоры мотив не ‘рлæууы, фæлæ ма суанг Диогены номдзыд сентенци дæр: цырагъты рухсмæ Адæй-маджы агурын, зæгъгæ. Цæрукъаты Алыксандрмæ рагон поэтикон фæлгондз философон сагъæсты æдде райсы егъау космикон зæлынад дæр. Æмдзæвгæйы хъайтар кæцæйдæр («фæл-мæхгæд дæрддзæгæй») хъусы сидты хъæр («йæхицæй йæхимæ» фæдзырд у уый). Исты зонадон нысанимæ фæлварæнтæ кæуыл кæнынц, йæхимæ ахæм “лыстæг цæрæгой” кæнæ рыджы мур нал кæсы, уый ныр афтæ æнкъары, цыма егъау фæлдисæг тыхы пил-лонкалгæ схъис у («Уæлардзон дунейæ, йе космикон арфæй мæ уды зынг растæлд? Æмтгæры гуылфæнты, — Æвæццæгæн, хаосы зилдухы хъазын...»).

Адæймаг йæ сæнтты бæллы, зæххон цардмæ цы дунейæ раф-тыд, уымæ фæндаг куы ссарид ног. Уæд ын баирвæзид, гъе, йæ сусæгтæм, базонид, йæхи «æз» цы у, уый дæр!..

*Мæн, оххай, куыд фæнды*

*Уым ме ‘цæг æфсургъы йæ барцæй æрцахсын! ..*

*Æмбæхст лабиринттæ йæ фæрцы куы сгарин!*

*Цы диссаг æрцæуид —*

*Æппынфæстаг искуы мæхи æз куы ссарин!*

(«Цæнгæтуафс хæдбынты цæуын æз...»)

Æндæр æмдзæвгæйы хъайтар лæууы æрвон тыгъдады раз æмæ йæ уындæй “кæлæнсайдау” кæны. Æгуыппæг сусæгдзина-ды фæлм æй йæхимæ æлвасы, æрбайсæфтысты йæ хъуыдыйы зæххон арæнтæ, ис ма æрмæст уый æмæ дуне, Адæймаг æмæ «йе ‘мхалдих» æгæрон Космос. Лирикон герой дзы айдæнау йæхи уыны:

*Мæ сæрмæ айтыгъд дард*

*Мæ космикон фæлгонц.*

Ам ныр алфамбылай дунеимæ физиологион кæнæ биологион иудзинадыл нæ цæуы ныхас. Адæймаг нæу, йæхи чи нал зоны, ахæм — уæларвтæй расхъууæг — зынг дæр. Поэतिकон «биосоциумы» бастдзинад галактикæтимæ райхæлы хъуыдыйы,

æмбарынады — алцы сфæлдисæг Космикон зонды æмвæзыл. Стъалыты «рæдзæгъдгæ зынг» у поэт-Адæймагæн йæ «удлæмæрст хъуыдытæ», Галактикæты тар — йæхæдæг дæр æххæст кæй нæ зоны («цы дары арф, æмбæхст»), уды уыцы æхгæд æрфытæ. Йæхи агурыны дард фæндæгтыл йæ «цæнгæт-уафс хæдбынтæ» кæмæн фæхуынкъ сты, фæндаггоны æфсæн лæдзæг æмбисмæ кæмæн сихсыд, уый, мæнæ гъе, фæхæст ныр йе 'цæг хуызыл. Фæлæ æнæнхъæлæджы цаумæ цæттæ нæ разынд. Нæма зоны, цин кæна уыцы æвиппайды ссард «тутхæстæг-дзинадыл» æви дзы йæхи хиза:

*Хæзна ссарæгау æз*

*Кæнын мæхиуыл дис:*

*Нырма мæхи*

*куыд нæ фиппайдтон, уастæн!..*

*О, базыдтон, æцæг,*

*Хæдхалдих мын кæй ис...*

*Æз уымæй дæр,*

*мæхицæй дæр фæтарстæн!*

*(«Æмбисæхсæв у ныр...»)*

Хъайтары тасæнкъарæн — уый уысмон реакци у. Нырма уал «æрв-дунейæ» (бæрзондæй уырдыгмæ) арæст тынтæ фæхатыд Адæймаг. Йæхимæ куы 'рцыд, йе змæст хъуыдытæ куы 'ррæсуг сты, уæд бафиппайдта, кæй ис иннæрдæм змæлд дæр:

*Рæхджы та, рухсвæд уадзгæ, слидздзæн*

*Ракетæ стъалытæм æмраст —*

*Цыма мæ кæцыдæр бæллиццæн*

*Уындзынæн космосы йæ хъазт.*

Адæймаг йæ æрхъуыды æмæ арæхсты фæрцы гæрды фæндаг космосмæ — йæ уæвынады «авдæнмæ». Хал халыл æвæргæйæ фæлвары дунейы сусæгдзинадтæ басгарын. Уый фæрцы арфдæр нывналы йæхи уд æмæ зонды æгæрон «байбынтæм». Иу ны-хасæй, фæхæст, афтæ тынг кæмæ бæллыд, йæхи «базоныны», уыцы фæрæзыл.

*Æлхынцъ материйы æрфытæй*

*Куы схауы атомæн йæ хъиу —*

*Цыма мæ дæлæмбæхст хъуыдытæй*

*Зынуаты рафæлгъауын иу.*

*Фæзынд æрдзы мид-зынг нуарыл*

*Теори, формулæйы 'взар —*

*Цыма мæ тæлфгæ уды буарыл  
Æз ссарын диссæгты бындзар.*

*(«Рæхджы та, рухсвæд уадзгæ...»)*

Алыксандры хъуыдымæ гæсгæ, адæймаджы æппæтуынаг зæрдæ, æппæт раиртасынмæ тырнæг зонд — уыдон сты дундунейы фæзындты æмаргъ, сæ æххæст эквивалент:

*Фæзæгъынц денджызæй: у арф,  
Егъаудæр уымæй та — цъæх арв.  
Фæлæ мæ зæрдæйæн ас нæй —  
У арфдæр иууыл денджызтæй.  
Мæ цæсты цадæй арв зыны,  
Уым зæхх æд фурдтæ хи уыны.*

*(«Фæзæгъынц денджызæй...»)*

Афтæ логиконæй райхæлы авторы цæстæнгас адæймаджы бынатмæ Дунейы мидæг. Ирон поэт традицийы хуызы райста дуне æмиу-æмхæстæй уынын — незамантæй нырмæ философ аивады ацы æнафæкайгæ æууæл. Фæлæ æнарахатгæ нæу Дуне æмæ Адæймаджы ныхмæдзыд сконд, се 'нусон мидхъуыр-духæн дæр. Дыууæ ныхмæвæрд æууæлæй арæзт у адæймаг: зæххон æмæ уæларвонæй. Ардыгæй æвзæрынц йæхи алы хуызы æнкъарыны контрастæ. «Æз — ницы, æз — æппæт» — ацы формулæ сæхиуыл барстой алы дугтæ æмæ рæстæджыты стыр дæснытæ!.. Дзуры йыл Цæрукъаты Алыксандр дæр:

*Мæ хъаруты  
мæнг фæлтæрæн..  
Цы 'нæбон дæн зæххыл!  
Æз — миттъыфыл..  
Ныххойы уад  
мæн къæдзæхы ныхыл..*

Фæлæ та поэтыл йæ уæларвон уды базыртæ хæрдмæ схæцынц, ныфс дзы бауадзынц, æмæ, уысмы размæ йæ цы тых басаств, уый бынат барджынæй йæхæдæг бацахсы:

*Мæ хъаруты  
æхсар-дымгæ..  
Цы домбай дæн зæххыл! —  
Æз — артдурæй,  
цъæхриу мæсыг  
дæн сау хохы ныхыл!..*

*(«Мæ хъаруты мæнгфæлтæрæн...»)*

Антитезæйы бындурыл амад у æмдзæвгæ «Философи» дæр. Адæймаджы зæххон æрдз ахст у туг-буары «æхгæд дæрдзæджы» мидæг, зоны, цардæн райдайæн дæр кæй ис æмæ кæрон дæр. Йæ уæларвон хай та мæлыныл разы нæу, «ныгъуылд бырдунейæ» йæхи ивазы æгæрон тыгъдмæ, зæрдæхсайд æй кæнынц «Æддæбæсты мылазæмбæрзт æрфытæ, Æгæрон æрвты химæсай дыдызрухс». Алыксандр ныв кæны æнусон, æнæсыхалгæ уавæр:

*Тъыссы мæн иу тых судзиндзæф къæртт хуынчъы,  
Мæн иннæ стъалы-денджызтæм æвзылы.*

Лирикон хъайтары «хъуыдыйы, зонды авнæлд» здæхт у дунейы «тайæг, лидзæг мил-кæрæттæм», уыйхыгъд йæ «рыгъд зæрдæ» æмхуызон арæхсы куыд мидырдаæм (цæст кæй не 'взары, ахæм лыстæг цыдæртæм) хъус дарын, афтæ — æддæрдæм дæр, космосы егъау фæзындтæм. Поэтмæ гæсгæ, æрмæст ахæм хуызы ис мидгармонимæ æрцæуæн: адæймаг йæ зæххон æрдзыл дæр уæлæхох куыд нæ кæна æмæ уæларвмæ зæрдæхсайдыл дæр йæ къух куыд нæ сиса. Уый нæ, зæгъгæ, уæд лæджы уд фæлахс кæны, ихсигæ («Зонд æмæ зæрдæ»)

Цæрукъаты Алыксандры философон-аивадон цæстæнгасты зынгæ бынат ахсынц цард æмæ мæлæты, Рæстæг æмæ Дунейы æмгъуыды фарстытæ. Адæймаг йæ мид-зæрдæйæ æнкъары рагон бастдзинад Космосимæ, интуитивонæй йæм тырны. Фæлæ йæ зæххон зæрдæ æнусмæ ис райгуырæн æрдзы уацары, нывонд у стыр дунейы ацы предметон, цæстуынгæ хайæн. Ардыгæй поэты бæллиц — йæ зæххон уæвынады æмгъуыд куы фæуа, уæд Ирыстоны æрдзыл куы бафтид! Иры хъæбысы рантыст æмæ фæстæмæ дæр уырдаæм хъуамæ аздæха. Уæлмæрдæн равзарид уый «сау хæхты лæгæт», цæмæй уына алфамбылай дунейы фидыц, хъуса йын йæ рæсугъд мыртæ, æнкъара йе 'нæрæнцайгæ змæлд, йæ дидинджыты хæрздæф. Лирикон геройы ацы уæлмонц тырнæнимæ зонгæ кæнæм æмдзæвгæ «Мæнмæ ис иу бæллиц...»-ы, фæлæ йæхæдæг æвдыст цæуы дунейы змæлдмæ иуварсæй кæсæгæй. Поэтæн ахæм уавæр, æвæццæгæн, бынтон зæрдæйы фæндиаг нæу, æмæ фæстæдæр амынд темæйы фæбæрæг ног фæзилæн: «Сыджыты хæринаг Сси адæймаг кæд, — Хуыздæр у цæринаг, — Цæмæйфæнды уæд!» Æхсæрдзæн уа, бæлас йе «цыфæнды сыф-хал», дзæнхъа дур, «урссæр къæдзæхыл сау дымгæ», йе æврагъ — уæлдай нæу;

æрмæст уæлдунейы баззайæд, канд йæхæдæг куыд нæ хата йæ алыварс царды змæлд, фæлæ йын йæхи дæр банкъарæн, цæстæй ссарæн куыд уа:

*Нæ Ирæн йæ уæлæ  
Суон тугдадин, нуар. —  
Йæ фæнык нæ, фæлæ  
Йæ рис-дудгæ буар!*

(«Нæ рагон фæлтæртæ...»)

Мæлæтæн æвзæрст ницы ис, фæлæ поэты уырны, йæ удæн нæй «бынтондæр фесафæн бæстыл». Зæгъгæ йын нæ бантыст фыдыбæстæйы «тæлфгæ нуар» фестын, уæд та æппынфæстаг кæд «фæзынид искæй мидбыл худты, тæлфид сывæллоны цæсты» («Бæласæй хауд сыфтæртау мæйтæ...»).

Æрдзы иу хай бауын — ацы поэतिकон хъуыдыйæн Алыксандры сфæлдыстады ис æндæр нысаниуæг дæр. Къуындæг сты адæймаджы гæнæнтæ, фæндгæ та йæ бирæ кæны. Поэты хæс — адæмæн, зæххыл цæринагæй цы ис, се 'ппæтæн дæр зæрдиаг лæггад кæнын. Уый тыххæй бæллы, куы фестид арв:

*Мæ тæртты-иу цæргæс ныгъуылид арф,  
Мæхимæ саин алкæйдæр æд сæнттæ...*

Уæд та — зæхх:

*Мæ риуыл дарид царды æвзар цъæх,  
Фысымау уаин алы ног фæлтæрæн,*

Кæнæ дон:

*Кæнин-иу удхъом быдырты сæрддон,  
Куы та-иу бадин цъайбынты сыгъдæгæй.*

Фæнды йæ, куы фестид зынг дæр:

*Мæйдары мæм тындзид фæндаггон дардæй,  
Сæумæты уаин хуры зилгæ фынг,  
Йæ цæсты хъазин адæймагæн артæй.*

(«Фæфæнды мæн»).

Уæлдæф-арв, зæхх, дон æмæ арт — рагон философтæ-материалистты хъуыдымæ гæсгæ — Æрдзы цыппар сæйраг элементы. Цæрукъаты Алыксандры поэतिकон системæйы лæвард сты æрмæст сæ хæрзиуæгон нысаниуæгимæ. Сæ халæг-знаггадгæнæг (адæймаджы ныхмæ арæст) тых рохуаты кæй аздад, уый æппын къаддæр дзурæг у фыссæджы гуманизм æмæ уды рæсугъддзинадыл.

Поэт æрдз æмæ адæймаджы царды уыны бæлвырд иудзинад, фæлæ дзы хаты, кæрæдзийæ бындуронæй цæмæй хицæн

кæнынц, ахæм уавæр дæр. Æрдз æнусон у, æнæмæлæт. Йæ афонты райив-баивы ис йæ рæзты диалектика. Æнгæс афонтæ ис адæймаджы карæн дæр, æрмæст уыдонæн сæ цыд, сæ зылды кæрон æндæр у:

*Уалдзæг, сæрд, фæззæг, зымæг*

*Удæй иу хай, згъæлгæ, хауы,*

*Иннæ хай та - ног гуырджæг.*

*Иуы дзы рæвдауын, худгæ,*

*Иннæйы мæрдыл кæуын...*

(«Уалдзæг базмæлыд, æвнæлы...»)

Дуне цæры, цалынмæ дзы змæлд ис, уæдмæ — ахæм хатдзæгмæ æрцæуы автор ацы æмдзæвгæйы. «Фæсмæлæты уæвынады» æмрæнхъ поэты хъуыды здæхт у философийы ноджы вазыгджындæр фарстытæм.

Дунейы сконд æмæ рæстæджы цыдыл сагъæсæй равзæрд æмдзæвгæ «Гераклиты æндæрг». Сæ фæтк, сæ мидæгъдауы æнæсыхалгæ сусæгдзинæдтæ («Фæтæппæлæг удтæн сæ цоппай кæм батар?.. Цы тых сæ ныссоны æвæдмæ, цы бардуаг?.. Кæдæм згъорынц азтæ бæгъитдуар быгъдæджы?») рагон философты сагъæсыл куыд æфтыдтой, раст афтæ агайынц æмдугоны хъуыды. Риторикон фæрстыты æндыгъд рæнхъ, æнкъарæнты æхсидгæ монц, хуызджын метафорæтæ — æппæтдæр арæст у лирикон геройы вазыгджын мидуавæр равдисынмæ. Поэт æй ныв кæны арф хъуыдыты уацары: «дугты æвæугæ лæдæрсæн тæдзынæджы» фæдыл, æгæрон тыгъды æцæг æмæ мæнг цы у, уый рафæлгъауыны фæлтæрæнты. Уыдон, æнæмæнг, Алыксандрæн йæхи уды катаяг фарстытæ сты, дунесконды «куырмæлхынцъ суйтæ» райхалыны монц цæры йæхи зæрдæйы дæр, æмæ уый тыххæй разы у «эфессаг куырыхоны» тæрхæттимæ, рæстæджы «гуылфдон» æнусты æнæсцухæй уайы, фæлæ йæ «уылæнтæй» иу иннæйы не 'ййафы, иу иннæимæ нæ ивддзæг кæны, зæгъгæ. («Уыцы иу доны дыууæ хатты нæй бацæуæн». Гераклит).

*«Дыууæ хæрзæнгæсы нæй царды, суанг мифты —*

*Нæй халдих Сократæн... Батрадзæн, Сырдонæн...» —*

зæгъы поэт æмдзæвгæ «Гераклиты æндæрг»-ы, адæймаджы автономон дуне æмæ аивадæн дæр фæлхат знаг кæй у, уый фæдыл. Азты тындзгæ уадæй аразгæ сты æрдз æмæ адæймаджы æппæт фадæттæ. Уымæ космосы барæнтæй лæджы цард нæ, — фæлтæрты уæвынад дæр ницы у:

Цæстныкъуылд — не ‘нус, нæ фæлæ —

цыбырдæр...

Цы давы хицæн адæймаг, суанг зæхх, хур, «нæхи галактикæ кæм нæ мары мисхал», гъе уыцы æвирхъау дæрддзæджы?!

Цæрукъаты Алыксандр ацы тыхсæттæг æнусон фарстытæн ары, оптимистон зæлынад кæмæн ис, ахæм дзуап. Ары йæ адæмон цæстæнгасы, адæмон куырыхон зонды. Æцæг, цыбыр у адæймаджы цард. Фæлæ ирон æмбисонд мæнгæн нæ зæгъы: фыды фарн мæрдтæм нæ цæуы. Ацы хъуыдыйы бындурыл сырæст поэты егъау, 34 сонетæй нывæст уацмыс «Ныхас авдæны сывæллонимæ». Автор дзы дзуры, лæджы æнæмæлæт цы кæны, ахæм бастдзинадтыл. Зын æмæ сагъæссаг уыд поэты рагуалдзæг. Æнаххосæй бабын йæ фыд, йæхæдæг æххæстæй бавзæрста «ызнаджы фырты» рæвдыццух, удхайраг хъысмæт. Рæстдзинад сбæрæг, фæлæ нал райхæлд «æмпылд» зæрдæйы. Æцæгдзинад агуырда сфæлдыстады, алфамбылай дунейы æмæ йыл никуы хæст кодта. Йе ’ууæнк фесæфт цардмæ, «тарф фынтæй сæ тарфдæр» ын сси. Фæлæ дунемæ фæзынди саби — царды цъæх æвзар... Уый радта ног нысан поэтæн, сси йæ царды бонты фидыц æмæ уæлтæмæнады гуырæн. Уый фæрцы йын байгом сты Уæлдæр Рæстдзинады дуæрттæ, æрыхал сты йæ зæрдæйы ныгæд бæллицтæ. Джыккайты Шамилы загъдау, адæймаг ссардта «амонд-æууæнк». Ноггуырда саби йæ бафидауын кодта хъысмæт æмæ царды дызгъуын-дæрзæг ахастимæ, æхсæнады азарæй æмæ зæфцы фыдæй сæфт гæнæнтæ æмæ фадæттимæ. Поэт æрхуым хъæлæсы уагæй кæны сæ кой:

*Мæнæн уæлæуыл ницы бантыст, оххай,*

*Цы гæнæн ис — у зæрдæйæн уый зын.*

*Ныууагътон бирæ сфæлдисинаг рохæй,*

*Сæ райдайæны баисты хæрз бын.*

Малиты Васо ацы рæнхъыты фæдыл зæгъы: «Ам ис, алы адæймаг дæр хатгай кæуыл ныхъхъуыды кæны, ахæм проблемæ. Цымæ райгуырæг гуырдаз райрæзы, æрдз ын цас фадат дæтты, уый бæрц? Æмæ кæд йæ гæнæнтæ, йæ æмбæхст авналæнтæ æндзыгæй баззадысты йæхимидæг, нæ рахызтысты хъуыддаджы хуызы дунемæ? Кæд адæймаг нæ сарæзта, цы хъуамæ сарæзтаид, уый, кæд нæ сæххæст кодта йæ хæс? Кæд кæмдæр баззадысты зæфцы фыдæй уды диссаджы хæзнатæ? Ахæм адæймаджы катæй æвдыст цæуы ацы æмдзæвгæйы».

Фæлæ поэты зæрдæ фидар кæны иу хъуыддаг. Уый у ный-йарæг æмæ хъæбулы æмбасты æнæскъуыйгæ хал. Ис дзы дывæр тых. Саби ас лæгæн радта цæрыны монц, у йын «ныфсы сæр»: хъуамæ фыдæн цы нæ бантыст, уый йæ бындар кæронмæ ахæццæ кæна. Ныййарæг йæ рады ницы бавгъау кæндзæн, цæмæй сабийы раст фæндагыл бафтауа, сахуыр æй кæна царды тымыгъты фидар лæууын. Цардвæлтæрд лæджы хъару æмæ зонындзинадтæ — лæппын цæргæсæн стæхæн фæз:

*Дæттын дæуæн мæ базыртæ тæхынмæ,  
Цæргæсзæрдæ — æвзыгъд æмæ уæндаг.  
Цæмæ бæллыдтæн рухс дунетыл, уымæ  
Куы саразис дæхирдыгон фæндаг!*

Авдæны сывæллон йæ фæдыл канд фидæнмæ нæ хоны, фæлæ поэтæн йæхи сабидугмæ, йæхи уды рæбинаг æварæнтæм дæр («Дæ фæрцы ис мæ рагбонтæн ыссарæн»). Афтæ æрдзонæй сиу сты лæджы царды ивгъуыд, абон æмæ сом. Фæлтæрты баст-дзинады уыны автор адæймаджы æнæмæлæты уидаг, царды диалектикон мидис. Уый нæу хуымæтæг размæцыд надвæдыл. Ныллæгæй бæрзондмæ, иу æнтыстæй ноджы уæлдæр æнтыстмæ, абонæй рухсдæр, фæрнæйдзагдæр фидæнмæ тырныны монц ис йæ бындур.

*Зæххыл фыдбылыз ма систæд, æндæр  
Дæ цот дæуæй ысхиздзæни уæлдæр!*

Ахæм у поэты арфæйы ныхас фæстагæттæн. Æвдисы царды куырыхон фæтк — æнусон æмæ æвидигæ.

Иттæг уæрæх у ацы поэмæйы философон мидис. Автор дзы æвары, «æнусон» зæлынад кæмæн ис, ахæм фарстытæ: цард æмæ мæлæт, хорз æмæ фыд, раст æмæ хæрам, рæстæджы хъомыс, адæмы раз хæс æмæ а. д. Поэты ныстуантæ рæзгæ удæн — адæмы куырыхон зонды æвдисæн, царды æцæг хæзнатæ сбæлвырд кæныны фæрæз. Уыдонимæ — райгуырæн къона уарзыны амонд («Фыды уæзæг — нæ дыууæйæн нæ исбон»); адæмы хорзæх — тыхсты сахат ныфс æмæ хъаруы суадон («Кæндзæнис дыл тымыгъ бон хаттæй-хатт, Дæ зын сахаты дзыллæтæм æрхат»); национ хизонынад æмæ сæрыстыры æнкъарæн («Фыдæлты 'хсар дæумæ куы дæттын æз... Æмбар дæхи — дæ равзæрæн, дæ ран. Мæ ног æвзар, мæ къабаз дæ — алан»). Фæлæ уый нæу æнæсæрфат сæрбæрзонд, æндæр адæмы минæвæрттыл æнæрвæссон кæнынмæ сидт. Поэт дзуры дунеон культурæйы

хæзнатыл дæр. Йæ зæрдæ дары: йæхицæн æнæрайхæлд цы аивады сусæгдзинæдтæ баззад, уыдон ын искæд бон йæ фырт æмбарын кæндзæн. Уацмысы аивдæр бынæттыл банымайæн ис саби æмæ æрдзы 'хсæн гармонийон иудзинад æвдисæг нывтæ. Уыдон сты Адæймаг æмæ Дунейы концепцийы æрдзон хай. «Поэтæн адæймаджы райгуырды у царды хæрзиуæг, уымæй срухс ваййынц æрдз æмæ дуне. Паргом ваййы авторы гуманистон хъуыды: адæймаг райгуырд амондæн, ууыл цин кæны æрдз, зæхх ын рæдауæй дæтты йæ хæзнатæ» (Джыккайты Ш.).

Иу дзырдæй, «Ныхас авдæны сывæллонимæ» схонæн ис рæстæг æмæ адæймаджы нысаныл лирико-философон монолог — æмрæстæджы уæлмонц æмæ монументалон. Сæйраг дзы у историзм æмæ адæмы æнусон царды арф æнкъарæн.

Адæймаг-араздæджы гæнæнтæ æмæ фæндиæгты, йæ зонд æмæ зæрдæйы æгæрондзинадыл дзуры поэт, Ренессансы титантыл цы æмдзæвгæты егъау цикл ныффыста, уым дæр. Уыдон сты поэты иууыл бæрзонддæр идеал. Се сфæлдыстады сын уыны, адæймаджы уды хъæд сыгъдæгдæр, бæллиццагдæр цæй руаджы сваййы, ахæм æууæлтæ. Йæ иу æмдзæвгæйы ныв кæны, хæрз æрыгонæй фыццаг хатт куыд базонгæ Рубенсы, Тицианы, Джорджонейы аивадон шедевртимæ. Хохаг тызмæг æгъдæуттыл хаст лæппумæ генион нывгæнджыты æрмдзæф «дзæнæты нæфæтчиæг фæткъуыйау» фæкаст. Фæлæ рæсутгъддзинады æнкъарæн æрмахуыр кæны «хъæддаг монцты», аргъауы кæлæнгæнæгау сын сæ мукъутæ рахъуыры йæ рог фæлмæн аныдзæвдæй. Æмæ Алыксандры лирикон герой фыр дисы «сусæг базыртыл» Уæларвтæм йæхи систа:

*Æз тахтæн арвыл*

*Рæстады стыр зæдау.*

*Куыдтон —*

*Мæ цæссыгты сызгъæрин калди зæхмæ.*

*(«Лæууы мæ зæрдыл...»)*

Гъе ахæм хуызы æмбары поэт сфæлдыстадон æндæвдад: уый æрыхъал кæны адæймаджы уæздан æнкъарæнтæ, ис ын уд-сыгъдæггæнæн нысаниуæг. Дунеон аивады æмбисонды цæвиттойнагтæ басастой Алыксандры лирикон геройы зæрдæ, фæлæ йæ хæрз æдзæттæйæ дæр не 'рæййæфтой. Уымæн йæ эстетикон адæнкъарæн уæды онг сфæлтæрдта национ культурæйы хъæздыг марыл. Номдзыд æрмдæсныты æмæ нывгæнджыты сфæлдыст

шедеврты аккаг уыд, æвæццæгæн, поэты сабибонты сæ хъæуккаг рæсугъд. «Мæ рагдуджы цы бонвæрнон, цы хур уыдтæ!..», зæгъгæ дзы хуымæтæджы нæ зæгъы. Иу диссаг та ма йæ цагъд уыди: «Фæкодта-иу сæрзилæдждын тæлфгæ удты», фæсивæд-иу æгъуыссæг фесты, «Налмас æхсæв-иу фести цæхæргæлæн». Зæрдæскъæф зæлты кæлæн æнкъардта саби-лæппу дæр, уыдон æй сайдтой сæ фæдыл «æрвон тыгъдадмæ», æфтыдтой йыл æнахуыр цин æмæ «рухс хъыг».

*Мæ риуыкъæй, мæ уæрджытыл — хæрдгæ стыгтæ —  
Фæкалдысты уый стъалытау мæ цæссыгтæ...*

Ам дæр та цæссыгтæ... Лирикон геройы зæрдæ арф æнкъарынхъом кæй у, уымæн — æргом æвдисæн. Цæссыгтæ-стъалытæ... Дисыл нæ æфтауы йæ æнахуыр хуызивдытæй ацы метафорæ. Канд сабийы уадултыл нæ уайынц цæссыгтæ, «стъалы-зæй» рацæуы арвы тыгъдæй — «æвзист тæмæн æндæхтыл уагъд!» Æмæ йæ зæрин уынары лирикон героймæ хъуысы... кæддæры фæндырдзагъд!..

Адæймаг — дунейы æрдзон хай, иумæ æмхуызон æмхиц сты рæсугъддзинадмæ, музыкæйы «хъуытаз мыртæм». Гъе, æцæг, лæг куы рацæры, уæд арæх йе 'нкъараг зæрдæ сдæрзæг вæййы, æгæр ахсайы зæххон цыбæлтæ æмæ хæрзиуджытæм. Æрмæст уыцы фиппаинаг Поэтмæ нæ хауы — уый бон у сабидуджы мысынаг афтæ сыгъдæгæй, хуызджын æмæ бирæзæлонæй азты сæрты рахæссын.

Адæймаг — дунейы иу хай... О, фæлæ æрдзы аивдзинад æнусон у, загътам, рæстæджы бархъомыс æм нæ хæццæ кæны. Адæймагыл та, хъыгагæн, азтæ сæ фæд уадзынц. Базæронд фæндырдзæгъдæг-«бонвæрнон». Ферох хъæубæстæй. Чи ма дзы базондзæн кæддæры сæууон стъалыйы!.. Даргъ уынджы фæцæйцæуы «цъындæг цæстæй», «лæдзæгæнцой», гуыбырæй, урс дадалитимæ. Фæлæ æгæрон у аивады тых. Лирикон геройы зæрдæйы фæндырдзæгъдæджы сурæт цæрæнбонтæм æвзонгæй баззæди. Аивад фæуæлахиз рæстæгыл!

Ацы хъуыды ахсджиаг у Алыксандры сфæлдыстады. Генион æрмдзæфы æнусон ахадындынадыл дзуры йæ сонетты зындгонд цикл «Шекспирæн». Поэт æрæмных кодта хæст æмæ аивад, алы дугты «згъæрджын тыхгæнджыты» — Аттилæ, Чингисхан, Македойнаг, Наполеоны — æмæ поэзийы «бардуаг» — Шекспиры. Фыццæгтæ арт æмæ арцæй хъавыдысты историйы

сæ фæд ныуадзын, гуымиры тыхы фæрцы домдой сæхицæн Хуыцæутты кад. Нæ сын бантыст. Æлгъыстаг фæци сæ ном, уымæн æмæ «зæххон цотæн фыдбойнаг» уыди сæ архайд. Шекспир аивады хъомысæй басаста æппæт бæстæтæ æмæ адæмхæттытæ. Фидæны фæлтæртæ дæр сæрыстырæй дзурдзысты йæ ном. Цы у йæ æнтыстыты сæр? Уый нæ иста искæй сæрибар, йæ аивадæй рæстаудæг уыд адæмыл, лæггад сын кодта. Йæ уды бæркаджын æварæнтæ рæдауæй уæрста йе сфæлдыст фæлгонцтыл, схайджын сæ кодта йæ зæрдæйы хъарм, йæ зонды тыхæй, æмæ уыдоны фæрцы баззæди цæргæйæ сæдæ хуызты — «кæм худгæ, кæм дзыназгæ».

Алыксандр дзуры Шекспиры поэзийы тохмæсидæг гуманизм æмæ йæ æнæмæлæт чи кæны, уыцы аивадон æууæлтыл. Йе сфæлдыстад ын хоны, зæронд чи нæ комы, ахæм розæты цæхæрадон. Æцæг аивад æвзонг-æвидигæ кæй у, рæстæджы бар ыл кæй нæ цæуы, уый бамбарын кæнынæн Цæрукъайы-фырт ссардта æмбисонды ныв-фæлгонц; Шекспиры розæтæ — йæ сонеттæ «сывæллæтты зæрдæтау æппынæдзух æртæх-дзæстæй тæлфынц». Авторæн уыдон — уæлтæмæнады суадон. Англисаг генийы аив дзырды хъомыс Алыксандр бары æрдзы нæрæмон тыхтимæ: уаддымгæимæ — хъæдтæ æмæ хæхтæ бындзарæй чи срæдувы; артимæ — царды мæлинаг æууæлтæ (йæ «хъуына æмæ бырон») æртхутæг чи фестын кæны; ивылд донимæ — зæххы чъызитæ чи фæласы; хурты хуримæ — йæ зынг-æрттывдæй дуне чи срухс кæны. Уыцы рухсмæ ивайынц мæнг кад æмæ дымст авторитеттæ, уыйхыгъд йæ хуыз скалы, æцæг цыт æмæ ныхасы аккаг цы ис царды, уый («фæкодтай ды мæнг генинты æвæд, Титан, æрхастай цард æмæ мæлæт!»).

Алыксандры сонетты циклы бæлвырд сты ивгъуыд, абон æмæ фидæнимæ бастдзинæдтæ. Генион фæзындæн нæй бындур æнæ йæ мадæлон æвзаг, æнæ райгуырæн уæзæджы фарн, æнæ фыдæлты æгъдау æмæ æфсарм. Поэт нæ быхсы дæлдзиныг уавæр — нæ йæхицæн, нæдæр искæмæн. Уымæн æнæуынон сты тирантæ æмæ пигмейтæ. Йе 'ппæт сфæлдыстадæй дæр фидар кæны сæрибар, æмбар ахастытæ æгас дзыллæты 'хсæн. Алыксандры хъуыдымæ гæсгæ, уыдон сты адæмты æвидигæ, æнусон хæзнатæ — йæ размæцыд æмæ рæзты фадат æмæ домæн.

Афтæмæй циклы рæнхъытæй сысты поэты идеал: егъау курдиат æмæ зæрдæйы хицау, хæрам æмæ фыдæх сафын йæ царды

нысан кәмән у, ахәм Адәймагаразәг. Ацы идеалы кәцйдәр әууәлтыл ныхас цәуы әмдзәвгә «Микеланджело»-йы дәр. Иттәг дәсны әвдисы автор уәлтәмәнады баныдзәвд Нывгә-нәджы улы рәбынтыл, йә хъызәмар әмә әгәрон цины фәлхәзәнтә. Йә къух ын аразы контрасты фәрәз. Флоренцийы фәзынд цавәрдәр адәймаг: «йә уынд — гәвзыкк әмә фыдцъылыз», фәлә әнахуыр артәй судзы йә цәстәнгас («ызгәлд әрвхуыз цәстытәй зынг»). Фәсвәд дзәгъәләй урс дзәнхә хаудәй ләууыд, хъуына йә фәрстыл схәцыд. Адәм йә иувәрсты хызтысты, ныронг ыл никәй цәстәнгас бафәстиат. Фәлә а бәлццон әмбары дуры уд, мраморы хуылфәй йәм хъуысы суинаг Давиды зәрдәйы тәлфт. Кәны йәмә зәрдәбын ныхас. Флоренцийы цәрджытә фәндаггоныл былысчыләй худынц, дзырдәппарән әм кәнынц. Фәлә сәрыстыр у нывгәрдәг, уый зоны, зәххыл чи нәма 'рцыд, ахәм уыздән йе сконд скульптурә. Уырны йә, адәм әнахуыр стыр кад кәндзысты йе сфәлдисәгән дәр. Әмә мәнә дурәй рахызт Давид. Адәм йә фенынмә «әз фәраздәр уон»-әй ныххәррәтт кодтой.

*Сә разы мадард ләппу гомәй, —*

*Әнусон таурәгъты фәлгонц,*

*Йә тызмәг, йе 'рыгон цәсгомыл*

*Зындис әхсар әмә фыд монц.*

Дзыллә йә «хәстон тырысайау» сә уәлныхты систой; — йе скәнәг рохуаты базад. Ныр әй уынам бынтон әндәр уавәры: бастад, йә фәллад къухтә хаудәй ләууынц, йе 'нгуылдзтәй мраморы схъистыл тәдзынц туджы әртәхтә. Йе 'ппәт бакастәй дәр бәрәг у, уәззау куыст ын сафтид кодта йә уд, йә хъару әгасәй дәр уыцы сфәлдыстадон сгуыхтән радта. Фәлә йын уый рәстәгмә уавәр у. Адәмы бардз йә әрвылбоны тыхстызмәлд әмә лыстәг сагъәстә кәй фәрох кодта әмә Рәсугъддзинады тырысайы бын кәй әрбамбырд ис, уый йын бәллиццаг кәны йә удхайраг хъысмәт. Ацы раvgәй гуыры адәмы әбузнән фәразыны пафос дәр.

*Уыздән ма*



**ИРОН**  
**ПОЭЗИЙЫ**  
**АНТОЛОГИ**

## БЕСТАУТЫ ГИУÆРГИ

(1932–1978)

Бестауты Гиглайы фырт Гиуæргы райгуырди Хуссар Ирыстоны, Годжиты хъæуы, зæхкусæджы хæдзары. Каст фæци Цхинвалы гуырдзиаг астæуккаг скъола, стæй Тбилисы университеты журналистикæйы факультет. Куыста журнал «Фидиуæджы» редакцийы поэзийы сæргълаууагæй, стæй та бæрнон секретарæй, чиныгуадзæн «Ирыстон»-ы сæйраг редакторæй.

Йе 'мдзæвгæты фыццаг чиныг «Уадтымыгъ» рацыди 1958 азы Цхинвалы. Уый фæстæ ма рауагъта цалдæр поэтикон æмбырдгонды. Йæ уацмыстæ йын æртæ томæй (æмдзæвгæтæ, каджытæ, тæлмацтæ, литературон-критикон уацтæ, публицистикæ) бацæттæ кодта Нафи, рацыдысты 2003–2004 азты Дзæуджыхъæуы.

Гиуæргы стыр курдиаты хицау кæй у, уый бæрæг уыд йæ фыццаг чиныгæй дæр. Куы йæ бакастæн, уæд йын йæ рæнхъытæй бирæтæ æвиппайды мæ зæрдыл бадардтон æмæ мæ абон дæр нæ рох кæнынц. Зæгъæм, мæнæ адон: «Галы фæдты къæвдайы дон сæлы... фæззæг у рæгъæд кæрдойау бур». Йæ уарзон чызджы тыххæй та æрыгон поэт афтæ фыста: «Раскъуынин ын къаба-йаг цъæх арвæй, скæнин ын Æрфæныфæдæй рон».

Бирæ азты дæргъы Цæгаты дæр æмæ Хуссары дæр цы чингуытæ цыд, уыдон бæз-бæз кодтой æнæахадгæ хус ныхæстæй, гомгæрцц лозунгтæй. Фæлæ «Хрущевы тæфсæн дуг» («хрущевская оттепель») куы ралæууыд, уæд литературæйы дæр уд цæуын байдыдта. Æмæ æхсайæм азты фæлтæрæн йе 'взыгъддæр зиуонтæй иу уыди Бестауты Гиуæргы. «Куы рацæуын æлвæст кардау æз уынджы зæрдæхъæлдзæг, ныфсхаст æмæ

сæрыстыр», — фыста йæ иу æмдзæвгæйы поэт. Æмæ æцæгæй дæр, цы йе 'ддаг бакаст, цы йæ удыконд, цы йæ поэтикон æхсар, йæ рæстдзинад — æрвызгъæрæй конд нæртон кардау тæмæнтæ калгæйæ баззади нæ зæрдæты.

Йæ фыццаг къæхдзæфтæй йæ амæлæты бонмæ Гиуæрги уыди романтик. Уый дуне уыдта сыгъдæг, æнæхин цæстытæй. Йæ литературон бынтæ бирæ не сты — йæ царды хуыздæр азтæ схардз кодта Руставелийы «Стайы цармдарæг» ирон æвзагмæ раивыныл. Уый уыди стыр сгуыхт — хуымæтæджы нæ райста Мацабелийы номыл Гуырдзыстоны паддзахадон преми.

«Æрвæрттывды цæхæр-зынг ис мæ къухы», — афтæ загъта поэт йæ сфæлдыстадон фæндаджы райдайæны. Мæнæ ацы рæнхъытæ тайæ фæстаг чиныгæй ист сты (йæхæдæг æй нал федта: 1978 азы йе 'мгæртты рæнхъытæй фæхъуыди цæрынхъуагæй): «Фæндагтæ, æрвæрттывды уидæгтæ, — уе 'гъуыстаг фыдамондыл хъæцут!»

Поэтæн йæхи фæндагтæ дæр сты æрвæрттывды уидæгтæ, «кæдæм нæ фæччы, уырдаæм удаист, цымыдисæй тындзынц». (Бар-æнæбары зæрдыл æрлаууынц Владимир Маяковскийы ныхæстæ дæр: «Поэзия — вся! — езда в незнаемое»).

«Æрвæрттывды уидæгтæ» нæм зынынц фидæнæй, цæуынц зæрдæйæ зæрдæмæ, фæлтæрæй фæлтæрмæ...

## СТАЙ ЗООПАРЧЫ

**Парк — æгуыппæг, æнтæфы нынкъард.  
Никуы змæлд и, никуы 'ртæхдзырæгътæ.  
Залмы сыфтæ — уонгуагъд æмæ калд,  
Зæххыл хуры бур тынтæ — дыдæгътæ.**

**Сæрд цыма мæлæтæн судзы буд, —  
Бæстæ бандзыг, нал хъуысы сыбыртт дæр.  
Уæлдæф у мæрдонæдзæм, æнуд.  
Аууæтты хуыссынц цъынндзаст æрсытæ.**

Сырдонмæ йæ сабиимæ кæд  
Иу ыстæм хатт иу исчи фæзыны,  
Бахъауы къæпдзыхæй лæугæ уæд  
Саби бур гæрæм сырдомæ кæсыныл.

«Карз ыстай» — æфсæн æмбондыл фыст.  
Нæ, уый кæд йæ бур быдыргъ у 'мпылдæй.  
Уæнгтæ — уагъд, æндон цæстытæ — хуыст, —  
Сыр, бызгъуырау, фæскъæсар тымбылтæ.

Нæ, зынгæй зынг зæгъæн нæй хуыстæй, —  
Хъуамæ уый цæхæр тыфылтæ калид!  
Арвæрттывд у, уадтымыгъ у стай, —  
Ахстæй йын ыстай ысхонæн нал и...

Уссурийы донбылгæрон рæзт, —  
Æрдзы знæт, тызмæг тыхты сырдвицы.  
Царды монц, æнæнцойдзинад, хæст —  
Уым æдзух йæ тугдадзинты 'хсидынц.

Хъамылы йæ иу тызмæг фæкаст...  
Ферттывтæ йæ цæстыты рухс уæртæ, —  
Электронау атахти фыдтас  
Уæлдæфы дыз-дызгæнгæ фæйнæрдæм.

Фестъæлфыд æгуыппæг æрдз æваст;  
Алфамблай ызмæлд ыссис æгасæй:  
Сырды знæт лыгъд, мæргъты тахт, цъæхахст,  
Ризынц дуртæ, бæлæстæ дæр тасæй.

Ауыдта йæ фыдгулы — тæррæст!  
Фатæрттигъау йе ссыр урс фæдардта.  
Фен ыстайæн хъамылы йæ хæст,  
Уым у стай, гъе уым судзы цъæх артау...

Ам æрмæстдæр й' афтид буар хуыссы, —  
Дардмæ хаст йæ удæнцой хæцæнтæй,  
Æмæ йын йæ бырынчы тъыссы  
Горæттаг тæшуд саби къæцæлтæ.

\* \* \*

Хуры тынтыл мигъпæлæз — бырæгътæ,  
Фæззæг — аргъуан, бæлæстæ — цырæгътæ:  
Арвырдын гуылф-гуылф кæны нæ хъæдты,  
Æмæ мын мæлыны бар нæ дæтты.

\* \* \*

Мæ зæд, мæ урскхил зæд, цы зын бонтæ фæфыстай?  
Ыстул дæ дзыккутæ мæ сау цæстыты малы,  
Æмæ та раздæрау сынты базыртæ фестой,  
Æмæ та раздæрау бæрзонд ыссудза стъалы.

\* \* \*

Ацыди, мæ рухс бон та фæци,  
Ахаста йæ къæхты хъæр мæ цин.  
Уыцы хъæр æдзæм уæлдæфы батад  
Æмæ мыл æнусон дуне батар.

А изæрæй райсоммæйы 'хсæн  
Адаргъ уыдзæн залиаг æхсæв.  
Сом та бон йæ цъæх цæстыты скæсдзæн  
Æмæ та мын цины уысм æрхæсдзæн.

04.09.1969

\* \* \*

Арвæй мæм дыууæ цъæх цæсты каст,  
Хинæй — хызт, Хуыцауы удау — раст;

Уыдон мын æууæнчы 'взагыл загътой:  
«А зæххыл æрмæст дæу ыстæм мах».  
Ризгæ мын мæ зæрдæйы ныууагътой  
Фидарæн æрвгъуыз цæссыджы 'ртах.

Артуадзæг дыууæ тæнæг былæй  
А мæнг царды растдæр дзураг нæй;

Ризгæ мын «æрмæст дæу ыстæм» загътой,  
Нал сæ хъуыст дызæрдыджы «мæгъа»,  
Сырх чысыл тырысайау ныууагътой  
Фидарæн мæ хус былтыл сæ пъа.

Амонд мыл цы зарджытæй ыскаст,  
Удæй-удмæ минавæрттау раст,

Уыдон мын зæрдæйы 'взагыл загътой:  
«Амæлæтмæ кувдзыстæм дæуæн».  
Фидары нысанæн мын ныууагътой  
Ме уæнгты æрвæрттывды тæмæн.

Ныр ысуасыд сайæгой æвзаг, —  
Рагæй-рæгмæ рухс амонды знаг.

Карзæй мын мæрдон хъæлæсæй загъта:  
«Се 'ппæт дæр фæлынд ысты, мæнгард».  
Фидарæн мæ риугæрон ныууагъта  
Тугамæст æнæкæрддзæм цыргъ кард.  
Амондмæ дыууæ фæндаджы нæй, —  
Арвы цæф, ныннæр мæ сæрмæ, цæй!

Арвы цъæх, кæд мыл кæлдзынæ фаркгай,  
Рæвдздæр уæд нызгъæлæн у, ныммур,  
Аскъуый, зæхх, мæ къæхты бын къуыбаргай  
Халонау мын сатæгсау у хур.

30.10.1969

\* \* \*

Уары мит тъыфылтæй æмæ уардзæн.  
Асады мын ме 'рхæндæг уд маст.  
Уый æртхутаг фестади цъæх уалдзæг,  
Уый ныскъуыдтæ хърихъушпыты уаст.

Æмæ уарынц, урс митау, мæ сæрыл, —  
Карз зымæг мæм дзæгъæлы фæкаст:  
Рухс амонды стъалыджын къæсæрыл  
Барджынæй нæ бахызти мæ уарэт...

Уары мит æгъуыссæг урс æхсæвау,  
Рухс уыдзæн мæ сау сæрыхъуын тагъд;  
Ме 'рхæндæг уд амонды къæсæрыл  
Никуы дæр нæ бавæрдзæн йæ къах.

29-31.10.1969

\* \* \*

Мæн сурмæ раппæрстай кæсагау,  
Цæгъдын мæ тыбыртæ дæ разы;  
Чысыл мæ схуыст дзырдæй фæцагай, —  
Мæ рыст цард абады тæразыл.

Фæхудт мæм рухс амонд æфсоны;  
Цы 'мбæрстон — марг уыдис, æвдадз уыд —  
Мæ туг, мæ дадзинты, — нæ зонын, —  
Дæ уарэт дыз-дызгæнгæ куыд ацъд.

Хъуыди мæ хай дæ маст, дæ зынæй,  
Дæ чысыл цинæй мæ нæ хъуыдис.  
Æнус дæ цæстытæм кæсынæй  
Мæ удæн бафсæдæн нæ уыдис.

Фæлæ сæ рæсугæй, сæгуытау,  
Уæууай, нæ басастон мæ дойны:  
Ныккалд мыл де 'рдынæг æрфгуытæй  
Хъысмæты карз азар æмбойны.

Хæрзæнхъæл амондмæ нæ кæсын, —  
Мæ ныфс хæкъуырцгæнгæ ныгæнын:  
Цъæх арв куы рахæта цæргæсыл,  
Уæд ма йæ базыртæй цы кæны?!

27-28.03.1970

\* \* \*

Рацыдтæн дæ, к'ултæгæнгæ рахастон  
Уыцы 'хсæв дызæрддыджы тæрæзтæ,  
Уыцы 'хсæв уыдзæн мæ удæн ахæстон,  
Зилдзæни мыл уыцы 'хсæвæй бæстæ.

Мæн бæрзонддæр кувæндон — дæ зæрдæ х'уыд,  
Мæн фæндыд дæ мидбылхудтæй райын...  
Макуы зæгъ мæнæйуыйæ — æнаккаг уыд,  
Уый фæлтау мæ банымай æррайыл.

### УРС КАТАЙ

Ды мæнæй, сæрыстыр зæд, фæлыгъдтæ,  
Ныр мæ разы — сæрсæфæны рындз;  
Ныр х'ызт зымæг, ихуазал тымыгътæ  
Урс æфсургътыл зæрдæмæ бырсынц.

Урс сагъæсы ме 'нх'æлцау ныссуйтæ,  
Бады мигъ мæ сау цæстыты — урс,  
Урс митыл сæ туг лæдæрсы ц'уыйтæн,  
Салд к'æлиуыл булæмæргъ ных'х'ъус.

\* \* \*

Ды фæцæйцыдтæ рухскалгæ уынджы,  
Уынг уæлион дзæнæтау ысуындджын.  
Дуне фестæди кувæндон, арг'уан,  
Ды — йæ бæстастæу судзгæ цырагъау.

Æмæ — йемыдзаг уарзты цæхæрæй —  
Кодта 'х'цон дыз-дыз д'алфæмблай уæлдæф.  
Æмæ, раст цыма арг'æуы, фыны, —  
Зæхх ныгъуылдтытæ кодта дæ быны.

\* \* \*

Æрбахста уарзты зæд æмбисвæндагыл мæн,  
Мæ зæрдæсæр ныссагъта фат сызгъæрин,  
Æмæ мын уалдзыгон мырæг къæвда, фæлмæн,  
Æртайын кодта миттгыфыл мæ сæрыл.

Æнахуыр хины маргъ мæ рудзынгыл æрбадт,  
Æрдаг — йæ цæстытæ, ныббастой мæ кæлæнтæй.  
Æрттыфта уый, æмæ тгыфыл гуылфæнтæй калд  
Дзæнæттаг арвырон йæ пакъуыйы тæмæнтæй.

Йæ бæрзонд урс хъуыраей сæрыстыр амонд худт,  
Æхцон — йæ дзыхыдзырд, хуыцæутты 'взагæй зарыд.  
Мæн кодта саурасыг æнаемæлæты буд,  
Æмæ тæрккъæвдатæй дзæм-дзæм мæ удыл уарыд.

Мæ зæрдæ, бастъæлай, цы хæлæф дæм фæзынд?!  
Æввахс æм балæууын цæмæн домдтай дæ зыдæй?  
Æви дын амондæн нæ уыд æгъгъæд йæ уынд?  
Æви, йæ къæхты рыг кæй уыдтæ, уый нæ зыдтай?

Куы федта хинымаргъ йæхимæ хæстæг мæн, —  
Ыстахти, фехста мæ фыдсагъæсы цъысыммæ:  
Æрвнæрдау афардæг мырæг къæвда, фæлмæн,  
Æмæ та абухы мæ бецыччы хъызт зымæг.

\* \* \*

Ацыдтæ 'мæ уалдзæг демæ ахастай,  
Ацыдтæ, 'мæ а дуне дæ фæстæ  
Сагъæс ахæм ахорæнтæй сахуырста, —  
Нал æрттивы ницыуал мæ цæстæн.

Хуры тынтæ уазал, бур хъæмпы хæлттау,  
Баззадысты 'нкъард нæзыты хихтыл;  
Хъарæггæнæг устытау, æрыхæлдтой  
Цадаггай сæ чырс дзыккутæ мигътæ.

Дидиндоны 'рмынæг ысты уардитæ,  
Исчи сыл цырагътау цыма 'рхæпыд:  
Катайы мыл барæй цыма сардыди, —  
Калмау тæккæ зæрдæсæр фæхæпыд...

Ацыдтæ, 'мæ х'æлдзæг цины судзгæ тын  
Ахуыссыд, æрзымæг и мæ уды.  
Афонмæ дæ тæхгæ боны рудзгуыты  
Дард кæмдæр мæ уалдзæджы хай худы.

Дард кæмдæр пæр-пæр кæны мæ дудгæ цин,  
Ам та мæнæ ме 'рхуым сагъæс ризы:  
Уый дæ фæндаг у мæ уды тугдадзин, —  
Цас ивæзы, уыйбæрц тынгдæр риссы.

### ЦЕЗАРЫ МОНОЛОГ

Æз ахуысдзынæн а дунейы ст'æлфæнау,  
Æз ахæсдзынæн а дунейы хъизæмар.  
Мæ фæллад бон æнафоны куы 'ризæр уа,  
Мæлæт мын уæд уыдзæни даргъ, ыстыр фынау.

Уæддæр хъысмæты тугамæхст цалх тулдзæни  
Æмæ кæндзæн йæ быны цъист рæстаг удты;  
Æмбисвæндагыл тугтæригъæд хурзæрин  
Ныгуылдзæни поэты цæсты гагуыты;

Къæс-къæсгæнгæ уæддæр кæлдзысты фидæрттæ:  
Æнус-æнус кæрон нæ уыдзæн удхарæн;  
Кæйдæр амæндты даргъ æнгуылдзтыл чидæртæ  
Æвæрдзысты зæрин хъадаман — къухдарæн.

Сыф-сыфгæнгæ, хъæстæ кæлмытау, тауыстæ  
Тъымы-тъыматы хъусæй-хъусмæ хилдзысты,  
Дзуарылæг куы уай, уæддæр, хуыцауыстæн,  
Мæлæтмæ дæ зындоны зин æнх'æлдзысты.

Дæ хуыздæр хæлар — Брут дæм кард ысласдзæни  
Æмæ дын æй ныссадздзæни дæ зæрдæсæр;  
Дæ уарзон дын дæ ризгæ удæй хъаздзæни,  
Амранау дын дæ игæр хъардзæн цæргæсæн.

Меркантилизмы бур дæндæгтæ 'хсындзысты  
Йæ сау ыстджытæ ацы зæххы къорийæн,  
Зылынджынау тæппуд рæстдзинад хиндзастæй  
Æмбæхсдзæни йæ фæскъæсæр историйæн...

Æз ахуысдзынæн а дунейы стъæлфæнау,  
Уæддæр ма дзы ныууадздзынæн фыдхъизæмар.  
Мæ фæллад бон æнафоны куы 'ризæр уа,  
Мæлæт мын уæд уыздзæни даргъ ыстыр фынау.

\* \* \*

Мæнæ, гъе, мæ сусæг сæнтты уаз къуым;  
Ардæм дæр мæ 'рхаста, уарзт, дæ хин.  
Ме 'ргъæвст цин, дæ къуындæг агъуд аскъуын,  
Арвы милтыл асæрф ныр дæхи.

Ам-иу рацыд райсомæй сæныкгæс,  
Хæхтыл-иу чысыл хурау ыскаст.  
Сындзыдон, дæ малмæ-иу куы ныккаст, —  
Зæд-иу æм дзы бахудтис æваст.

Рог уддзæф, дæ бон ныччифай, уастæн,  
Уыцы зæды къалиуæн чызгæй  
Де 'ртты тасыд йе 'рдунарæг астæу,  
Барджынай йæ хъазхъуырыл тыхстæ!

Цины хос дæ, хурзæрин, мæ удæн,  
Рухс фæндаг мæ сæрастæу ыскæн.  
Ды кæддæр йæ сау бæзджын дзыккутæн  
Кодтай ам фæлмæн пъатæ чъызгæ.

Арфæйаг уай абонæй мыггагмæ,  
Уæлæ хæхты удлæууæн рæхыс, —  
Фидарæн йæ зынцарды фæндагмæ  
Рахаста йæ цæстыты дæ хуыз!

Уды хъарм къæрттыты 'нгæс тыгчътæ,  
Хъазыд уæ йæ даргъ æнгуылдэтæй ам;  
Радзурут-ма, йе 'мкарæн чызджытæ,  
Цал хатты йын кодтат-иу хæрам.

Цал хатты, йæ рæстаг хъыг æмбæхсгæ,  
Худтаид кæуындзастæй, нæ саст;  
Даргъ дзыкку-иу фесхуыстаид уæхскæй,  
Ногæй та-иу самадтаид хъазт!

Уæ, сæууон налхъуыт-налмас æртæхтæ,  
Кæд йæ цины хъарм цæссыгтæ стут,  
Судзы уæ, чысыл зæрин цырæгътау,  
Абон дæр йæ мидбылты фæхудт!

Карз уæлдæф, цæмæй мæ кæныс расыг?  
Кæд йæ сонт ыстъæлфæнджын кæл-кæл  
Абон дæр дæ ронг-уылæнты нуазын,  
Нуазын æмæ разылди мæ сæр!

Дардæй хи кæмæн кодтон нывæндтæ,  
Уыцы къуым, æрдаг уай афтæ ды, —  
Равдис мын дæ цъæх нæууыл йæ фæдтæ,  
Мæн сæ уæлæ батайын фæнды.

*30.08.1971. Хъæдгæрон.*

\* \* \*

Царды талынг тархъæды цас фæхылдтæн саугуырмæй!  
Зæрдæ никæй нал хъуыди, риуы бандзыг, бакъуырма...

Уæд цы 'ртахт æвишпайды уагæры мæ иувæрсты:  
Ме уæнгтыл — фæфишпайдтон — артуылæн ысирвæзти.

Уарзты гени 'ндонбазыр ме 'хсон удыл асарфта —  
Æмæ калы стъæлфæнтæ — арвæрттындау тасæфтау.

Райхъал ис Амраны туг, сызмæлыд мæ дадзинты,  
Фестагтæн æнæнтау хур, цию цырагъ мыдадзын та!

Уый æрцыд йæ дард кæрон ме 'ндзыгæн, мæ мæлæтæн:  
Байгом и мæ цæсты раз ног дуне алæмæтон.

Эллипстыл дзы, раст цыма электронтæ атомы,  
Зылынд мириад хуры æмæ зæрдæ ратоны;

Хуры хаутыл — ауындзæг ирд æвзист ыстъалытæ,  
Худгæ 'нхъæвзы цардуалдзæг арвырæттæй алырдæм.

Ахызти мæ хуры тын, — судзын, цыма дзыуары,  
Йе цыма цыкура дæн — рухс кæлы мæ быуары.

Ныр цæрын, цырагъ дарын цас мæ бон у, ме скæнæг!  
Цас мæ бон у тох кæнын! — мисхал тых мæ не скуынаг.

Ныр æвгъау дæн сау мæрæн, уарзты гени, кувын дæм:  
Ма мæ бауадз амæлын а цардыл æнувыдæй!

\* \* \*

Хæрзбон, мæ дард цъæх уалдзыгон рæуфынтæ, —  
Мæ риссаг цин, мæ удылтайгæ маст!..  
Фыццаг æмæ фæстаг хатт мыл уæ фендæй  
Æмбисæхсæв бæллиццаг хур ыскаст.

Æмæ ныррухс æрвæрттындæй мæ зæрдæ,  
Ызнæт æрвнæрдæй байдзаг и мæ уд,  
Мæ сæрмæ скалдта арвырон цæхæртæ,  
Æрвгъуыздæст зæд мæм йе 'рфæнæй ныххудт.

Ыстъялытимæ сси мæ гуырды æмдзæрин,  
Йæхимæ сау зæхх нал æлвæста мæн;  
Мæ тæхгæ фæндаг — хуры тын сызгъæрин,  
Мæ уаз нысан — бæрзонд арвы тæмæн.

Цæмæй уыдаид рухстауæг уæццæ зынг  
Мæ уарэтæй судзгæ хурийас зæрдæ,  
Мæ раттæг зæххыл мигътимæ мæ цæссыг,  
Дзæмдзæмы 'ртæхтау, калдтаин æз дæр...

Фæлæ уый уыд мæлинаг лæджы рухс фын,  
Уый фыны 'вæрдтон зæххæй арвмæ хид:  
Фыдбойнаг цъах-цъах ауади мæ хъустыл, —  
Ныппæррæст кодта фын, æмæ йæм сид!..

Фæци  
Мæ цин,  
Æрталынг мыл æмбисбон,  
Фæлæ уыдзынæн фидæны хуындзау,  
Зæххон лæджы уæларвон фыны 'мбисонд  
Мæ фæдонтæн æз дзурдзынæн фыццаг.

25-26.06.1977 аз. Гагрæ



Цъары фæрстыл:

1. Поэт.
2. Уарзондзинад.
3. Чындз.
4. Нывгæнæг.

\* \* \*

|                      |                  |
|----------------------|------------------|
| Технический редактор | Виктория БОРАЕВА |
| Корректор            | Заира КАРАЦЕВА   |
| Компьютерный набор   | Марина КИРГУЕВА  |
| Компьютерная верстка | Ирида КОДЗАТИ    |
| Дизайн               | Залина ГУРИЕВА   |

\* \* \*

---

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.  
Регистрационный номер Ш-0132*

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,  
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,  
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

---

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,  
Союз писателей РСО-Алания*

---

Подписано к печати 12.01.06. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура  
шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,3. Учетно-изд. л. 7,45.

Тираж 1700 экз. Заказ № 2002.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.  
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.  
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева  
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.



